МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛЯХОВЧЕНКО ІВАН АНАТОЛІЙОВИЧ

УДК 343.163:343.195

ДИСЕРТАЦІЯ
ПІДТРИМАННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ В СУДІ ПРИСЯЖНИХ

спеціальність 081 – Право
галузь знань 08 – Право
Подається на здобуття ступеня доктора філософії
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ І.А. Ляховченко

Науковий керівник – Аленін Юрій Павлович,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2025

АНОТАЦІЯ

Ляховченко І.А. Підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (галузь знань 08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2025.

Дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням специфіки підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних.

Хоча модель суду присяжних, яка діє в Україні, за загальною класифікацією відноситься до континентальної моделі, було підкреслено, що традиція суду присяжних в Україні є унікальною, адже почала зароджуватися ще в часи Київської Русі як логічне відтворення існуючого на той момент соціального устрою, що, зі свого боку, пояснюється більш глибокими сімейними традиціями. Надалі формування та удосконалення суду присяжних значною мірою залежало від законодавств різних країн, у зв'язку з чим також можна стверджувати про об'єднання одразу декількох правових традицій, що знайшло своє відображення і в сучасному нормативному регулюванні. Поряд з цим більшість вчених звертають увагу на досить різкий відхід від «традиційного» суду присяжних у XX столітті та заміни його виборністю професійних суддів та народних засідателів. Якщо врахувати той факт, що суд присяжних – це передусім одна з форм участі населення у здійсненні правосуддя, то можна було б стверджувати, що в цей період також було забезпечено народовладдя у судовій сфері. Проте ми наголошуємо, що ключовою ознакою участі населення у здійсненні правосуддя є мета – гуманізація сфери кримінальної юстиції та покарання. Професійні судді в силу і професійної деформації, яка більшою чи меншою мірою, але обов'язково має місце в їхній професії, і в силу «автоматизації»

здійснення кримінального провадження через його одноманітність далеко не завжди можуть оцінити кримінальне провадження комплексно, з точки зору його наслідків для всього суспільства. Тому, навіть не зважаючи на те, що населення брало участь у здійсненні правосуддя в XX столітті, через відсутність мети – гуманізації – можна стверджувати, що в цей історичний період суду присяжних в Україні не існувало, а були лише окремі форми залучення населення до правосуддя, які переслідували абсолютно іншу мету.

Хоча залучення присяжних, які мають спеціальні знання в тій чи іншій сферах, не дозволить значною мірою покращити якість відправлення правосуддя, питання гендерної приналежності присяжних при здійсненні кримінального провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості є більш критичним. Тому доцільним буде передбачити в кримінальному процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого у випадку розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості судом присяжних, до складу такого суду присяжних має входити мінімум одна жінка та один чоловік. Така пропозиція має одразу декілька пояснень. По-перше, досягти повної гендерної рівності при формуванні складу присяжних у кількості трьох осіб неможливо. Водночас за такої пропозиції умовно «гендерно нейтральним» лишається третє місце присяжного, яке може зайняти будь-хто зі складу потенційних присяжних. По-друге, існуюча система відбору присяжних, яка передбачена в ст. 387 КПК України, дозволяє провести заміну присяжних у даній категорії кримінальних проваджень, без необхідності внесення додаткових змін до КПК України. Відповідно, все це дозволить гарантувати кращий гендерний баланс при відправленні правосуддя судом присяжних щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. У зв'язку з цим було запропоновано викласти ч. 3 ст. 31 КПК України в наступній редакції: «3. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом

у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. Якщо суд присяжних розглядає кримінальне провадження за вчинення злочину, передбаченого розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України, то до складу суду присяжних має входити мінімум один чоловік та мінімум одна жінка».

У результаті структурування Параграфу 2 Глави 30 КПК України, яким регулюється провадження в суді присяжних, було виділено наступні елементи:

- загальні положення діяльності суду присяжних (ст.ст. 383, 384 КПК України);

- залучення присяжних (ст.ст. 385, 387, 390 КПК України);

- права, обов'язки та гарантії діяльності присяжних (ст.ст. 386, 388, 389 КПК України);

- нарада та голосування присяжних (ст. 391 КПК України)

Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про те, що в ч. 1 ст. 386 КПК України передбачені саме повноваження, а не права присяжних. Водночас формулювання «присяжні мають право брати участь у дослідженні доказів» нівелює сутність їхньої діяльності та суперечить вимогам ст. 94 КПК України, яка вказує, що вони зобов'язані здійснювати оцінку доказів на рівні з суддями. Відповідно, можна дійти висновку, що формулювання ч. 1 ст. 386 КПК України необхідно змінити. Ми вважаємо, що найбільш правильним буде формулювання «Присяжний уповноважений» одразу з декількох причин. По-перше, в такий спосіб ми уникаємо слова «має право», що фактично нівелює надані йому повноваження. По-друге, саме таке формулювання залишає можливість присяжному на власний розсуд обирати правильну

поведінку, не примушуючи його до окремих дій. Хоча повноваження не є правами, проте вони не є і обов'язками, адже суб'єкти владних поноважень на власний розсуд повинні обирати необхідну лінію поведінки відповідно до встановлених законодавством меж та правової ситуації, яка склалась. Крім того, формулювання «уповноважений» одразу підкреслює зв'язок даного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин з можливістю реалізувати ним владні повноваження під час відправлення правосуддя.

Оцінюючи повноваження прокурора, які передбачені в ч. 2 ст. 36 КПК України, можна помітити, що вони умовно можуть бути поділені на три групи: повноваження, що реалізуються на стадії досудового розслідування, на стадії судового розгляду та повноваження, що здійснюються в межах міжнародного співробітництва. При цьому узагальнюючою ознакою, на думку законодавця, виступає те, що прокурор здійснює ці повноваження, «здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням», що, власне, і викликає основну критику в правовій доктрині. Ми вважаємо, що повністю прибирати положення про те, що прокурор здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, також не варто, адже це є вкрай важливим положенням, яке в тому числі визначає роль прокурора на стадії досудового розслідування. Неправильним буде лише перераховування всіх його повноважень через цей важливий, але в даному випадку не зовсім вдалий аспект його діяльності. Відповідно, існує сенс ч. 2 ст. 36 КПК України поділити на три групи, а роль прокурора в якості процесуального керівника згадати в ч. 1, яка в даному випадку буде узагальнюючою. Для цього доцільно використати наступні формулювання: «прокурор під час досудового розслідування уповноважений…», «прокурор під час судового розгляду уповноважений…», «прокурор в межах міжнародного співробітництва уповноважений…».

Підтримуючи позицію щодо того, що термін «обвинувачення» можна розглядати і як твердження, і як певний процес, було запропоновано на доктринальному рівні використовувати різні поняття для їхнього розмежування. Було запропоновано для позначення обвинувачення як твердження використовувати такий термін, як інкримінація. Задля насамперед спрощення використання термінології в доктрині кримінального процесу функція (або напрямок діяльності) сторони обвинувачення має називатися обвинувачення, а саме твердження щодо обвинувачення особи, яке міститься в обвинувальному акті та яке має бути доведене, можна називати інкримінацією. При цьому наголошується, що доцільність використання даного терміна буде проявлятися саме в доктрині кримінального процесу задля унормування термінологічної складової даної науки.

Було зроблено висновок, що обвинувачення в кримінальному процесі можна розглядати як функцію (тобто як окремий напрямок діяльності у кримінальному провадженні), являє собою діяльність сторони обвинувачення в суді зі збирання відомостей для формування або уточнення інкримінації, а також доведення повноти та відповідності інкримінації. У даному визначенні підкреслюється, що обвинувачення має розглядатися саме як певний різновид діяльності, адже з боку прокурора мають вчинятися активні процесуальні дії для того, щоб довести твердження про винуватість особи в суді. Крім того, відповідна діяльність полягає у збиранні відомостей, тобто у доказуванні винуватості особи. Таке доказування має стосуватися саме стадії судового розгляду, адже, за нашим переконанням, обвинувачення стосується саме даної стадії. Відповідно, процес збирання доказів, які будуть покладені в основу інкримінації, в значній частині відбувається на стадії досудового розслідування, тобто в межах здійснення кримінального переслідування.

Підтримуючи позицію ВС щодо того, що публічний інтерес є ширшим, а отже публічне обвинувачення охоплює собою державне, тому прокурори можуть продовжувати свою діяльність у кримінальному провадженні, навіть не зважаючи на колізію між КУ та КПК України, було акцентовано увагу на тому, що колізія такого рівня неприпустима в галузі кримінального процесу, яка вирізняється особливим рівнем правового регулювання та забюрократизованості. Дійсно, з лінгвістичної точки зору можна стверджувати, що публічне обвинувачення включає в себе державне, адже державні інтереси включаються до публічних. Проте також ми розуміємо, що така аргументація в принципі існує виключно заради того, щоб на рівні правозастосувачів (в даному випадку – на рівні Верховного Суду) було якщо не вирішено, то роз'яснено дану колізію задля того, щоб не створити колапс у кримінальному процесі. Однак у будь-якому випадку дана ситуація свідчить про недоліки у правовому регулюванні кримінальної процесуальної діяльності, а тому ми підтримуємо позицію вчених, які зазначають, що відповідні зміни мають бути внесені до КПК України, де чітко має бути зазначено, що прокурор в суді підтримує не державне, а публічне обвинувачення. Якщо провести аналіз відповідних норм КПК України, то можна зробити висновок, що відповідні зміни мають бути внесені до: п. 3 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 3, 4 ст. 22, ч. 2 ст. 26, п. 15 ч. 2 ст. 36, п. 4 ч. 3 ст. 56, п. 2 ч. 2 ст. 284, п.п. 2, 4 ч. 2 ст. 322, ч. 2 ст. 337, ст. 340 (назва та зміст), ст. 341 (назва та зміст) КПК України.

Засада змагальності насамперед вказує на можливість сторін кримінального провадження на рівних брати участь у судовому розгляді, мати однакові процесуальні можливості щодо дослідження доказів, які подаються для доведення вини чи невинуватості тощо. З урахуванням того, що саме суд відповідає за можливість учасників кримінального провадження вільно користуватися своїми процесуальними повноваженнями, ми не можемо стверджувати, що прокурор у кримінальному процесі дійсно

«забезпечує» засаду змагальності, він лише її реалізує. І з точки зору реалізації даної засади необхідно вести мову про юридичні та фактичні можливості. У даному випадку юридичні можливості – це конкретні норми кримінального процесуального законодавства, які були закладені законодавцем та які забезпечують можливість реалізації засади змагальності під час судового розгляду. Фактичні ж можливості пов'язані з конкретною поведінкою відповідних суб'єктів кримінального процесу. Адже, як відомо, законодавець лише визначає межі, в рамках яких можуть діяти учасники кримінального провадження, але саме вони будуть обирати способи використання таких процесуальних можливостей, які найкраще будуть відповідати умовам кожного конкретного кримінального провадження. Таким чином, ведучи мову про засаду змагальності саме під час судового розгляду, необхідно чітко розмежовувати забезпечення та реалізацію даної засади, адже забезпечувати її буде виключно суд, а ось реалізовувати будуть учасники кримінального провадження, які представляють відповідні функції. У такому випадку суд буде одночасно і суб'єктом забезпечення, і суб'єктом реалізації. Відповідно, якщо вести мову про прокурора під час судового засідання, то реалізація ним засад змагальності можлива лише шляхом досягнення двох складових – юридичної та фактичної можливості. Юридична можливість стосується якості кримінального процесуального законодавства та чіткої вказівки на можливість підтримання обвинувачення в межах, які гарантують реалізацію такої функції. Фактичні можливості стосуються поведінки прокурора в конкретному кримінальному провадженні та способів, за допомогою яких він реалізує власні повноваження. Крім того, фактичні можливості також стосуються діяльності суду, який може як сприяти забезпеченню засади змагальності в процесі підтримання обвинувачення, так і перешкоджати.

Реалізацію презумпції невинуватості у кримінальному процесі можна аналізувати з двох різних аспектів. Якщо вести мову про результат

кримінального провадження, то ключовим суб'єктом виступає суд, який за наслідками судового розгляду встановлює винуватість особи. Якщо ж йому не була надана достатня сукупність доказів для того, щоб прийняти рішення про винуватість особи поза розумним сумнівом, то суд, керуючись принципом презумпції невинуватості, приймає рішення про невинуватість особи. Якщо робити акцент лише на цій складовій презумпції невинуватості, то суд напряму на обсяг реалізації даної засади впливати не може, адже він лише оцінює докази, які йому були надані. Зі свого боку прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, надає до суду докази та доводить їхню належність, допустимість, достовірність, достатність для того, щоб довести перед судом тезу, яка міститься в обвинувальному акті. Іншими словами, саме прокурор в процесі підтримання державного обвинувачення своїми активними діями наповнює віртуальну модель стандарту доказування «поза розумним сумнівом» конкретними фактами, які мають переконати суд у тому, що особа вчинила кримінальне правопорушення. Можна стверджувати, що підтримання прокурором обвинувачення в суді, власне. і є формою фактичної реалізації презумпції невинуватості. У даному випадку необхідно лише зробити ще раз уточнення, що ведеться мова саме про ч. 2 ст. 17 КПК України, адже відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства презумпція невинуватості має декілька складових, які також мають оцінюватися.

Ключові слова: кримінальний процес, кримінальне провадження, Кримінальний процесуальний кодекс України, прокурор, обвинувачення, підтримання обвинувачення, суд, суд першої інстанції, правосуддя, суд присяжних, присяжні, склад суду присяжних, судовий розгляд, судові рішення

SUMMARY

Liakhovchenko I.A. Supporting of prosecution by the prosecutor in jury trial. – Qualifying research work as manuscript.

Dissertation for a PhD in Law (081) (field of knowledge 08 – Law). National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

The dissertation is the first in the domestic science of criminal procedural law to comprehensively study the specifics of the prosecutor's support of the prosecution in a jury trial.

Although the jury trial model operating in Ukraine, according to the general classification, belongs to the continental model, it was emphasized that the jury trial tradition in Ukraine is unique, since it began to emerge back in the days of Kyivan Rus as a logical reproduction of the social system existing at that time, which, in turn, is explained by deeper family traditions. In the future, the formation and improvement of the jury trial largely depended on the legislation of different countries, in connection with which it can also be argued about the unification of several legal traditions at once, which was reflected in modern regulatory regulation. Along with this, most scientists draw attention to a rather sharp departure from the "traditional" jury trial in the twentieth century and its replacement by the election of professional judges and lay assessors. If we take into account the fact that jury trial is primarily one of the forms of public participation in the administration of justice, then it could be argued that during this period democracy was also ensured in the judicial sphere. However, we emphasize that the key feature of public participation in the administration of justice is the goal - humanization of the sphere of criminal justice and punishment. Professional judges, due to both professional deformation, which to a greater or lesser extent, but necessarily takes place in their profession, and due to the "automation" of criminal proceedings due to its uniformity, are far from always able to assess criminal proceedings comprehensively, from the point of view of

its consequences for the entire society. Therefore, even despite the fact that the population participated in the administration of justice in the twentieth century, due to the lack of a goal - humanization - it can be argued that during this historical period jury trial in Ukraine did not exist, but there were only separate forms of involving the population in justice, which pursued a completely different goal.

Although the involvement of jurors with specialized knowledge in one area or another will not significantly improve the quality of justice, the issue of the gender of jurors in criminal proceedings regarding crimes against sexual freedom and sexual integrity is more critical. Therefore, it would be advisable to provide for a provision in the criminal procedural legislation according to which, in the case of consideration of crimes against sexual freedom and sexual integrity by a jury, the composition of such a jury must include at least one woman and one man. Such a proposal has several explanations at once. First, it is impossible to achieve full gender equality when forming a jury of three people. At the same time, under such a proposal, the third juror position remains conditionally "gender neutral", which can be occupied by any of the potential jurors. Secondly, the existing system of jury selection, which is provided for in Art. 387 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, allows for the replacement of jurors in this category of criminal proceedings, without the need to make additional amendments to the Code of Criminal Procedure of Ukraine. Accordingly, all this will ensure a better gender balance in the administration of justice by a jury in relation to crimes against sexual freedom and sexual integrity. In this regard, it was proposed to set out Part 3 of Article 31 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine in the following wording: "3. Criminal proceedings in a court of first instance in relation to crimes punishable by life imprisonment are conducted collegiately by a court of three judges, and at the request of the accused - by a jury of two judges and three jurors. Criminal proceedings concerning several accused are considered by a jury in relation to all accused, if at least one of them

has filed a request for such consideration. If a jury is considering criminal proceedings for the commission of a crime provided for in Section IV of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, the jury must include at least one man and at least one woman.

As a result of the structuring of Paragraph 2 of Chapter 30 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulates proceedings in a jury trial, the following elements were highlighted:

- general provisions on the activities of a jury trial (Articles 383, 384 of the Criminal Procedure Code of Ukraine);

- involvement of jurors (Articles 385, 387, 390 of the Criminal Procedure Code of Ukraine);

- rights, obligations and guarantees of jurors' activities (Articles 386, 388, 389 of the Criminal Procedure Code of Ukraine);

- jury deliberations and voting (Article 391 of the Criminal Procedure Code of Ukraine)

Analysis of the provisions of the current criminal procedural legislation shows that Part 1 of Article 386 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine provides for the powers, not the rights of jurors. At the same time, the wording “jurors have the right to participate in the examination of evidence” negates the essence of their activities and contradicts the requirements of Article 94 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine, which indicates that they are obliged to evaluate evidence on an equal footing with judges. Accordingly, we can conclude that the wording of Part 1 of Article 386 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine needs to be changed. We believe that the most correct wording would be “The juror is authorized” for several reasons. First, in this way we avoid the word “has the right”, which actually negates the powers granted to him. Secondly, it is this wording that leaves the juror the opportunity to choose the correct behavior at his own discretion, without forcing him to take certain actions. Although powers are not rights, they are not obligations either, because subjects of power

must choose the necessary course of conduct at their own discretion in accordance with the limits established by law and the legal situation that has developed. In addition, the wording "authorized" immediately emphasizes the connection of this subject of criminal procedural relations with the ability to exercise his powers of authority during the administration of justice.

Assessing the powers of the prosecutor, which are provided for in Part 2 of Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, it can be noted that they can be conditionally divided into three groups: powers exercised at the stage of pre-trial investigation, at the stage of trial, and powers exercised within the framework of international cooperation. At the same time, a generalizing feature, according to the legislator, is that the prosecutor exercises these powers by "supervising compliance with laws during the pre-trial investigation in the form of procedural guidance of the pre-trial investigation", which, in fact, is what causes the main criticism in the legal doctrine. We believe that it is also not worth completely removing the provision that the prosecutor exercises supervision in the form of procedural guidance, because this is an extremely important provision, which, among other things, defines the role of the prosecutor at the stage of the pre-trial investigation. It would only be incorrect to list all his powers due to this important, but in this case not entirely successful aspect of his activities. Accordingly, it makes sense to divide Part 2 of Article 36 of the Criminal Procedure Code of Ukraine into three groups, and to mention the role of the prosecutor as a procedural leader in Part 1, which in this case will be generalizing. For this purpose, it is advisable to use the following formulations: "the prosecutor during the pre-trial investigation is authorized…", "the prosecutor during the trial is authorized…", "the prosecutor within the framework of international cooperation is authorized…".

Supporting the position that the term "accusation" can be considered both as a statement and as a certain process, it was proposed at the doctrinal level to use different concepts to distinguish them. It was proposed to use such a term as

incrimination to denote an accusation as a statement. In order to simplify the use of terminology in the doctrine of criminal procedure, the function (or direction of activity) of the prosecution should be called accusation, and the statement regarding the accusation of a person, which is contained in the indictment and which must be proven, can be called incrimination. It is emphasized that the expediency of using this term will be manifested precisely in the doctrine of criminal procedure in order to standardize the terminological component of this science.

It was concluded that the accusation in a criminal process can be considered as a function (i.e. as a separate area of activity in criminal proceedings), is the activity of the prosecution in court to collect information to form or clarify the indictment, as well as to prove the completeness and compliance of the indictment. This definition emphasizes that the accusation should be considered as a specific type of activity, because the prosecutor must take active procedural actions in order to prove the statement of the person's guilt in court. In addition, the relevant activity consists in collecting information, that is, in proving the person's guilt. Such proof should relate specifically to the stage of the trial, because, in our opinion, the accusation relates to this stage. Accordingly, the process of collecting evidence that will be the basis for the indictment largely takes place at the stage of the pre-trial investigation, that is, within the framework of criminal prosecution.

Supporting the position of the Supreme Court that the public interest is broader, and therefore public prosecution encompasses state interest, so prosecutors can continue their activities in criminal proceedings, even despite the conflict between the Criminal Procedure Code and the Code of Criminal Procedure of Ukraine, attention was focused on the fact that a conflict of this level is unacceptable in the field of criminal proceedings, which is distinguished by a special level of legal regulation and bureaucratization. Indeed, from a linguistic point of view, it can be argued that public prosecution includes state interest,

because state interests are included in public ones. However, we also understand that such reasoning in principle exists solely for the purpose of ensuring that this conflict is, if not resolved, then clarified at the level of law enforcement (in this case, at the level of the Supreme Court) in order not to create a collapse in the criminal process. However, in any case, this situation indicates shortcomings in the legal regulation of criminal procedural activities, and therefore we support the position of scientists who note that appropriate changes should be made to the Criminal Procedure Code of Ukraine, where it should be clearly stated that the prosecutor in court supports not the state, but the public prosecution. If we analyze the relevant norms of the Criminal Procedure Code of Ukraine, we can conclude that appropriate changes should be made to: clause 3 part 1 of article 3, parts 3, 4 of article 22, part 2 of article 26, clause 15 part 2 of article 36, clause 4 part 3 of article 56, clause 2 part 2 of article 284, clause 2, 4 part 2 of article 322, part 2 of article 337, article 340 (title and content), article 341 (title and content) of the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The principle of adversarial proceedings primarily indicates the possibility of the parties to criminal proceedings to participate equally in the trial, to have the same procedural opportunities to examine the evidence submitted to prove guilt or innocence, etc. Given that it is the court that is responsible for the possibility of the participants in criminal proceedings to freely exercise their procedural powers, we cannot claim that the prosecutor in criminal proceedings really “ensures” the principle of adversarial proceedings, he only implements it. And from the point of view of implementing this principle, it is necessary to talk about legal and factual opportunities. In this case, legal opportunities are specific norms of criminal procedural legislation that were established by the legislator and that ensure the possibility of implementing the principle of adversarial proceedings during the trial. Actual opportunities are related to the specific behavior of the relevant subjects of the criminal process. After all, as is known, the legislator only determines the boundaries within which participants in

criminal proceedings can act, but it is they who will choose the methods of using such procedural opportunities that will best meet the conditions of each specific criminal proceeding. Thus, when talking about the principle of adversarial proceedings during a trial, it is necessary to clearly distinguish between the provision and implementation of this principle, because it will be provided exclusively by the court, and the participants in criminal proceedings who represent the relevant functions will implement it. In this case, the court will be both the subject of provision and the subject of implementation. Accordingly, if we are talking about a prosecutor during a court session, then the implementation of the principles of adversarial proceedings by him is possible only by achieving two components - legal and factual possibilities. Legal possibilities relate to the quality of criminal procedural legislation and a clear indication of the possibility of maintaining the prosecution within the limits that guarantee the implementation of such a function. Actual possibilities relate to the behavior of the prosecutor in specific criminal proceedings and the methods by which he exercises his own powers. In addition, factual possibilities also relate to the activities of the court, which can both contribute to ensuring the principle of adversarial proceedings in the prosecution process and hinder it.

The implementation of the presumption of innocence in criminal proceedings can be analyzed from two different aspects. If we talk about the outcome of criminal proceedings, then the key actor is the court, which, based on the results of the trial, establishes the guilt of the person. If it has not been provided with a sufficient set of evidence to make a decision on the guilt of the person beyond reasonable doubt, then the court, guided by the principle of the presumption of innocence, makes a decision on the innocence of the person. If we focus only on this component of the presumption of innocence, then the court cannot directly influence the scope of the implementation of this principle, because it only evaluates the evidence that has been provided to it. For its part, the prosecutor, supporting the accusation in court, provides evidence to the court

and proves its relevance, admissibility, reliability, and sufficiency in order to prove the thesis contained in the indictment before the court. In other words, it is the prosecutor in the process of supporting the state prosecution who, through his active actions, fills the virtual model of the standard of proof "beyond reasonable doubt" with specific facts that should convince the court that the person committed a criminal offense. It can be argued that the prosecutor's support of the prosecution in court is, in fact, a form of actual implementation of the presumption of innocence. In this case, it is only necessary to clarify once again that we are talking about Part 2 of Article 17 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, because according to the current criminal procedural legislation, the presumption of innocence has several components that must also be evaluated.

Keywords: criminal process, criminal proceedings, Criminal Procedure Code of Ukraine, prosecutor, prosecution, support of the prosecution, court, court of first instance, justice, jury trial, jurors, composition of the jury trial, trial, court decisions

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ляховченко І.А. Моделі суду присяжних у країнах романо-германської правової системи: міжнародний досвід та можливості імплементації в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2024. № 4. (86). С. 387-392. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/63.pdf

2. Ляховченко І.А. Особливості оголошення прокурором обвинувального акту в суді присяжних. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2024. № 24. С. 144-149. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/24_2024/21.pdf

3. Ляховченко І.А. Вступна промова прокурора в суді присяжних. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 3. С 599-600. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/147.pdf

4. Ляховченко І.А. Співвідношення понять «права» та «повноваження» присяжних у кримінальному процесі України. *Право та державне управління.* 2024. № 4. С. 501-506. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/71.pdf

5. Ляховченко І.А., Аленін Ю.П. Участь прокурора в судових дебатах у суді присяжних. *Право і суспільство.* 2025. № 1. С. 617-622. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/92.pdf

6. Аленін Ю.П., Іщук Д.О., Ляховченко І.А. Відмова судом присяжних від дослідження доказів щодо обставин, які ніким не оспорюються: аналіз потенційних ризиків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 831-834. http://www.lsej.org.ua/1_2025/202.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Ляховченко І.А. Про доцільність запровадження на території України англо-американської моделі суду присяжних. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 475-477.

2. Ляховченко І.А. Щодо залучення населення до здійснення правосудяд на території України у XX столітті. *Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичої конференції (м. Рівне, 14 березня 2023 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 197-198.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....3

ВСТУП.....4

РОЗДІЛ І. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ.....13

1.1. Витоки та етапи становлення суду присяжних в Україні та за її межами.....13

1.2. Типологія суду присяжних: моделі та ключові характеристики.....26

1.3. Специфіка нормативного регулювання діяльності суду присяжних у кримінальному провадженні України.....48

РОЗДІЛ ІІ. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПРИ ПІДТРИМАННІ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....67

2.1. Функціональне направлення діяльності прокурора у кримінальному провадженні.....67

2.2. Особливості реалізації функції обвинувачення: права, обов’язки, процесуальні засоби.....82

2.3. Забезпечення принципів кримінального провадження прокурором при підтриманні обвинувачення.....98

РОЗДІЛ ІІІ. МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМАННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ.....114

3.1. Роль прокурора на початковому етапі судового розгляду в провадженні за участю присяжних.....114

3.2. Особливості участі прокурора у судовому слідстві в суді присяжних.....126

3.3. Судові дебати за участю прокурора в суді присяжних.....141

ВИСНОВКИ.....150

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....162

ДОДАТКИ.....183

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

КК України – Кримінальний кодекс України

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України

КСУ – Конституційний Суд України

п. – пункт

ст. – стаття

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У процесі побудови ефективної та демократичної системи кримінального правосуддя Україна стикається з потребою адаптації класичних інститутів до умов національної правової дійсності. Одним із таких інститутів є суд присяжних – форма народної участі в судочинстві, яка покликана гарантувати неупередженість судового розгляду та забезпечити довіру суспільства до правосуддя. Водночас особливого значення у цьому контексті набуває діяльність прокурора, який буде підтримувати публічне обвинувачення в суді присяжних.

Попри нормативне регулювання здійснення суду присяжних в КПК України, практика його застосування залишається обмеженою, а процесуальні моделі участі прокурора в судовому розгляді за участю присяжних – малодослідженими. Складність цієї діяльності зумовлена специфікою взаємодії з непрофесійними учасниками кримінальних процесуальних відносин, необхідністю адаптації стилю аргументації та логіки викладення доказів для спрощення сприйняття пересічним громадянином. Така ситуація потребує не лише нормативного аналізу, а й розроблення чітких науково обґрунтованих рекомендацій для прокурорів, які здійснюють підтримання обвинувачення в суді присяжних.

Обрана тема дисертаційного дослідження має високу теоретичну та практичну значущість. Теоретично вона дозволяє осмислити особливості реалізації засади змагальності у судовому процесі за участю присяжних з позиції забезпечення ефективності публічного обвинувачення. Практично – формування чіткої процесуальної моделі дій прокурора, визначення меж допустимої риторики, структури судової промови та особливостей доказування в суді присяжних, що сприятиме підвищенню якості судового розгляду та рівня довіри до судової системи.

Обрана тема дослідження є своєчасною, науково новаторською та значущою для подальшого розвитку як кримінального процесуального законодавства, так і правозастосовної практики. Її реалізація сприятиме удосконаленню правового регулювання та професійної підготовки прокурорів до участі у провадженнях із судом присяжних.

Необхідно зауважити, що у правовій доктрині наявні наукові роботи, які присвячені як проблематиці відправлення правосуддя судом присяжних, так і специфіці підтримання обвинувачення прокурором. Так, цими питаннями переймалися такі вчені, як А. Біла, В.Г. Білоусенко, Н.Р. Бобечко, Л.П. Брич, В.В. Бубир, В.В. Вапнярчук, І.В. Вернидубов, А.Б. Войнарович, К.В. Волохва, І.В. Гловюк, А.Ю. Гнатюк, А.Є. Голубов, В.О. Гринюк, Ю.М. Грошевий, О.М. Дуфенюк, Ю. Дьомін, О.П. Евсєєв, В.В. Єрмолаєв, О.Б. Загурська, П.М. Каркач, Р.П. Качур, Д.В. Киян, В.В. Колодчин, О.В. Крайнікова, Ю.І. Крючко, О.В. Культенко, О.В. Кучеров, А.В. Лапкін, Л.М. Лобойко, В.Т. Маляренко, В.В. Молдован, С.О. Моргун, Г.А. Ніколайчук, О.В. Новиков, Д.П. Письменний, А.В. Плюсква, М.А. Погорецький, В.О. Попелюшко, І.В. Рогатюк, А.А. Солодков, В.Ю. Стеценко, В.В. Сухонос, В.М. Тернавська, В.М. Тертишник, М.С. Туркот, А.С. Шапошник та інші. Проте ці роботи або аналізують специфіку підтримання прокурором обвинувачення у кримінальному провадженні, або особливості розгляду судом присяжних. Водночас в доктрині кримінального процесу відсутні комплексні наукові роботи, у яких було би проаналізовано особливості підтримання обвинувачення в суді присяжних, що і вказує на актуальність теми даного дисертаційного дослідження.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження узгоджується із засадничими положеннями, визначеними в Комплексному стратегічному плані реформування органів правопорядку як частини сектора безпеки і оборони України на 2023–2027 роки, схваленому Указом Президента України від

11 травня 2023 року № 273/2023, та виконано в межах плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія» «Реформування кримінального процесуального, кримінально-виконавчого права та оперативно-розшукової діяльності в умовах євроінтеграції та протидії злочинності в епоху цифрового суспільства» у межах виконання теми науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки, що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Національного університету «Одеська юридична академія» від 04 грудня 2021 року, протокол № 3 (уточнено Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія» № 8 від 16 травня 2022 року).

Мета і завдання дослідження. Метою даного дисертаційного дослідження є вивчення особливостей підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо змін до кримінального процесуального законодавства.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувались такі завдання:

- визначити історичні особливості розвитку суду присяжних в Україні та світі;

- встановити характерні особливості різних моделей суду присяжних;

- проаналізувати специфіку нормативного регулювання діяльності суду присяжних в кримінальному процесі України;

- охарактеризувати функціональне направлення діяльності прокурора у кримінальному провадженні;

- встановити особливості реалізації функції обвинувачення прокурором;

- проаналізувати особливості реалізації засад кримінального провадження прокурором в процесі підтримання обвинувачення;

- визначити роль прокурора на початковому етапі судового розгляду в провадженні за участю присяжних;

- встановити особливості участі прокурора у судовому слідстві в суді присяжних;

- проаналізувати специфіку здійснення судових дебатів за участі прокурора в суді присяжних;

- сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства в частині регулювання діяльності суду присяжних та підтримання прокурором обвинувачення в такій формі здійснення правосуддя.

Об'єктом дослідження є правовідносини, які виникають в процесі підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних.

Предметом дослідження є підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження виступає комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового дослідження. За допомогою діалектичного методу було визначено правову природу таких понять, як обвинувачення (п. 2.2), інкримінація (п. 2.2) тощо. Системний метод та метод системно-структурного аналізу дозволив сформулювати класифікацію положень кримінального процесуального законодавства, які регулюють діяльність суду присяжних (п. 1.3) тощо. Історичний метод було використано для аналізу еволюції суду присяжних у світі, а також виділення етапів та специфіки розвитку суду присяжних на території України (п. 1.1) тощо. За допомогою порівняльно-правового методу було визначено характерні особливості різних моделей судів присяжних, які функціонують в інших країнах, а також визначення місця суду присяжних, який діє в Україні, серед цих моделей (п. 1.2). Формально-юридичний метод було застосовано при визначенні понятійно-категоріального апарату дослідження, аналізі положень чинного кримінального процесуального законодавства та судової практики (розділи 1,

2, 3). Логіко-нормативний метод використовувався при формулюванні змін та доповнень до чинного кримінального процесуального законодавства України (розділи 1, 2, 3).

Теоретичною основою дисертаційного дослідження виступають наукові розробки вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі загальної теорії права, кримінального, кримінального процесуального, адміністративного та інших галузей права.

Нормативну базу дисертаційного дослідження складають Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінальний кодекс України, інші закони та підзаконні нормативно-правові акти.

Емпіричну базу дослідження складають рішення Верховного Суду та інших судів України (11 судових рішень).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці кримінального процесуального права комплексним дослідженням специфіки підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних.

За результатами дисертаційного дослідження отримано наступні результати, які мають наукову новизну:

вперше

- запропоновано передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого у випадку розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості судом присяжних, до складу такого суду присяжних має входити мінімум одна жінка та один чоловік, що дозволить мінімізувати вплив статі на кінцеве судове рішення;

- доведено доцільність введення в правову доктрину терміна «інкримінація», який можна розглядати як обвинувачення в його матеріально-правовому сенсі, тобто як певне твердження, що дозволить мінімізувати плутанину в означених термінах;

- запропоновано обмежити дію ч. 4 ст. 347 КПК України під час розгляду кримінального провадження судом присяжних та заборонити суду

обмежувати прокурора в зачитуванні короткого викладу обвинувального акта, забезпечуючи можливість присяжним повною мірою ознайомитись з обвинуваченням, що дозволить частково компенсувати відсутність у них юридичних знань та досвіду здійснення правосуддя;

- запропоновано на нормативному рівні унеможливити розширення прокурором меж обвинувачення у вступній промові шляхом доповнення ч. 1 ст. 349 КПК України наступним реченням: «У вступній промові прокурора не можуть надаватися нові відомості або відомості, які суттєво змінюють межі обвинувачення, які були сформовані обвинувальним актом»;

- доведено необхідність доповнення до ч. 3 ст. 349 КПК України наступним положенням: «Не допускається визнання недоцільним дослідження доказів, які доводять винуватість особи, під час розгляду кримінального провадження судом присяжних» задля забезпечення повного судового розгляду судом присяжних;

удосконалено

- класифікацію статей КПК України, які регулюють діяльність суду присяжних, відповідно до якої доцільно виділяти загальні положення діяльності суду присяжних (ст.ст. 383, 384 КПК України); залучення присяжних (ст.ст. 385, 387, 390 КПК України); права, обов'язки та гарантії діяльності присяжних (ст.ст. 386, 388, 389 КПК України); нарада та голосування присяжних (ст. 391 КПК України);

- позицію щодо необхідності акцентування уваги в нормах КПК України на тому, що присяжні на рівні з професійними суддями є уповноваженими учасниками кримінального провадження, задля чого доцільно ч. 1 ст. 386 КПК України викласти в наступній редакції: «Присяжний уповноважений…»;

- визначення терміна «обвинувачення», який пропонується розглядати як функцію (тобто як окремий напрямок діяльності у кримінальному провадженні), яка проявляється як діяльність сторони обвинувачення в суді зі

збирання відомостей для формування або уточнення інкримінації, а також доведення повноти та відповідності інкримінації;

- розуміння специфіки реалізації презумпції невинуватості під час судового розгляду, відповідно до якої саме прокурор в процесі підтримання державного обвинувачення своїми активними діями наповнює віртуальну модель стандарту доказування «поза розумним сумнівом» конкретними фактами, які мають переконати суд у тому, що особа вчинила кримінальне правопорушення;

набуло подальшого розвитку

- позиція про те, що у XX сторіччі на території України хоча і були наявні певні ознаки забезпечення народовладдя у правосудді, проте реального залучення населення до здійснення правосуддя не було, адже основною метою використання суду присяжних є гуманізація сфери кримінальної юстиції та покарання, що не було забезпечено у зазначений історичний період;

- пропозиція розподілу повноважень прокурора, які передбачені ст. 36 КПК України, на три групи: повноваження на стадії досудового розслідування, судового розгляду та в межах міжнародного співробітництва;

- позиція щодо дослідження специфіки засади змагальності з точки зору юридичних та фактичних можливостей її реалізації, де юридичні можливості – це конкретні норми кримінального процесуального законодавства, які були закладені законодавцем та які забезпечують можливість реалізації засади змагальності під час судового розгляду, а фактичні можливості пов’язані з конкретною поведінкою відповідних суб’єктів кримінального процесу;

- пропозиція щодо окремої підготовки прокурорів для підтримання обвинувачення судом присяжних з урахуванням специфіки такої форми здійснення правосуддя, а також введення таких прокурорів до групи прокурорів під час відповідного судового розгляду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації висновки можуть бути використані в:

- науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень специфіки підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних;

- правотворчій діяльності – для удосконалення нормативної регламентації підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних;

- правозастосовній діяльності – для забезпечення єдності у застосуванні положень кримінального процесуального законодавства в процесі підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних;

- навчальному процесі – при викладанні дисципліни «Кримінальний процес», а також спеціальних курсів «Права людини у сфері кримінальної юстиції», «Сучасні проблеми кримінального та кримінально-процесуального права», «Актуальні питання сучасного кримінального провадження» та ін. (Акт впровадження Національного університету «Одеська юридична академія» від 28 травня 2025 року).

Особистий внесок здобувача. Викладені в дисертації положення, які виносяться на захист, розроблені автором особисто. В статті «Участь прокурора в судових дебатах у суді присяжних» (Право і суспільство. 2025. № 1. С. 617-622.), співавтор – Ю.П. Аленін, було запропоновано ввести спеціалізацію серед працівників прокуратури, які були б обізнані з психологічними та іншими аспектами підтримання обвинувачення в суді присяжних. В статті «Відмова судом присяжних від дослідження доказів щодо обставин, які ніким не оспорюються: аналіз потенційних ризиків» (Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 831-834.), співавтори – Ю.П. Аленін, Д.О. Іщук, було запропоновано на законодавчому рівні обмежити використання ч. 3 ст. 349 КПК України в судовому розгляді, яке здійснюється судом присяжних.

Апробація результатів дисертації. Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дослідження були оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми

та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану» (м. Рівне, 14 березня 2023 року).

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження відображено у восьми публікаціях, у тому числі у шести статтях, опублікованих у наукових фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, а також двох тезах доповідей на науково-практичних конфереціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що включають дев’ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (212 найменувань) та трьох додатків. Загальний обсяг дисертації складає 193 сторінки, з них основний текст – 161 сторінок, три додатки розміщені на одинадцяти сторінках.

РОЗДІЛ І. ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ТА НОРМАТИВНА МОДЕЛЬ ДІЯЛЬНОСТІ СУДУ ПРИСЯЖНИХ

1.1. Витоки та етапи становлення суду присяжних в Україні та за її межами

Держава використовує різні підходи до регламентації тих чи інших галузей права. Передусім це пов’язано зі ступенем залучення самої держави до таких правовідносин. У якості контролера різних сфер життя суспільства уповноважені посадові особи, які відповідають за формування державної політики та, відповідно, законодавства, мають мінімізувати владний вплив на взаємовідносини між громадянами, які не потребують значного рівня контролю. На противагу цьому існують сфери, де інтереси суспільства та держави превалюють над інтересами окремих учасників, через що виникає потреба в активному втручанні з боку держави, та, за необхідності, застосуванні примусу в тих межах, які є законними та необхідними в даній конкретній ситуації. І насамперед це стосується випадків, коли здійснюється розслідування, розгляд та вирішення кримінальних правопорушень.

Немає сенсу додатково акцентувати увагу на необхідності ефективної діяльності правоохоронних органів та суду при здійсненні кримінального провадження для забезпечення нормального функціонування держави та суспільства загалом. Власне, саме у сфері кримінального процесу застосування примусу з боку уповноважених органів та посадових осіб відбувається найчастіше та може стати причиною суттєвого обмеження прав, свобод та законних інтересів осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінальних правопорушень. Поряд з цим навіть такий суттєвий контроль з боку держави ще не означає, що відповідна діяльність має здійснюватися виключно уповноваженими учасниками кримінальних процесуальних відносин. Кримінальна процесуальна сфера, не зважаючи на її значення для забезпечення нормального функціонування суспільства та держави, повинна розвиватися в сторону гуманізації, шукаючи інші, окрім як

примус, форми впливу на осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. Якщо покладати завдання відправлення правосуддя лише на професійних суддів, то це може призвести до стирання соціальної та гуманістичної складової кримінальної процесуальної діяльності. Можливо, тому, а також в силу низки інших причин, про які мова піде нижче, у кримінальних процесах більшості країн передбачений такий інститут, як суд присяжних.

Власне, сама ідея реалізації правосуддя особами, які не є професійними суддями, є відносно контрінтуїтивною. Проте навіть той факт, що в Україні даний інститут може застосовуватися лише відносно особливо тяжких кримінальних правопорушень, за які передбачена санкція у вигляді довічного позбавлення волі, вказує на те, що суд присяжних відіграє вкрай важливу роль у здійсненні правосуддя у найбільш складних провадженнях. Водночас повною мірою оцінити значення даного інституту для всього кримінального процесу можна лише шляхом проведення ретроспективного аналізу, адже існування та специфіка реалізації суду присяжних значною мірою буде пояснюватися еволюцією кримінального провадження.

З урахуванням того, що суд присяжних є досить популярною формою здійснення правосуддя в багатьох країнах світу, питання діяльності такої форми правосуддя досліджувалось досить великою кількістю науковців. Враховуючи ту обставину, що об’єктом даного дисертаційного дослідження є не сам суд присяжних, а підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних, ми не будемо робити детальний аналіз всіх історичних етапів розвитку даного правового інституту, а лише оглядово опишемо шлях його еволюції задля кращого розуміння значення даної форми здійснення правосуддя у кримінальних провадженнях. «Вивчення історичної спадщини у вигляді емпіричних знань, що містяться у законодавчій базі та працях відомих українських та іноземних юристів стосовно судочинства за участю суду присяжних, у поєднанні з аналізом вітчизняного та зарубіжного чинного законодавства, що регулює діяльність інституту суду присяжних, має забезпечити використання накопиченого століттями юридичного досвіду для

сприяння правильній побудові й ефективному функціонуванню інституту суду присяжних та уникненню тих помилок, що мають місце в історії даного судового інституту» [147, с. 63].

Загалом низка вчених зазначає, що свого роду праобрази судів присяжних існували ще в давні часи. «Судовий контроль вперше було започатковано у Стародавній Греції, зокрема, у місті-державі Афіни, де рішення спеціальних судових колегіальних органів сходять до 500 року до н. е. Вони внаслідок таємного голосування врешті-решт мали право скасовувати навіть закони. У IV столітті до н. е. ідеї, які були покладені в основу сучасного принципу поділу влади, були висунуті Арістотелем. Пізніше обмеження свавілля влади забезпечувалося судом рівних. Так, у 683 році XIII Толедським собором було ухвалене рішення про недопущення у майбутньому будь-якого королівського свавілля та можливості позбавлення вищих посадовців двору та церкви їхньої гідності, життя, здоров'я та майна не інакше, як за вироком суду, що складався з рівних йому людей» [22, с. 24]. «У Стародавньому Римі подібну до суду присяжних роль виконували центуріатні народні збори. Міський претор кожного року складав списки приватних осіб, які мали нести повинність присяжного судді. Суд відбувався у святкові дні на засіданнях центуріатних коміцій. Від початку VII ст. до н. е. виникла нова форма суду – постійна комісія (квестія)» [53, с. 27].

В.М. Тернавська причиною відмінності процесу функціонування схожих інститутів у різних народів слушно вбачає специфіку умов, які сприяють природному розвитку даного інституту чи, навпаки, перешкоджають йому [124, с. 23], у зв'язку з чим у кожній країні така форма здійснення правосуддя має свою окрему назву та характерні ознаки.

Праобраз сучасного суду присяжних вперше з'явився у Франції після судової реформи Луї Піуса [4, с. 90], хоча батьківщиною суду присяжних вважають Англію, суди якого стали прикладами для багатьох інших країн [147, с. 38]. «Удосконалення інституту суду присяжних відбулося за часів Генріха II (1154–1189 рр.), який провів радикальне реформування існуючого

порядку судочинства, видавши у 1174 р. Нортгамптонський указ про заснування асизів» [124, с. 22]. «Спочатку асизами називали засідання зборів королівської ради. Потім цим терміном почали називати ордонанси, що приймалися на таких зборах. Однак, з часом цю назву отримали суди, в яких проводилася процедура, встановлена ордонансами: суддя ставив питання присяжним про факти, що відомі їм особисто, і виносив вирок на основі їхнього одностайного рішення» [124, с. 22]. «На початку XV ст. суд присяжних практично позбувся елементів суду Божого, в якому винність або невинність підсудного визначалися не тільки згідно із зібраними доказами, а за його здатністю чи нездатністю витримувати катування. І тільки до кінця XVII ст. суд став набувати рис, які схожі на сучасний суд присяжних» [48, с. 24].

Розвиток суду присяжних продовжився у Франції, де він виник під час буржуазної революції. У цьому контексті він сприймався не стільки як прояв лібералізму, скільки як політичний інститут. Проте французька законодавча влада була невдоволена надто великою кількістю виправдувальних вироків. Присяжні часто обирали виправдання, оскільки вважали обвинувачення надмірно суворим, а повне виправдання – несправедливим, проте все ж віддавали перевагу несправедливості, аби уникнути жорстокості. У відповідь на це з’явилася можливість визнавати наявність пом’якшуючих обставин, що зобов’язувало суддів виявляти більш м’яке ставлення до підсудного [147, с. 40].

Велика французька революція стала важливим імпульсом для поширення інституту присяжних у Європі. Революціонери розглядали його як засіб протистояння деспотизму, одночасно підкреслюючи його довготривалу цінність. Зокрема, М.О. Робесп’єр вбачав головну перевагу цього суду в розмежуванні функцій встановлення факту і застосування права, а також у тому, що судова влада надається звичайним громадянам, обраним народом, які після виконання своїх повноважень повертаються до суспільства і самі підпорядковуються тій владі, яку щойно здійснювали [147,

с. 40]. У сучасній Німеччині наразі діють дві форми участі громадськості в здійсненні правосуддя – суд присяжних і суд шеффенів [99, с. 144]. Суд присяжних передбачає наявність двох окремих колегій: професійних суддів та присяжних засідателів з числа громадян. Останні дають присягу об'єктивно та справедливо ухвалювати рішення щодо винуватості підсудного. Суд шеффенів (або народних засідателів) функціонує за дещо іншою моделлю: представники народу разом із професійним суддею спільно вирішують як питання винуватості, так і призначення покарання [21, с. 34].

Значною мірою вплинула на формування універсальної моделі суду присяжних і судова практика США. «Хоча суд присяжних виник в Англії, справедливо стверджувати, що найбільшого розвитку та найдовшого збереження у своїй традиційній формі й функціях він досяг у Сполучених Штатах. Це має одразу декілька пояснень. Англійська колоніальна спадщина означала, що на момент ухвалення Конституції суд присяжних уже був добре відомим способом вирішення юридичних спорів, а політичні судові процеси, у яких англійські присяжні виправдовували підсудних попри наявність доказів, були широко відомі в колоніях. Більше того, ще до революції в Америці з'явився свій власний приклад: справа Джона Пітера Зенгера, яка закріпила в колоніях уявлення про присяжних як про символ свободи. Результатом цього впливу стало те, що право на суд присяжних у кримінальних і цивільних справах було закріплено в VI та VII поправках до Конституції США. Завдяки конституціоналізації цих прав навіть у ті періоди, коли популярність суду присяжних знижувалась, саме право на суд присяжних залишалося незмінним. Різкий контраст простежується у долі суду присяжних в Англії. Починаючи з Першої світової війни, через потребу в людських ресурсах виникли труднощі з добором достатньої кількості присяжних; обсяг справ, які підлягають розгляду присяжними в Англії, постійно скорочувався до такого рівня, що суд присяжних майже зник у цивільних справах і зберігся лише в найсерйозніших кримінальних процесах. У Сполучених Штатах система суду присяжних зазнала незначних змін, і

навіть ті, що відбулися, торкнулися переважно деталей. У 1895 році, у справі «Sparf and Hansen v. United States», Верховний суд США розв'язав питання, що обговорювалося ще з часів колоній: чи мають присяжні право вирішувати правові питання нарівні з фактичними. Суд постановив, що такого права вони не мають. Втім, це рішення фактично не обмежило можливість присяжних виносити виправдувальні вироки, навіть у випадках, коли вони суперечать доказам. Таким чином, суд присяжних зберіг свою роль [183; 184; 185; 204].

Інші справи також внесли значні зміни в інститут суду присяжних у тому вигляді, в якому він існував на момент ухвалення Шостої та Сьомої поправок. Шоста поправка дозволяла штатам (але не федеральному уряду) формувати присяжні не з дванадцяти, а з шести осіб, і якщо журі складалося з присяжних, обраних на рівні штату, вони могли виносити обвинувальні вироки, навіть якщо їх було лише дев'ятеро з дванадцяти. Суд вирішив, що між вердиктами журі з шести й дванадцяти осіб немає «суттєвої різниці», і що вердикти, прийняті неодноголосно, не загрожують основоположним принципам інституту присяжних. Подібне міркування спонукало Суд інтерпретувати Сьому поправку, яка гарантує право на суд присяжних у цивільних справах, як таку, що дозволяє як федеральним, так і судам штатів створювати журі з шести осіб і дозволяти штатним судам виносити рішення за участю шести присяжних, навіть якщо вони не досягли одностайності [151; 161; 212].

Очевидно, що в країнах англосаксонської правової системи суд присяжних розвивався зовсім інакше, ніж в Україні, а тому задля кращого розуміння предмета та об'єкта даного дисертаційного дослідження необхідно зробити акцент саме на національній моделі суду присяжних та особливостях її еволюції. Вчені зазначають, що зародження прообразів інституту суду присяжних на українських землях було зумовлене традицією залучати до розгляду кримінальних та цивільних справ, що мали підвищену суспільну небезпеку або особливу важливість, осіб із високими моральними якостями,

які користувалися загальною повагою та довірою в суспільстві [21, с. 14]. Різні вчені у своїх дослідженнях пропонують різну періодизацію історичного розвитку суду присяжних на території України. Проте в більшості випадків ці періодизації в тому чи іншому вигляді були пов'язані зі значними юридичними або політичними змінами, які впливали на всі сфери життя, в тому числі і на участь населення у здійсненні правосуддя.

У найбільш загальній формі Р.П. Качур пропонує наступну категоризацію етапів становлення суду присяжних у світі:

«1) період античності. У цей час суд присяжних став не тільки судовим органом, а й засобом впливу на політичну владу.

2) виникнення ордалій. Ордалії або «Суд Божий» (лат. ordalium, суд або вирок) – найстаріший тип судочинства у вигляді покладання на вирок Божий чи сил природи, з вірою, що надприродне втручання визначить винного і врятує невинного. Здійснювався за браком інших доказових засобів, або якщо вони не дали наслідків.

3) кінець XVIII – початок XIX ст. суд присяжних набуває найдемократичніших рис, що дозволяє зіставити його з античною моделлю такого суду. Він виник з хвилею буржуазних революцій у Європі, а потім був проголошений на засадах рівності, гласності, усності, змагальності сторін, і так відрізняється від середньовічного аналога, що, вважаємо, потрібне розмежування зазначених періодів» [48, с. 28].

Праобраз сучасного суду присяжних можна знайти ще в часи Київської Русі, де у судовій системі функціонували вервні (общинні) суди, діяв інститут «судних мужів», а розгляд цивільних і кримінальних справ відбувався за участю представників місцевої громади. У цей час застосовувалися очисні присяги та різноманітні випробування – ордалії – для встановлення винуватості особи. Зазначені форми судочинства були закріплені у нормах Руської Правди. Однією з ранніх форм народної участі в судочинстві також були віча, які, попри формальну монополію князів на здійснення правосуддя та управління, нерідко втручалися у їхню

компетенцію, що визнавалося самими князями [39, с. 35; 40]. В.М. Щерба з цього приводу зазначає, що у Київській Русі існувало кілька способів залучення населення до здійснення правосуддя [147, с. 42]. М.С. Грушевський зазначав, що «вервний суд утворився шляхом добровільного об'єднання декількох сіл на основі міцних сусідських зв'язків, що ґрунтувалися на спільних традиціях» [32, с. 357]. В.М. Тернавська, досліджуючи історію суду присяжних, зазначає що «до суду общини (суду кони чи верви) зверталися шляхом «заклику» чи «заповеди» на торгу про пропажу речей чи побіг челядина» [124, с. 37].

У період Польського королівства та Великого князівства Литовського в Україні зберігалися общинні, так звані «копні» суди, які, діючи на підставі звичаєвого права та за ініціативою потерпілого, самостійно здійснювали пошук правопорушника, розглядали справу по суті, ухвалювали вирок, що мав остаточний характер і підлягав негайному виконанню [39, с. 35; 40].

У запорізьких козаків сформувалася самобутня й демократична судова система, у межах якої судочинство здійснювали представники козацької старшини. У складних справах функцію суду першої інстанції іноді виконував увесь кіш, а роль вищої судової інстанції відводилася військовій раді. Таким чином, судові інституції запорожців мали певну схожість із судом присяжних, оскільки вирішення справ здійснювалося численним колективом, що складався з представників народу [40].

Після утворення Австро-Угорщини 21 грудня 1867 року суди присяжних знову розпочали свою діяльність, однак їхні повноваження були обмеженими: вони не вирішували питання щодо виду чи строку покарання, а лише встановлювали факт винуватості чи невинуватості підсудного. Визначення ж міри покарання залишалося виключною прерогативою судді [154, с. 121].

Значним поштовхом до розбудови та функціонування суду присяжних сучасної моделі були судові реформи 1864 року. Згідно з чинними на той час нормативно-правовими актами, присяжні засідателі для окружних судів

добиралися земськими комісіями. До списків зазвичай включали осіб, які користувалися авторитетом та довірою серед місцевого населення. Загальний перелік присяжних оприлюднювався в місцевій пресі. Роль захисника в судовому процесі виконували присяжні повірені. Для участі в судовому засіданні формувався склад із тридцяти присяжних, з яких прокурор мав право відвести не більше шести, а підсудні – за умови, що після цього залишалося не менше вісімнадцяти. Із зазначеної кількості шляхом жеребкування обирали чотирнадцять осіб: дванадцять основних і двоє запасних. Таким чином, суд присяжних складався з одного професійного судді та дванадцяти присяжних, які, за результатами судового розгляду, виносили свій вердикт [126].

«Варто зазначити, що суд присяжних в Україні вводився поетапно. Найперше, у 1867 р., він втілений у практику Харківського, Сумського та Ізюмського судів, які територіально знаходилися ближче до центру імперії. Найпізніше (у 1880 р.) суд присяжних отримав практичне застосування на теренах Правобережної України – у Київському, Уманському, Кам'янець-Подільському, Житомирському та Луцькому судах [82, с. 17]».

Основною функцією присяжних було ухвалення рішення щодо винуватості або невинуватості підсудного у вчиненні злочину. У разі встановлення вини присяжні мали право висловити свою думку стосовно можливості пом'якшення покарання. На підставі вердикту присяжних професійні судді ухвалювали вирок [147, с. 48]. У випадку, коли склад суду одностайно доходив висновку про те, що присяжні винесли обвинувальний вердикт щодо невинуватої особи, вирок скасовувався, а справа передавалась на новий розгляд іншому складу присяжних. Таким чином, можна помітити, що на той момент була сформована загальноприйнята модель суду присяжних з окремим виділенням панелі присяжних та професійних суддів, які відправляли правосуддя в залежності від того вердикту, який було сформовано. Водночас були і винятки – професійні судді могли відійти від вердикту присяжних у тому випадку, коли була необхідність виправдати

завідомо невинувату особу, а присяжні могли вплинути на рішення професійних суддів для призначення більш м'якого покарання. Таким чином та модель суду присяжних була досить гуманістичною, адже всі винятки, які були зазначені вище, були направлені лише на покращення становища обвинуваченого. Проте в силу певних політичних змін дана модель суду присяжних не проіснувала довго, адже вже в 1878 році відбулося значне обмеження можливості застосування суду присяжних.

Був суд присяжних і на етапі побудови в Україні незалежної держави в період 1917–1920 років. Було ухвалено низку нормативно-правових актів, спрямованих на покращення функціонування суду присяжних шляхом демократизації його складу: скасовувалися застарілі та вводилися нові цензи, змінювалися правила формування колегії присяжних для уникнення скасування судових засідань через нестачу кандидатів, а також впорядковувалася робота комісій із формування списків присяжних. Крім того, висувалася пропозиція щодо залучення жінок до участі в суді присяжних [147, с. 54]. До судової системи України періоду діяльності Центральної Ради входили мирові суди та з'їзди мирових суддів, окружні суди, апеляційні інстанції (на базі колишніх судових палат), а також Надвищий суд. Суди присяжних функціонували при окружних судах, і присяжні засідателі вирішували виключно питання фактичних обставин щодо винуватості особи у справах про злочини, за які закон передбачав покарання у вигляді обмеження майнових або особистих прав [124, с. 45].

З приходом радянської влади інститут суду присяжних на території України було ліквідовано, а участь населення у здійсненні правосуддя обмежувалась виборами народних суддів і народних засідателів. «Така видимість демократії все ж таки носила декларативний характер, бо виборність як суддів, так і народних засідателів пов'язувалася з приналежністю до комсомолу як молодіжної організації чи комуністичної партії. Відповідно до цього в судочинство привносився «політичний дух», який постійно супроводжувався партійними настановами. Таким чином, суд

ставав політизованим органом, у якому кожного разу при розгляді справ суворо дотримувалася лінія партії, з цього часу політичний вплив на суд став політикою держави» [48, с. 27].

«Радянський уряд, здійснюючи перші кроки з формування судової системи, зробив основний акцент на залученні у процес судочинства представників громадськості. Прямі представники народу в судовій системі СРСР в особі народних засідателів мали компенсувати недостатній рівень професійної підготовки суддів і забезпечувати на практиці реалізацію більшовицької концепції диктатури пролетаріату» [124, с. 136]. Таким чином, та система залучення населення до здійснення правосуддя передусім була направлена не на гуманізацію кримінального процесу, а на маскування недостатнього рівня знань суддів. Крім того, у такий спосіб можна було уникнути критики щодо незаконного чи несправедливого притягнення особи до кримінальної відповідальності, адже участь народних засідателів деякою мірою знеособлювало судову владу, а відповідальність за неправосудні рішення ставала колективною, що фактично дозволяло уникати негативних наслідків за прийняття відповідних рішень. Така модель була особливо корисною для пануючого на той момент політичного режиму, адже з одного боку створювала видимість участі населення у вирішенні найбільш важливих питань (в тому числі і питань відправлення правосудді), а з іншого – дозволяла приймати політично мотивовані рішення, нехтуючи при цьому основними засадами здійснення кримінального провадження.

Суд присяжних в Україну повернувся лише за часів проголошення незалежності. «Радянська влада скасувала (на час своєї дії) інститут суду присяжних разом з іншими судовими установами й інститутами низкою нормативних актів як ворожих владі робітничо-селянського уряду, незважаючи на демократичний характер даного судового інституту. Однак, завдяки наполегливим зусиллям українського уряду відновити процес судочинства відповідно до положень національного законодавства, дію інституту суду присяжних було відновлено за часи незалежної України»

[148]. Конституція України 28 червня 1996 р. остаточно закріпила положення про обов'язкову участь народу у здійсненні правосуддя через суд присяжних [55]. «Однак Рада суддів України, підтримуючи ідею розроблення і затвердження Концепції подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні, прийняла 26 травня 2006 р. рішення про необхідність виключення з Конституції України положення про участь у судочинстві присяжних» [43]. «Судова реформа 2010 р. кардинально змінила позицію законодавця на інститут присяжних. Вона відродила ідею впровадження в Україні суду присяжних. Відразу дві конституційні норми – ст. 124 й 127 Конституції України – закріплюють таку безпосередню форму народовладдя, як можливість здійснення правосуддя судом присяжних» [55].

Загалом можна дійти висновку, що суд присяжних в Україні як модель реалізації правосуддя розвивалася неоднорідно, що пов'язано з віднесенням сучасних території України до різних правових режимів, а також постійний та значний вплив політичної складової на особливості функціонування органів правосуддя. К.В. Волохва пропонує наступну періодизацію:

«1) 20 листопада 1864 р. – 9 травня 1878 р. – з моменту створення до початку кризи суду присяжних;

2) 9 травня 1878 р. – 7 липня 1889 р. – період значного обмеження компетенції суду присяжних, зокрема, щодо державних злочинів;

3) 7 липня 1889 р. – 4 березня 1917 р. – час еволюційного розвитку російського суду присяжних;

4) 4 березня 1917 р. – 17 січня 1918 р. – друга криза суду присяжних в Україні, під час якої інститут присяжних було скасовано;

5) 28 червня 1996 року – 13 травня 2012 р. – відродження інституту присяжних на території незалежної України;

6) 13 травня 2012 р. – по теп. час – реальне застосування положень КПК України щодо участі суду присяжних у кримінальному провадженні» [22, с. 50].

Існують і інші концепції періодизації цих етапів, проте загалом вчені мають відносно однакове уявлення про розвиток суду присяжних на території сучасної України. Насамперед необхідно зазначити, що хоча сама модель суду присяжних у світі значною мірою базується на англійській, французькій та, як наслідок, американській моделях, традиція суду присяжних в Україні є унікальною, адже почала зароджуватися ще в часи Київської Русі як логічне відтворення існуючого на той момент соціального устрою, що, зі свого боку, пояснюється більш глибокими сімейними традиціями. Надалі формування та удосконалення суду присяжних значною мірою залежало від законодавств різних країн, у зв'язку з чим також можна стверджувати про об'єднання одразу декількох правових традицій, що знайшло своє відображення і в сучасному нормативному регулюванні. Поряд з цим більшість вчених звертають увагу на досить різкий відхід від «традиційного» суду присяжних у XX столітті та заміни його виборністю професійних суддів та народних засідателів. Якщо врахувати той факт, що суд присяжних – це передусім одна з форм участі населення у здійсненні правосуддя, то можна було б стверджувати, що в цей період також було забезпечено народовладдя у судовій сфері. Водночас більшість вчених зазначають, що саме в цей період фактична участь населення в здійсненні правосуддя не була забезпечена. Якщо брати за основу лише формальні ознаки суду присяжних, то таке твердження є досить спірним. Проте ми підтримуємо саме таку позицію та зазначаємо, що ключовою ознакою участі населення у здійсненні правосуддя, якою інколи нехтують вчені, є мета – гуманізація сфери кримінальної юстиції та покарання.

Як було зазначено вище, професійні судді в силу іхньої професійної деформації, яка більшою чи меншою мірою, але обов'язково має місце у їнйх професії, і в силу «автоматизації» здійснення кримінального провадження через його одноманітність далеко не завжди можуть оцінити кримінальне провадження комплексно, з точки зору його наслідків для всього суспільства. Саме тому, на нашу думку, доцільно залучати осіб, які не

є обізнаними в праві, адже в ході відправлення правосуддя вони можуть застосовувати свою власну інтерпретацію справедливості, що і повинно гарантувати прийняття більш гуманного судового рішення. Відповідно, основною метою залучення населення до здійснення правосуддя, на нашу думку, є його гуманізація відповідно до вимог та ідей, які панують в суспільстві в даний конкретний момент часу. Саме в такій формі існував суд присяжних на території України до XX століття, і саме ця мета зникла в часи існування народних засідателів. Тому, навіть не зважаючи на те, що населення брало участь у здійсненні правосуддя у XX столітті, через відсутність мети – гуманізації – можна стверджувати, що в цей історичний період суду присяжних в Україні не існувало, а були лише окремі форми залучення населення до правосуддя, які переслідували абсолютно іншу мету.

1.2. Типологія суду присяжних: моделі та ключові характеристики

У попередньому розділі велась мова про історичний розвиток участі населення у здійсненні правосуддя. Можна зазначити, що значною мірою специфіка застосування та здійснення суду присяжних у кожній країні передусім буде залежати від цього історичного аспекту. Водночас такі відмінності насамперед будуть проявлятися в окремих деталях та особливостях, які хоча і впливатимуть на специфіку здійснення правосуддя, проте більшою мірою є процедурними. При цьому переважна більшість вчених наполягає на тому, що у світі суди присяжних реалізуються в межах конкретних моделей, які є відносно універсальними для різних країн. Відповідно, оцінка здійснення правосуддя судом присяжних в Україні може бути проведена повною мірою лише після дослідження існуючих моделей здійснення правосуддя судом присяжних та, відповідно, встановлення специфіки вітчизняної моделі.

Незважаючи на досить активне обговорення в правовій доктрині цієї проблеми, більшість вчених сходяться на думці, що існує дві стандартні моделі суду присяжних, які в різних джерелах називають або як суд

присяжних та шефенський суд, або як класичну (англо-американську) та континентальну (європейську) моделі [5; 88; 113; 117; 120; 49].

Зважаючи на те, що вчені майже одностайно доходять висновку, що суд присяжних у його сучасному вигляді зародився в Англії, правильним буде розпочати аналіз саме з класичної (англо-американської) моделі. «Англо-американська (класична) модель суду присяжних передбачена законодавством більше тридцяти країн світу, зокрема, Великої Британії, Сполучених Штатів Америки, Канади, Іспанії, Бельгії, Мальти та ін. Ця модель суду присяжних набула розповсюдження в Англії та в США, склалася протягом століть, стала зразком для подальшого розвитку та модифікації даного процесуального інституту в інших регіонах світу» [114, с. 13].

А.А. Солодков зазначає, що англо-американська модель суду присяжних характеризується чітким поділом повноважень між присяжними та професійними суддями. Жюрі присяжних ухвалює вердикт, який зазвичай не потребує обґрунтування (виняток становить Іспанія, де закон вимагає мотивування вердикту незалежно від його змісту). Оскарження вердикту, як правило, можливе лише у разі істотних порушень вимог процесуального законодавства. У межах цієї моделі вердикт є самостійним рішенням присяжних, прийнятим без участі професійних суддів. Він виражає позицію присяжних щодо обвинувачення: чи було вчинено кримінальне правопорушення, чи винен обвинувачений, чи заслуговує він на покарання. Якщо присяжні дають ствердну відповідь на ці запитання, суддя на основі цього визначає власне вид покарання та вирішує інші юридичні питання. Такий розподіл функцій дозволяє кваліфікувати присяжних як «суддів факту», тоді як професійні судді виступають як «судді права» [114, с. 18].

Незважаючи на відносну однорідність правових систем англо-американської групи, далеко не всі країни однаково перейняли не тільки специфіку здійснення розгляду присяжним, а загалом даний інститут. Вчені зазначають, що багато країн, які колись входили до складу Британської імперії, та, відповідно, успадкували від неї свою правову систему, після

здобуття незалежності відмовлялися від інституту присяжних через асоціацію з репресивним імперським режимом, тоді як інші, навпаки, зберегли цей інститут і зробили його постійною складовою своєї правової системи [210]. Відповідно, в межах однієї правової системи сформувалось різне бачення необхідності застосування суду присяжних, що насамперед базується саме на історичній особливості. Проте і в країнах англо-американської системи, в яких діє даний інститут, теж існують свої особливості.

Так, у США у кримінальному процесі присяжні зазвичай вирішують лише питання винуватості. Основним винятком є справи про смертну кару, де присяжні згідно з Конституцією зобов'язані щонайменше визначити, чи необхідно застосувати до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, покарання у вигляді смертної кари [211]. Конституція США закріплює право на участь суду присяжних у всіх кримінальних процесах. На даний час кожна особа, яка обвинувачується в США у скоєнні кримінального правопорушення, за яке передбачене позбавлення волі понад 6 місяців, має конституційне право на розгляд справи судом присяжних. Такий суд формується у федеральних інстанціях відповідно до положень VI та VII поправок, а також статті III Конституції США. У цих положеннях наголошується, що усі кримінальні справи повинні розглядатися судом присяжних, і цей розгляд має здійснюватися в тому штаті, де було вчинено кримінальне правопорушення [197]. Варто зазначити, що більшість конституцій окремих штатів також гарантують право на суд присяжних у випадках менш тяжких кримінальних правопорушень, хоча здебільшого це не стосується правопорушень, за які передбачене лише накладення штрафу. Верховний суд США дійшов висновку, що у справах, де можливе покарання у вигляді позбавлення волі на строк шість місяців або менше, суд присяжних не є обов'язковим, тобто кожен штат самостійно вирішує, чи допускати можливість суду присяжних у таких випадках [152]. «То ж ця інституція, сформована з громадян, обраних сторонами у справі, є невід'ємною

частиною судової системи. Під час судового розгляду присяжні встановлюють факти по справі та визначають, чи свідчать вони на користь певної сторони» [22, с. 64].

На момент ухвалення Конституції США склад суду присяжних налічував дванадцять осіб. Водночас така чисельність не є обов'язковою на конституційному рівні, оскільки Верховний Суд США визнав допустимим, щоб справи щодо тяжких злочинів на рівні штатів розглядалися судом, до складу якого входить лише шість присяжних [212].

Оскільки в американській судовій системі остаточне рішення у справі значною мірою залежить від вердикту присяжних, ключове значення має дотримання принципу їхньої неупередженості. Забезпечення об'єктивності присяжних ґрунтується на двох основоположних вимогах щодо формування складу суду. Перша – присяжні повинні відбиратися з-поміж представників громадськості, при цьому дотримання конкретних расових або демографічних характеристик не вважається обов'язковим. Друга – ухвалення рішення має базуватися виключно на тих доказах, які були подані та розглянуті під час судового процесу [22, с. 64].

Після того як обидві сторони завершують представлення своїх доказів, присяжні переходять до наради щодо вердикту, яка відбувається без участі судді. У межах кримінального провадження на федеральному рівні винесення обвинувального вироку потребує одностайного рішення всіх присяжних. На цьому етапі присяжні визначають виключно питання вини підсудного, тоді як процедура призначення покарання реалізується окремо. Якщо обвинувачений не погоджується з вердиктом, він має право оскаржити його у вищих інстанціях аж до Верховного Суду. Водночас прокурору таке право на апеляцію не надається [138]. Попри те, що під час наради присяжні суворо ізольовані від судді, останній все одно відіграє важливу роль у судовому процесі – головує під час розгляду справи, ухвалює рішення щодо допустимості доказів, формулює для присяжних правові норми, а в окремих

юрисдикціях – спрямовує процес встановлення фактів, коментуючи докази або формулюючи спеціальні запитання для вердикту [177, с. 278].

Дещо інші правила функціонування суду присяжних передбачені у Великобританії. Так, громадяни Англії та Уельсу зобов'язані виконувати обов'язки присяжних у суді за вимогою. Центральне бюро виклику присяжних (Jury Central Summoning Bureau) відповідає за формування складу присяжних для розгляду справ. Бюро діє на національному рівні та обирає імена випадковим чином із реєстру виборців за допомогою комп'ютера, враховуючи кількість потрібних присяжних у кожному регіоні.

Робота присяжного не оплачується, але особа має право на відшкодування витрат на їжу, проїзд, а також втрату заробітку через участь в якості присяжного. Зазвичай тривалість їхньої роботи складає десять робочих днів, хоча цей термін може бути і довший. Присяжні зобов'язані не розголошувати інформацію про справу – ні до, ні під час процесу, а також не публікувати жодних коментарів у соціальних мережах. Коли колегія присяжних йде до нарадчої кімнати для ухвалення вердикту, обговорення відбувається конфіденційно. Присяжним заборонено спілкуватися з будь-ким, окрім судді та призначеного працівника суду. Суд гарантує, що ніхто не порушує конфіденційність чи не підслуховує нараду присяжних.

Колегія обирає голову присяжних, який озвучує вердикт у відкритому судовому засіданні. Присяжні не зобов'язані надавати обґрунтування рішення або будь-яку іншу інформацію щодо процесу ухвалення вердикту. Рішення присяжних є остаточним.

Суд присяжних переважно використовується у кримінальних справах; насправді Коронний суд залишається єдиною інстанцією в системі судоустрою Англії та Уельсу, де суддя постійно працює разом із присяжними. Функція судді полягає в тому, щоб надавати присяжним юридичні роз'яснення, однак лише присяжні вирішують, чи є обвинувачений винуватим чи невинуватим [206].

Із 1967 року в Англії та Уельсі дозволено ухвалення вердикту більшістю голосів, проте така більшість визначається в залежності від кількісного складу присяжних. Якщо присяжних у складі щонайменше одинадцять, достатньо десяти голосів «за», щоб ухвалити рішення про винуватість обвинуваченого. У разі складу з десяти осіб вердикт визнається дійсним за наявності дев'яти голосів, а коли в колегії вісім присяжних – достатньо семи. Водночас Суд корони не приймає такий вердикт, доки старшина присяжних у відкритому судовому засіданні не повідомить точну кількість голосів «за» і «проти». Вердикт, який було прийнято не одноголосно, а більшістю голосів, також вважається недійсним, якщо він ухвалений за надто короткий проміжок часу – присяжні повинні радитись не менше двох годин. Обвинувальні вироки, винесені за участю присяжних у Суді корони, підлягають оскарженню в Апеляційному суді [164].

Згідно зі статтею 11(f) Канадської Хартії прав і свобод, кожна особа, обвинувачена в Канаді у вчиненні злочину, має право на розгляд її справи судом присяжних, якщо за це правопорушення передбачено щонайменше п'ять років позбавлення волі або більш суворе покарання. Винятком є випадки, коли йдеться про злочини, підсудні органам військової юстиції за правилами військового права [158]. Жюрі в Канаді «вирішує питання про винуватість або невинуватість обвинуваченого. У виняткових випадках воно приймає спеціальні рішення про спростування наклепу (defamatory libel) або про визнання обвинуваченого невинним на підставі неосудності (insanity defense) або розладу психіки (defense of mental disorder)» [176]. Право на суд присяжних є гарантією для особи, яку обвинувачують у вчиненні тяжкого злочину (indictable offence), що карається позбавленням волі на строк п'ять років або більше. Тяжкі злочини в Канаді зазвичай мають більш серйозний характер. Це означає, що суд присяжних не є обов'язковим для обвинуваченого. Особа, яка обвинувачується у вчиненні певних злочинів, може заявити клопотання, щоб її справу розглядав суд присяжних, але не зобов'язана це робити. Обвинувачений у тяжкому злочині має право вибрати:

правосуддя буде здійснюватися або лише суддею, або суддею і присяжними. Щодо менш серйозних злочинів або злочинів, які розглядаються в порядку спрощеного провадження (summary conviction offences), вибору немає – така справа розглядається виключно суддею. З іншого боку, деякі з найтяжчих злочинів, зокрема вбивство та державна зрада, майже завжди розглядаються суддею і присяжними [163].

Особливо складно оцінити обґрунтованість вироку, винесеного судом присяжних. У Канаді присяжні не мають права розповідати будь-кому про процес ухвалення рішення в нарадчій кімнаті. Присяжним не дозволяється надавати будь-які пояснення або мотивування рішення, яке було ними прийняте. Якщо справу розглядав лише суддя або колегія суддів, то в апеляції, як правило, буде досліджуватися саме мотивування такого судового рішення. Натомість при оскарженні вироку присяжних увага апеляційного суду зазвичай спрямована на рішення судді щодо допустимості доказів, а також на повноту та правильність інструкцій (так званого «звернення до присяжних»), які він надавав присяжним перед винесенням рішення. Добре усталеною є практика, згідно з якою інструкції судді присяжним оцінюються загалом, щоб визначити, чи була допущена помилка. Їх не слід розглядати фрагментарно – апеляційний суд повинен враховувати загальний зміст і загальне враження, яке справляє звернення до присяжних. По суті, питання апеляції зводиться до того, щоб встановити, чи правильно присяжні зрозуміли правові норми, які застосовувались в конкретній справі. У виняткових випадках апеляційний суд може скасувати обвинувальний вирок присяжних на підставі його необґрунтованості. Однак такі випадки є вкрай рідкісними [163].

Можна продовжувати наводити різні приклади здійснення правосуддя судом присяжних в країнах англо-американської системи, але навіть цих прикладів достатньо, щоб в межах даного дисертаційного дослідження дійти висновку про наявність очевидних спільних ознак, які притаманні всім вищеперерахованим судам присяжних. І, якщо проводити порівняння з судом

присяжних континентальної моделі, то найбільш очевидними ознаками англо-американської моделі є кількісний склад присяжних, їхнє розмежування з професійними суддям та можливість винесення єдиного рішення – вердикту. Аналізуючи сутність вердикту, І. В. Гловюк виокремлює наступні важливі аспекти: «самостійність вердикту стосовно вироку; специфічний суб'єкт винесення; питання, які вирішуються у вердикті; форма вердикту (відповіді на питання, викладені в опитувальному листі); детермінаційний характер щодо виду вироку й розміру покарання. Крім того, авторка звертає увагу на порядок винесення вердикту (шляхом голосування) та його невмотивованість» [23, с. 358]. Виносячи вердикт, присяжні вирішують найважливіше питання – питання вини чи невинуватості обвинуваченого. Інколи поряд з цим можуть вирішуватися деякі інші питання, проте такі приклади більшою мірою є винятками. Присяжні за цієї моделі не переймають на себе повноваження професійних суддів в частині вирішення питань застосування відповідної норми права чи правильного призначення покарання, а лише намагаються оцінити факт залучення обвинуваченого до злочинного діяння на підставі тих доказів, які були досліджені під час судового розгляду. Напевно, це і є однією з основних відмінностей даної системи суду присяжних з континентальною (європейською) моделлю.

У країнах романо-германської (континентальної) правової системи зазвичай застосовуються змішані суди, які складаються з громадян, які не мають відповідної юридичної освіти, та суддів [180; 182]. Їх найчастіше називають змішаними трибуналами або змішаними присяжними; вчені [180] також називають їх моделями співпраці у правосудді (collaborative court models). Як правило, такі змішані трибунали ухвалюють рішення як щодо винуватості, так і щодо призначення покарання у кримінальних справах.

Науковці виокремлюють три різні варіанти співпраці суду та громадськості. Класична німецька модель змішаного суду (Schöffen) передбачає участь одного професійного судді та двох народних засідателів,

хоча їхня кількість і склад можуть варіюватися залежно від тяжкості справи та можливого покарання. Французька модель змішаного суду також включає професійних суддів і громадян, але співвідношення непрофесійних і професійних суддів у ній набагато вище, ніж у німецькій. Наприклад, у французькому суді присяжних (cour d'assises), який розглядає тяжкі кримінальні справи, троє професійних суддів разом із дев'ятьма присяжними ухвалюють рішення про винуватість особи. У цьому аспекті варто згадати і про апеляційний суд присяжних у Франції (cour d'assises d'appel), що включає 12 присяжних і 3 професійних суддів [189]. Цей суд працює за принципом більшості голосів і може повторно досліджувати докази.

Німецька та французька моделі різняться і в аспектах добору й статусу присяжних. У німецькій моделі громадяни офіційно призначаються членами суду та сидять у президії поряд із професійним суддею [187]. Натомість у Франції присяжні добираються випадково з населення і не є членами суду, як це відбувається в Німеччині. Під час здійснення правосуддя французькі присяжні сидять окремо від суддів і об'єднуються лише для наради щодо вироку [180; 189].

Вчені також вказують на існування ще однієї моделі реалізації суду присяжних – змішана модель із залученням експертів (expert assessor collaborative court model). У ній учасники зі спеціальними знаннями, які можуть бути корисними для справи, працюють разом із професійними суддями при розгляді справи. Наприклад, у Хорватії у складі змішаних судів у справах неповнолітніх обов'язково мають бути педагоги або інші фахівці, які мають досвід у сфері освіти неповнолітніх [182].

Подібними до змішаного суду є так звані спеціальні журі (special jury), коли громадяни з певними знаннями або досвідом обираються для розгляду конкретної справи [192]. Наприклад, у ранній англійській та американській судовій практиці існували спеціальні «жіночі» журі (jury of matrons). Перше відоме журі в Австралії також складалося з жінок-матрон [175]. Жінка, засуджена до страти, могла заявити, що вагітна і «просити помилування»,

вимагаючи відкласти виконання вироку до народження дитини. У таких випадках журі матрон оцінювало правдивість заяви, ґрунтуючись на особистих знаннях [192]. З розвитком медицини ця практика зникла, оскільки факт вагітності підтверджувався лікарями.

У минулому спеціальні журі також застосовувались для розгляду справ великого соціального або політичного значення. Хоча іноді це вимагало наявності у присяжних спеціальних знань, частіше це просто означало, що журі формувалися з елітних верств суспільства – осіб із великими земельними володіннями або високим рівнем освіти. Однак із зростанням популярності ідеї представницького журі у другій половині XX століття використання спеціальних журі поступово зменшилося [208]. Однак, ідея залучення членів громади з певними знаннями або відповідним досвідом досі активно обговорюється, зокрема, в частині створення спеціальних медичних судів [205].

Практика застосування змішаного суду з експертами привертає увагу навіть у країнах, де відсутня стала практика залучення громадян до здійснення правосуддя. Наприклад, в Таїланді, де діє переважно континентальна правова система і відсутня історична традиція залучення суду присяжних, у трьох спеціалізованих судах непрофесійні судді зі спеціальними знаннями розглядають справи разом з професійними суддями [191].

Останній підхід, який виокремлюють вчені, – це модель «чистого» народного судді (pure lay judge model), у якій непрофесійні судді без юридичної освіти самостійно або в невеликих групах ухвалюють рішення у правових спорах. У різних країнах вони можуть називатися народними суддями, мировими суддями або непрофесійними магістратами [180]. Такі судді найчастіше діють у судах нижчих інстанцій і у справах меншої тяжкості. Це може бути як оплачувана професійна діяльність, так і виконання функцій судді протягом визначеного терміну. Науковці включають цей варіант до загальної типології моделей участі громадян у судовому процесі.

Хоча нинішній огляд фокусується переважно на моделях класичного присяжного суду та змішаного трибуналу, згадка про «чистих» народних суддів важлива для розуміння різноманіття моделей суду присяжних.

Якщо взяти за основу класифікацію, яка була запропонована вченими, то можна дійти висновку, що в Україні діє саме французька модель континентального суду присяжних. Хоча тут одразу необхідно зауважити, що такий висновок є відносним, адже суд присяжних, який діє в Україні, також має і інші ознаки, які, наприклад, не притаманні суду присяжних у Франції. У будь-якому випадку можна впевнено стверджувати, що Україна, будучи країною романо-германської правової системи, також перейняла і відносно типову континентальну систему суду присяжних. Це, очевидно, крім приналежності вітчизняного законодавства до континентальної правової системи, також пояснюється відносною подібністю ролі присяжних за європейської моделі суду присяжних до ролі народних засідателів, які діяли відповідно до попереднього КПК України. Очевидно, що під час реформи кримінального процесу 2012 року законодавцем було обрано значно легший спосіб регулювання діяльності суду присяжних – приведенні його до відповідності правової та політичної дійсності, але без кардинальних змін та запозичень з боку англо-американської моделі.

У межах даного дисертаційного дослідження ми не будемо намагатися відповісти на питання, чи необхідно в Україні задля підвищення ефективності суду присяжних вводити саме англо-американську модель, адже, по-перше, це питання потребує окремого вивчення, і, по-друге, значно виходить за межі даного наукового дослідження. Проте наведені вище приклади різних підвидів континентальної моделі суду присяжних змушують провести аналіз доцільності введення в Україні «експертного» суду присяжних.

Очевидно, що залучення окремих спеціалістів для здійснення правосуддя доцільно тоді, коли їх знання будуть стосуватися вчиненого кримінального правопорушення або в будь-якій інший спосіб сприятимуть

кращому вирішенню питання винуватості та інших питань, які ставляться перед присяжними. Тобто для того, щоб надати відповідь на це питання передусім необхідно встановити, в яких саме випадках кримінальне провадження в Україні може здійснюватися судом присяжних.

Відповідно до ч. 3 ст. 31 КПК України, «кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд» [66]. Відповідно, суд присяжних може створюватися лише для розгляду кримінальних правопорушень, за які санкція передбачає довічне позбавлення волі. У КК України таких складів є двадцять два:

- ч. 3 ст. 110 КК України – посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, якщо такі дії призвели до загибелі людей або інших тяжких наслідків;

- ч. 2 ст. 111 КК України – державна зрада, вчинена в умовах воєнного стану;

- ч. 8 ст. 111-1 КК України – колабораційна діяльність, вчинена окремою категорією осіб, що призвело до загибелі людей або настання інших тяжких наслідків;

- ст. 112 КК України – посягання на життя державного чи громадського діяча;

- ч. 2 ст. 113 КК України – диверсія, вчинена в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту;

- ч. 2 ст. 115 КК України – умисне вбивство з обтяжуючими обставинами;

- ч. 6 ст. 152 КК України – зґвалтування, вчинене повторно;

- ч. 6 ст. 153 КК України – сексуальне насильство, вчинене повторно;

- ч. 3 ст. 258 КК України – терористичний акт, що призвів до загибелі людини;

- ч. 3 ст. 321-1 КК України – фальсифікація лікарських засобів або обіг фальсифікованих лікарських засобів, що спричинило смерть особи або інші тяжкі наслідки, або вчинене в особливо великих розмірах;

- ст. 348 КК України – посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця;

- ст. 348-1 КК України – посягання на життя журналіста;

- ст. 379 КК України – посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їхньою діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя;

- ст. 400 КК України – посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги;

- ч. 5 ст. 404 КК України – опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, якщо це пов'язано з умисним вбивством начальника або іншої особи, яка виконує обов'язки з військової служби;

- ч. 2 ст. 437 КК України – ведення агресивної війни або агресивних воєнних дій;

- ч. 2 ст. 438 КК України – воєнні злочини, якщо вони спричинили загибель людини;

- ч. 2 ст. 439 КК України – застосування зброї масового знищення, якщо воно спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки;

- ст. 442 КК України – геноцид;

- ч. 2 ст. 442-2 КК України – умисне вчинення в межах широкомасштабного або систематичного нападу на цивільне населення злочину апартеїду, винищення, вбивств;

- ст. 443 КК України – посягання на життя представника іноземної держави;

- ч. 2 ст. 447 КК України – найманство, що призвело до загибелі людини.

Загалом, проаналізувавши цей перелік, досить складно виділити якісь однорідні групи кримінальних правопорушень, розгляд яких може відбуватися судом присяжних. Можна зробити припущення, що законодавець встановив дану санкцію по відношенню до тих кримінальних правопорушень, які завдають найбільше шкоди суспільним інтересам без прив'язки до об'єкта злочинного посягання. Очевидно, що тяжкість санкції в даному випадку визначалась не через доцільність залучення населення до здійснення правосуддя, а саме через значну суспільну шкоду, яка завдається відповідним кримінальним правопорушенням. Проте в цьому ракурсі можливість залучення присяжних саме до такої категорії кримінальних правопорушень виглядає вдалою ідеєю, адже лише пересічний «представник населення» зможе оцінити ступінь негативного впливу відповідного кримінального правопорушення. Більше того, якщо розглядати це питання через призму оцінки суспільної небезпечності, то залучення замість присяжних експертів[1] у сфері, у якій було вчинено кримінальне правопорушення, може мати негативні наслідки, адже будь-який професіонал проходить через фазу професійної деформації, яка, хоча і може мати позитивні наслідки, проте в будь-якому випадку буде впливати на їхнє судження, що нівелює логіку залучення присяжних до здійснення правосуддя.

Відповідно, задля вирішення питання про доцільність залучення вузькоспеціалізованих присяжних необхідно виділити ті склади кримінальних правопорушень, де їх спеціальні знання дозволять краще встановити сутність вчиненого правопорушення, проте не вплинуть на їхнє підсумкове судження. З аналізу статей КК України можна зробити висновок, що таких кримінальних правопорушень немає. Дійсно, частина з них стосується національної безпеки тощо, проте ми не вважаємо, що в такому випадку вузький спеціаліст зможе краще оцінити ступінь негативного впливу

[1] У даному випадку слово «експерт» застосовується не в кримінальному процесуальному значенні, а лише для відображення особи, яка має спеціальні знання, які відповідають сфері вчиненого кримінального правопорушення

кримінального правопорушення, ніж будь-який інший громадянин. Тому ми вважаємо, що в межах вітчизняного законодавства залучення таких «спеціалізованих» присяжних може лише зашкодити відправленню правосуддя. Проте це не означає, що немає необхідності дослідити специфіку формування суду присяжних за іншими критеріями. Передусім мова йде про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості.

Очевидно, що дана категорія кримінальних правопорушень значною мірою зачіпає не лише інтереси потерпілого, але й всього суспільства. Відповідно, за повторне вчинення зґвалтування (ч. 6 ст. 152 КК України) та сексуального насильства (ч. 6 ст. 153 КК України) передбачене в якості однієї із санкцій довічне позбавлення волі. Відповідно, заявляючи клопотання про розгляд такого кримінального провадження судом присяжних, обвинувачений буде розраховувати на більш гуманний підхід до його вирішення. Проте якщо по відношенню до інших злочинів, за які передбачено довічне позбавлення волі, підбір присяжних не має суттєвого значення для відправлення правосуддя, то по відношенню до зазначених вище складів злочинів неабияке значення буде мати стать присяжних.

Вчені вже досить давно намагаються встановити реальні неочевидні обставини, які впливали на рішення присяжних. Так, було встановлено, що з певною упередженістю, результатом чого, з великою долею вірогідності, буде обвинувальний вирок, розглядаються кримінальні провадження щодо міжрасового зґвалтування [207], привабливість потерпілої [165], опір потерпілої (для присяжних-чоловіків) [181; 203] тощо. І навпаки, виправдувальні вироки присяжні виносять у випадку привабливості обвинуваченого та наявності у нього законного джерела доходу [196], низькі моральні якості потерпілої (на думку присяжних-чоловіків) [167; 195], включаючи позашлюбні зв’язки [209], а також поведінку потерпілої, яка сприяла розвитку подій, наприклад, коли вона дозволила випадковому знайомому відвести її додому з бару [167]. Також було встановлено, що

студенти коледжів значно рідше визнавали вину обвинуваченого, якщо потерпіла, яка чинила опір, була непривабливою [165].

Як свідчать дослідження, суттєво впливає на кінцеве судове рішення стать присяжних і у провадженнях про сексуальне насильство над дітьми. Вчені зазначають, що в середньому чоловіки та жінки по-різному реагують на сексуальне насильство над дітьми: чоловіки частіше стають на сторону обвинуваченого, жінки – на сторону потерпілого. Так, у порівнянні з жінками, чоловіки сприймають сексуальне насильство над дітьми як менш серйозний злочин [162] і частіше схвалюють так звані міфи про сексуальне насильство над дітьми (наприклад, «якщо у дитини немає ознак стресу, то вона, скоріше за все, не була піддана сексуальному насильству» [190]) чи міфи про зґвалтування (наприклад, «якщо жінка не чинила фізичного опору, то не можна стверджувати, що мало місце зґвалтування» [157]). Подібні гендерні відмінності послідовно виявляються в дослідженнях змодельованих судів присяжних у кримінальних провадженнях про сексуальне насильство над дітьми. У порівнянні з жінками чоловіки-присяжні вважають потерпілих менш переконливими та частіше ухвалюють рішення на користь сторони захисту [155; 156; 170; 174; 201; 202]. Ці гендерні відмінності частково пояснюються тим, що жінки проявляють більше емпатії до жертв [155].

В одному з досліджень було зазначено, що важливим чинником у провадженні щодо зґвалтування є «схильність до поблажливості», що притаманна присяжним [186]. Саме в цьому дослідженні було зазначено, що якщо суд присяжних повністю складається з жінок, то вони частіше виносять обвинувальні вироки у кримінальних провадженнях, де особи обвинувачуються у вчиненні зґвалтування. Це було доведено шляхом формування різних складів судів присяжних з жінок-респондентів, які читали умовну фабулу кримінального правопорушення та виносили вердикт про вину або невинуватість віртуального обвинуваченого.

Проте не можна стверджувати, що дане дослідження є універсальним та загальноприйнятим. Так, в результаті інших змодельованих судових засідань

було встановлено, що хоча значно більше жінок (86%), ніж чоловіків (66%) особисто голосували за обвинувальний вирок, кількість обвинувальних вироків, винесених таким судом, значно і помітно зросла лише тоді, коли жінки становили переважну більшість у складі суду присяжних (тобто 10 жінок і 2 чоловіки) або коли суд присяжних складався виключно з жінок. Однак навіть у цих двох групах лише 56% змодельованих вироків були обвинувальними. На думку вчених, причиною такого результату є те, що студенти, які брали участь в експерименті і голосували за обвинувальний вирок, не були «абсолютно впевнені» у своєму рішенні і, відповідно, могли піддатися впливу інших присяжних. Крім того, набагато частіше принаймні один з тих, хто голосував за виправдання – здебільшого чоловік – залишався непохитним, що призводило до того, що суд присяжних не міг одноголосно прийняти рішення.

Отримані результати свідчать про те, що більшість жінок у складі суду присяжних може, щонайменше, запобігти винесенню виправдувального вироку, тоді як переважна більшість жінок значно підвищує можливість винесення саме такого рішення. Схильність не звинувачувати потерпілу і, натомість, покладати відповідальність на обвинуваченого більше впливала на вірогідність винесення обвинувального вироку, ніж стать, оскільки ці риси притаманні більшості жінкам, але далеко не тільки їм [168].

На даний момент існує велика кількість і інших наукових робіт, які присвячені дослідженню впливу статі присяжного на кінцеве рішення, яке буде прийнято. При цьому вчені досі не мають єдиного розуміння щодо реального впливу статі на результати відправлення правосуддя, а також конкретних форм прояву такого впливу. Очевидно, що ці питання виходять за межі даного дисертаційного дослідження, тому немає необхідності їх досліджувати в даний момент. Однак не можна ігнорувати той факт, що в будь-якому випадку вплив статевої приналежності присяжного має реальний (позитивний або негативний) вплив на результати кримінального

провадження щодо злочинів проти статевої свободи або статевої недоторканості.

Відповідно, досліджуючи специфіку формування суду присяжних в Україні, а також аналізуючи перелік кримінальних правопорушень, для відправлення правосуддя по яким можливе утворення суду присяжних, можна стверджувати, що хоча залучення присяжних, які мають спеціальні знання в тій чи іншій сферах, не дозволить значною мірою покращити якість відправлення правосуддя (або навіть може погіршити, про що велась мова вище), питання гендерної приналежності присяжних при здійсненні кримінального провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості є більш критичним. З урахуванням того, що навіть більш спеціалізовані наукові дослідження не дали відповідь, хто саме має більший вплив на кінцеве рішення суду – жінки чи чоловіки, ми не будемо підтримувати жодну з окреслених вище позицій, адже вся наведена вище емпірика є вкрай оціночною. Тому доцільним буде передбачити у кримінальному процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого у випадку розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості судом присяжних, до складу такого суду присяжних має входити мінімум одна жінка та один чоловік. Така пропозиція має одразу декілька пояснень. По-перше, досягти повної гендерної рівності при формуванні складу присяжних у кількості трьох осіб неможливо. Водночас за такої пропозиції умовно «гендерно нейтральним» лишається третє місце присяжного, яке може зайняти будь-хто зі складу потенційних присяжних. По-друге, існуюча система відбору присяжних, яка передбачена у ст. 387 КПК України, дозволяє провести заміну присяжних у даній категорії кримінальних проваджень без необхідності внесення додаткових змін до КПК України. Відповідно, все це дозволить гарантувати кращий гендерний баланс при відправленні правосуддя судом присяжних щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.

У зв'язку з цим пропонуємо викласти ч. 3 ст. 31 КПК України в наступній редакції: «3. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. *Якщо суд присяжних розглядає кримінальне провадження за вчинення злочину, передбаченого розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України, то до складу суду присяжних має входити мінімум один чоловік та мінімум одна жінка*».

Досліджуючи різні моделі суду присяжних, можна дійти висновку, що кожна із запропонованих форм має свої як сильні, так і слабкі сторони. Очевидно, що немає сенсу всліпу переймати окремі елементи або навіть всю модель суду присяжних, адже сама ідея відправлення правосуддя населенням має бути прийнятною серед широких верств та мати історичне підґрунтя. Водночас дослідження демонструють, що в тих країнах, де суд присяжних широко застосовується, така форма здійснення правосуддя користується значним рівнем довіри та підтримки. На батьківщині суду присяжних – у Великій Британії – попри зменшення кількості судових процесів із присяжними цей інститут продовжує високо оцінюватися серед представників різних демографічних груп. Вчені, провівши опитування понад 11 000 респондентів – жителів Англії та Уельсу [198], дійшли висновку, що громадськість виказує значний рівень довіри суду присяжних. Гарантія можливості застосування суду присяжних ними інколи оцінюється навіть як більш важливе право, ніж право на мітинг чи право на приватність. Більше того, громадяни Англії та Уельсу проявляють більшу довіру до присяжних, ніж до суддів, адвокатів чи навіть міністрів. Коли респондентів запитали, кого вони б обрали – суддю чи присяжного – у разі висунення

проти них кримінального обвинувачення, переважна більшість обрала суд присяжних, а не суддю чи магістрата [153].

Так само у Сполучених Штатах громадськість висловлює стійку та послідовну підтримку суду присяжних. Згідно з результатами одного національного опитування, три чверті респондентів заявили, що вони певною мірою або повністю впевнені, що «більшість судових процесів із присяжними у США завершуються справедливими вироками» [169]. Інше дослідження [178] показало, що 84% опитаних погодилися з твердженням, що виконання обов'язків присяжного – це важливий громадянський обов'язок, який слід виконувати навіть у разі незручностей, а 75% опитаних заявили, щоб вони бажали би, щоб судовий процес проти них здійснював суд присяжних.

Як і в низці інших країн, підтримка американської системи присяжних є вищою серед осіб, які вже брали участь у роботі присяжного [166; 178]. Після завершення процесу опитані присяжні зазвичай ставлять вищі оцінки судовій системі та інституту присяжних, ніж до участі. У національному опитуванні серед понад 8000 присяжних, які виконували свої обов'язки в 16 федеральних судах та судах штатів, більшість заявила, що після виконання обов'язків їхнє ставлення до суду присяжних та судової системи загалом покращилося [166]. Науковці також стверджують [199], що досвід участі у складі суду присяжних мав істотний вплив на підтримку цього інституту серед представників меншин – навіть серед тих расових і етнічних груп, які загалом були менш прихильні до суду присяжних.

Вчені [171; 173] підтвердили існування зв'язку між участю присяжним у кримінальному процесі та зростанням інших форм політичної активності. У своєму дослідженні вони враховували попередню історію голосування учасників, оскільки вона тісно пов'язана з імовірністю участі у виборах у майбутньому. У дослідженні на рівні округу було встановлено, що присяжні, які брали участь у розгляді кримінальної справи й ухвалили вердикт, частіше голосували на наступних виборах порівняно з тими, кого було звільнено, хто

був запасним присяжним або брав участь у справі, де не вдалося досягти вердикту [171]. В іншому дослідженні були проаналізовані судові та виборчі записи понад 13 000 присяжних у кримінальних і цивільних справах у семи округах США [172]. У тих, хто вже неодноразово брав участь у голосуванні, після участі присяжним змін не спостерігалося. Однак присяжні, які раніше рідко брали участь в роботі суду присяжних – незалежно від того, чи був ухвалений вердикт, чи присяжні не дійшли згоди – частіше голосували після виконання обов'язків присяжного. Ті ж присяжні, які заявили, що їхній досвід перевищив очікування, частіше проявляли активність у різноманітних формах політичної участі [173].

Проте громадяни Великої Британії та США виявляють нерішучість щодо використання суду присяжних в одній ключовій сфері – у справах, пов'язаних із тероризмом. У двох окремих опитуваннях, проведених у 2002 та 2005 роках, респонденти поділилися майже порівну відносно питання чи «є відмова від права на суд присяжних ціною, яку варто заплатити для протидії терористичній загрозі» [198]. Американці також розділилися в думках, хоча з невеликою перевагою на користь суду присяжних (49%) порівняно з військовими судами (46%) для розгляду справ щодо терористичних актів проти США [160]. Вдало спроєктоване опитування показало, наскільки важливим є контекст тероризму. Половині респондентів у межах одного опитування повідомили, що раніше «США судили підозрюваних у вбивствах з обов'язковою участю присяжних одноголосним вердиктом» [159]. Їх запитали, чи вважають вони це правильним способом розгляду таких справ, то повністю погодилися з цим 82% опитаних. Коли ж формулювання питання трохи змінили – йшлося вже про підозрюваних у тероризмі – лише 53% респондентів визнали це правильним підходом. Вчені [200] зазначають, що терористичні акти створюють середовище, у якому конституційні права стають вразливими, і право на суд присяжних не є винятком.

Що ж відбувається в країнах континентальної системи права, де суд присяжних було запроваджено відносно нещодавно? В Іспанії, де суд присяжних з'явився внаслідок демократичних реформ після падіння тоталітарного режиму Франко, громадськість виявила амбівалентне ставлення до нової системи присяжних [188]. Багато іспанських науковців, суддів і деякі політичні сили надають перевагу змішаній системі – за участю як суддів, так і присяжних.

В іншому науковому дослідженні [198] зібрали результати кількох опитувань громадської думки в Іспанії. У 1996 році, через рік після впровадження суду присяжних, 49% респондентів заявили, що віддають перевагу розгляду справи судом присяжних, 37% – професійним суддею, а 14% не змогли визначитися. Однак уже наступного року, після резонансного судового процесу, в якому присяжні виправдали особу, обвинувачену у вбивстві двох поліцейських, рівень підтримки суду присяжних різко впав. Понад половина респондентів висловили бажання, щоб їхню справу розглядав професійний суддя, і лише 32% залишилися на боці присяжних. Частка тих, хто погоджувався з твердженням, що «присяжні з числа громадськості, які краще знайомі з повсякденними проблемами, здатні винести більш справедливий вердикт, ніж професійний суддя», зменшилася з 48% у 1996 році до 34% у 1997-му.

Суспільна думка щодо суду присяжних може бути нестабільною, особливо коли йдеться про нову для країни інституцію, на відміну від усталеної практики, що спирається на потужну громадську підтримку й здатна витримати навіть масштабну критику окремих рішень присяжних.

У переддень правових змін у Південній Кореї президентська реформаційна комісія провела опитування лідерів громадської думки, представників корейського суспільства та навіть ув'язнених, щоб дізнатися їхню думку щодо участі громадян у здійсненні правосуддя [193]. Дві третини опитаних, серед яких були судді, прокурори, адвокати, релігійні діячі, керівники бізнесу та члени національних зборів, погодилися, що судова

система стане більш демократичною та прозорою, якщо до ухвалення судових рішень буде залучено непрофесійних громадян. Приблизно стільки ж респондентів вважали, що така реформа сприятиме чесності та раціональності в Кореї. 90% корейських громадян підтримали ідею введення суду присяжних, багато хто розглядав його як засіб досягнення соціальної справедливості. Водночас дехто висловлював занепокоєння щодо можливих помилок та упередженості. Обвинувачені в Кореї рішуче підтримували ідею введення суду присяжних, вважаючи його більш справедливим та таким, що буде краще забезпечувати право на захист.

Отже, ставлення до суду присяжних та інших форм участі громадян у здійсненні правосуддя є важливим і заслуговує на подальшу увагу з боку науковців. Воно стосується як готовності громадян брати участь у судовому процесі, так і значущості, якої надається висловлюванням учасників-неспеціалістів, а також сприйняття легітимності державних інституцій. Проведений огляд свідчить, що в країнах, де суд присяжних існує протягом багатьох років, спостерігається стійка підтримка цього інституту з боку громадськості та суспільства. Натомість у країнах, які нещодавно запровадили таку систему реалізації правосуддя або лише планують це зробити, оцінки є більш неоднозначними [177].

1.3. Специфіка нормативного регулювання діяльності суду присяжних у кримінальному провадженні України

В Україні триває процес впровадження демократичних реформ, серед яких особливе місце займає судова реформа, спрямована на ефективне забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Згідно з положеннями Концепції судово-правової реформи в Україні, основною метою цієї реформи є забезпечення реальної самостійності та незалежності судових органів, впровадження демократичних принципів правосуддя, що сформувалися у світовій науці й практиці, а також гарантування громадянам права на розгляд

їхніх справ компетентним, незалежним і неупередженим судом у межах змагального процесу [100].

Суд присяжних традиційно вважається одним із найбільш демократичних правових інститутів, оскільки він забезпечує колегіальне вирішення справ, знижує ймовірність судових помилок, сприяє більшій незалежності, народному характеру правосуддя, відкритості процесу та підвищенню рівня змагальності [6, с. 14]. Досить поширеною є думка, що демократичне суспільство неможливе без демократичного правосуддя, яке, своєю чергою, реалізується через наявність суду присяжних, особливо в такій моделі, де саме народ бере на себе ухвалення рішень, спираючись на принципи верховенства права [143, с. 139-140].

У попередньому пункті дисертаційного дослідження було встановлено, що в Україні діє континентальна модель суду присяжних, що відповідає логіці побудови вітчизняної правової системи. Очевидно, для запровадження англо-американської моделі або хоча б окремих її елементів необхідно суттєво змінювати всю логіку побудови кримінального процесуального законодавства, що явно не буде відповідати такій меті. Крім того, на даний момент не існує єдиної думки щодо того, що англо-американська система є більш вдалою, ніж континентальна. «Федеративна Республіка Німеччина відмовилася від запровадження суду присяжних англо-американського зразку ще в 1924 році, встановивши, що державі потрібен суд не емоцій, а професіоналів» [82, с. 56]. Тобто у більш «консервативній» романо-германській правовій системі можливість винесення вердикту виключно присяжними досить часто розглядається як поле для потенційних порушень. Вчені зазначають, що під час ухвалення судового рішення присяжні передусім орієнтуються на власну совість, життєвий досвід і моральні переконання. Натомість професійні судді виносять рішення, керуючись виключно правовими нормами. Цю особливість можна виразити формулою: «спочатку – вердикт совісті, потім – вирок відповідно до закону». Таким чином, специфіка суду присяжних полягає в можливості одночасного

застосування як природного права (через колегію присяжних), так і позитивного права (через професійних суддів). Це поєднання є унікальним і дозволяє суду присяжних максимально ефективно реалізовувати універсальні принципи соціального натуралізму, адже не протиставляє, а гармонійно поєднує природне і позитивне право як два взаємодоповнюючі аспекти єдиного правового явища. Саме такий механізм співіснування і взаємодії цих правових систем лежить в основі натуралістичної юриспруденції [56, с. 66]. З цієї причини професійні судді зазвичай виявляють скепсис щодо ефективності суду присяжних. Взагалі проблема належного здійснення правосуддя передусім пов'язана з незалежністю та об'єктивністю суду. Жодні права чи гарантії їхньої реалізації не матимуть сили, якщо справу розглядатиме упереджений суд. І при цьому не має значення, буде це один чи троє суддів-професіоналів, або ж суд присяжних [110].

Окрім того, раніше існувала точка зору, згідно з якою у випадках, коли ситуація є незрозумілою, один учасник голосує «за», інший — «проти», а остаточне рішення перекладається на головуючого, який фактично сам вирішує результат справи. У такій моделі присяжні не ухвалюють самостійного рішення і, відповідно, не несуть реальної відповідальності ні за перебіг справи, ні за ухвалене рішення [10, с. 87]. За переконанням В.М. Тертишника, коли законодавець покладає на присяжних обов'язок спільно з суддями вирішувати всі питання судового процесу, це створює передумови для виникнення колективної безвідповідальності як з боку присяжних, так і професійних суддів, які за таких обставин можуть перекладати відповідальність за власні помилки чи зловживання на недосвідчених присяжних. У результаті останні можуть перетворитися на «ширму для судового безглуздя» [127, с. 223].

Загалом можна зазначити, що досить значна частина населення та, відповідно, науковців, досі скептично ставляться до залучення населення до здійснення правосуддя. Особливо це проявляється у випадках, коли присяжним надається можливість самостійно вирішувати питання вини чи

невинуватості особи, тобто коли вони виносять вердикт за англо-американською моделлю. Тому ми вважаємо, що чинна на даний момент модель суду присяжних в Україні краще відповідає специфіці розвитку даного правового інституту та достатньою мірою дозволяє вирішити питання щодо залучення населення до здійснення правосуддя.

На відміну від попереднього КПК України, чинне кримінальне процесуальне законодавство містить Параграф 2 Глави 30 КПК України, який присвячено виключно питанням здійснення судового розгляду присяжними. Хоча, якщо аналізувати інші положення КПК України, то необхідно зазначити, що згадка про присяжних є: в п. 23 ч. 1 ст. 3 – «голова, заступник голови, суддя Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, апеляційного суду, місцевих загальних судів, які відповідно до Конституції України на професійній основі уповноважені здійснювати правосуддя, а також *присяжний*»; ч. 3 ст. 31 – «Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд»; ч. 1 ст. 35 КПК України – «У суді функціонує Єдина судова інформаційно-комунікаційна система та/або її окремі підсистеми (модулі), що забезпечують, зокрема … 2) визначення присяжних для судового розгляду з числа осіб, які внесені до списку присяжних»; п. 7 ч. 2 ст. 65 КПК України – «Не можуть бути допитані як свідки… судді та присяжні – про обставини обговорення в нарадчій кімнаті питань, що виникли під час ухвалення судового рішення, за винятком випадків кримінального провадження щодо прийняття суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, ухвали»; ст. 75 КПК України – «Обставини, що виключають участь слідчого судді, судді або присяжного в кримінальному провадженні»; ч. 1 ст. 78 КПК України – «Захисником,

представником не має права бути особа, яка брала участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, *присяжний*, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач»; ч. 1 ст. 80 КПК України – «За наявності підстав, передбачених статтями 75-79 цього Кодексу, слідчий суддя, суддя, *присяжний*, прокурор, слідчий, дізнавач, захисник, представник, експерт, представник персоналу органу пробації, спеціаліст, перекладач, секретар судового засідання зобов'язані заявити самовідвід»; ч. 5 ст. 216 КПК України – «Детективи Національного антикорупційного бюро України здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень… якщо наявна хоча б одна з таких умов… суддею (крім суддів Вищого антикорупційного суду), суддею Конституційного Суду України, *присяжним (під час виконання ним обов'язків у суді),* Головою, заступником Голови, членом, інспектором Вищої ради правосуддя, Головою, заступником Голови, членом, інспектором Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»; абз. 2 ч. 3 ст. 319 КПК України – «Передача справи з одного суду до іншого у зв'язку з ліквідацією суду не потребує заміни *присяжних*, які беруть участь у розгляді цієї справи, крім випадків, коли справа передається до суду, юрисдикція якого не поширюється на територію, на якій постійно проживає *присяжний*»; абз. 2 ч. 3 ст. 331 КПК України – «Під час здійснення судового провадження судом присяжних питання, передбачене цією частиною [питання доцільності продовження запобіжного заходу], вирішує головуючий»; ч. 1 ст. 361 КПК України – «у виняткових випадках суд, визнавши за необхідне оглянути певне місце, проводить огляд за участю учасників судового провадження, а якщо цього вимагають обставини – за участю свідків, спеціалістів і експертів. Огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом *присяжних*»; п. 2 ч. 1 ст. 480 КПК України – «Особливий порядок кримінального провадження застосовується стосовно… судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а

також *присяжного на час виконання ним обов'язків у суді*, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України»; п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК України – «Письмове повідомлення про підозру здійснюється… судді, судді Конституційного Суду України, *присяжному на час виконання ним обов'язків у суді*, Голові, заступнику Голови, члену Вищої ради правосуддя, Голові, заступнику Голови, члену Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, працівникам Національного антикорупційного бюро України – Генеральним прокурором або його заступником»; ч. 10 ст. 615 КПК України – «Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, крім здійснення кримінального провадження у суді, в якому до моменту введення воєнного стану та набрання чинності цією частиною було визначено склад суду за участю *присяжних*».

Очевидно, що дані норми є загальними та інколи лише опосередковано стосуються присяжних. Проте навіть наявність таких згадок вказує, що присяжні є повноправними учасниками кримінальних процесуальних відносин (за умови, що судовий розгляд буде здійснюватися саме судом присяжних). Більше того, присяжні мають такі саме процесуальні гарантії, як і судді, що вказує на їхній правовий статус та дозволяє краще забезпечити їхню неупередженість та незалежність в процесі відправлення правосуддя. Проте ці норми є виключно ситуативними та стосуються окремих процедур – відводу, проведення огляду місця події під час судового розгляду, повідомлення про підозру тощо. Аналізуючи ж специфіку реалізації правосуддя судом присяжних у кримінальному провадженні, необхідно більш детально досліджувати відповідний спеціальних параграф. І, як правильно зазначає С.О. Моргун, «цих 8 статей все одно недостатньо для того, щоб відповісти на всі питання, які можуть виникати в процесі здійснення такого правосуддя» [82, с. 45].

О.В. Культенко та Б.М. Улюшев звертають увагу на те, що інститут відводу присяжного може використовуватись суддями з метою усунення присяжних, рішення яких є «незручними» для обраного ними варіанту, або сторонами процесу – для досягнення вигідного для себе рішення [68, с. 336]. У зв'язку з цим С.О. Моргун пропонує «деталізувати порядок здійснення присяжними своїх повноважень в окремому інструктивному акті, в якому деталізувати їхні повноваження, порядок проведення судового розгляду, визначити перелік кримінальних проваджень, у яких вони мають брати участь, та відповідальність за невиконання своїх обов'язків» [82, с. 56]. З такою позицією ми погодитися не можемо. Дійсно, чинний КПК України, як і ЗУ «Про судоустрій та статус суддів», не містить відповідей на всі питання, які можуть виникати щодо специфіки діяльності суду присяжних. Проте, по-перше, дана ситуація є відносно нормальною, адже жоден нормативно-правовий акт не може бути складений таким чином, щоб в ньому були передбачені та описані всі можливі ситуації, які можуть виникнути на практиці. Дійсно, наявні певні очевидні прогалини, проте для їхнього усунення необхідно вносити зміни у вже існуючі закони та інші нормативно-правові акти, а не складати нові, які зроблять нормативне регулювання більш обтяжливим. По-друге, завжди необхідно пам'ятати про потенційні колізії між КПК України та іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК України, «закони та інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати цьому Кодексу. При здійсненні кримінального провадження не може застосовуватися закон, який суперечить цьому Кодексу» [66]. Таким чином, немає сенсу розробляти окремий нормативно-правовий акт, в якому буде краще розписана процедура здійснення судового розгляду судом присяжних, адже такий нормативно-правовий акт буде вступати в протиріччя з КПК України. Всі норми та положення, які стосуються порядку розслідування, розгляду та вирішення кримінальних правопорушень, мають бути передбачені в КПК України. Інші закони та підзаконні нормативно-

правові акти можуть або стосуватися суміжних питань, або надавати уточнення процедур, які містяться у кримінальному процесуальному законодавстві. Відповідно, розробка окремого закону, в якому би визначався «порядок проведення судового розгляду», зламає чітку ієрархію кримінального процесуального законодавства та в цілому може більше нашкодити стабільності кримінальної процесуальної галузі, ніж забезпечити її.

Як вже зазначалося в попередніх пунктах даного дисертаційного дослідження, чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає можливість залучення присяжних лише щодо кримінальних правопорушень, за які в якості можливого покарання передбачене довічне позбавлення волі, та лише за клопотанням самого обвинуваченого. У правовій доктрині такий підхід піддається критиці. Вчені зазначають, що той факт, що участь присяжних у кримінальному процесі суду першої інстанції обмежена лише справами щодо злочинів, за які передбачене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, та ще й виключно за ініціативою обвинуваченого, свідчить про те, що законодавець свідомо уникав запровадження повноцінного інституту суду присяжних [109, с. 188-193]. Крім того, низька популярність суду присяжних в Україні проявляється не лише серед науковців, але серед самих потенційних присяжних.

Так, протягом першого року функціонування суду присяжних в одному з районів Києва подали заявки лише 14 осіб, а в іншому — всього 7. У 2014 році за участю присяжних було розглянуто лише 42 кримінальні провадження, а у першому півріччі 2015 року – 20 [57; 150]. О.П. Евсеєв та О.Б. Буслик стверджують, що така ситуація зумовлена рядом причин. Насамперед, присяжні часто не здатні витримати психологічний тиск з боку сторони захисту або обвинувачення. Звичайні громадяни схильні до емпатії, що ускладнює винесення неупередженого вироку. Окрім того, через недостатню обізнаність із сутністю функціонування суду присяжних у багатьох громадян може виникнути уявлення про беззаперечну правоту

професійних юристів («вони спеціалісти — їм видніше»). Інакше кажучи, громадянське суспільство в Україні, коли мова йде про функціонування суду присяжних, відіграє роль стороннього спостерігача, хоча мало б активно просувати цей інститут як засіб демократизації та забезпечення незалежності судової влади. У протилежному випадку будь-які звернення до органів влади щодо незадовільного стану правосуддя втрачають сенс, оскільки саме наша пасивність є причиною такої ситуації [37, с. 122].

У зв'язку з цим у правовій доктрині пропонується для більш ефективного втілення принципу колегіальності та забезпечення ширшої участі громадськості в судочинстві передбачити розширення категорій кримінальних проваджень, у розгляді яких можуть брати участь присяжні. У зв'язку з цим пропонується внести відповідні зміни до ст. 31 КПК України, зокрема щодо розширення переліку таких проваджень за рахунок тяжких та особливо тяжких злочинів. Це стане важливим «кроком уперед» і дозволить ширше залучати громадян до реалізації правосуддя [88, с. 59].

З такою позицією ми теж погодитись не можемо. Як вже було неодноразово зазначено в даному дисертаційному дослідженні, основною метою залучення населення до здійснення правосуддя є саме гуманізація кримінального провадження та оцінка шкоди, яка була завдана таким кримінальним правопорушенням, суспільству з точки зору «типового представника» такого суспільства, який не обов'язково має бути спеціалістом у галузі права. При цьому необхідно констатувати, що залучення населення до здійснення правосуддя дійсно є більше винятком, ніж нормою, що пояснюється особливостями історичного розвитку нормативного регулювання кримінального провадження в Україні. Штучне збільшення кількості кримінальних проваджень, розгляд яких може відбуватися судом присяжних, так само як виокремлення випадків, у яких кримінальне провадження обов'язково має розглядатися за участю присяжних, не дозволить популяризувати такий різновид здійснення правосуддя, а лише завдасть шкоди кримінальному провадженню. По-перше, судовий розгляд,

який здійснюється судом присяжних, триває довше, ніж коли його проводять лише професійні судді. Це пояснюється елементарним збільшенням кількості суб'єктів, які будуть відправляти правосуддя, що обов'язково потягне за собою збільшення строку, протягом якого буде відбуватися такий розгляд. Крім того, у випадку розгляду кримінального провадження судом присяжних кінцеве рішення будуть приймати в тому числі і люди, які не є спеціалістами в галузі права, що також буде мати свій вплив на кінцевий результат кримінального провадження. Відповідно, в результаті такого судового розгляду можуть обмежуватися передусім права самого обвинуваченого, який і має бути тим єдиним суб'єктом кримінального провадження, який може висловити бажання про здійснення судового розгляду судом присяжних. Можливо, надалі, коли сама ідея суду присяжних стане більш прийнятною для населення, такі умови можуть змінитися, і доцільно буде ввести перелік проваджень, де суд присяжних в обов'язковому порядку буде здійснювати правосуддя. Проте це має бути наслідком популяризації самої ідеї суду присяжних серед населення, а не штучне обов'язкове залучення населення до здійснення правосуддя.

Якщо намагатися структурувати Параграф 2 Глави 30 КПК України, яким регулюється провадження в суді присяжних, то можна виділити наступні елементи:

- загальні положення діяльності суду присяжних (ст.ст. 383, 384 КПК України);

- залучення присяжних (ст.ст. 385, 387, 390 КПК України);

- права, обов'язки та гарантії діяльності присяжних (ст.ст. 386, 388, 389 КПК України);

- нарада та голосування присяжних (ст. 391 КПК України).

Як можна помітити, законодавець, формуючи дані положення кримінального процесуального законодавства, використав хронологічний підхід, моделюючи порядок кримінального провадження судом присяжних, в результаті чого норми були згруповані за етапами судового розгляду. При

цьому основним правилом лишається положення, відповідно до якого кримінальне провадження судом присяжних відбувається за загальними правилами, крім окремих процедур, які, власне, і передбачені цим параграфом.

Очевидно, що в межах даного дисертаційного дослідження неможливо провести оцінку всіх особливостей здійснення провадження судом присяжних. Проте перед нами таке завдання і не ставиться, адже основним об'єктом даного дослідження є не сам суд присяжних, а підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних. У зв'язку з цим ми пропонуємо сконцентрувати увагу на повноваженнях, які мають присяжні, адже це буде напряму впливати на, наприклад, специфіку дослідження ними доказів у кримінальному провадженні, що є одним із ключових аспектів підтримання обвинувачення в змагальному судовому процесі.

Відповідно до ст. 386 КПК України, присяжний має право: 1) брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні; 2) робити нотатки під час судового засідання; 3) з дозволу головуючого ставити запитання обвинуваченому, потерпілому, свідкам, експертам, іншим особам, які допитуються; 4) просити головуючого роз'яснити норми закону, що підлягають застосуванню під час вирішення питань, юридичні терміни і поняття, зміст оголошених у судовому засіданні документів, ознаки злочину, у вчиненні якого обвинувачується особа [66].

При цьому присяжний зобов'язаний: 1) правдиво відповісти на запитання головуючого і учасників судового провадження щодо можливих перешкод, передбачених КПК України або законом, для його участі в судовому розгляді, його стосунків з особами, які беруть участь у кримінальному провадженні, що підлягає розгляду, та поінформованості про його обставини, а також на вимогу головуючого подати необхідну інформацію про себе; 2) додержуватися порядку в судовому засіданні і виконувати розпорядження головуючого; 3) не відлучатися із залу судового засідання під час судового розгляду; 4) не спілкуватися без дозволу

головуючого з особами, що не входять до складу суду, стосовно суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього; 5) не збирати відомості, що стосуються кримінального провадження, поза судовим засіданням; 6) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і стали відомі присяжному у зв'язку з виконанням його обов'язків [66].

Передусім звертаємо увагу на те, що законодавець веде мову про те, що присяжний «має право». Звертаємо увагу на те, що власне повноваження суду присяжних сформульовані через термін «право», що викликає низку питань, адже в такий спосіб законодавець змішує різні за своїм наповненням поняття.

Відповідно до тлумачного словника, повноваження становлять сукупність прав та обов'язків державних органів, громадських організацій, посадових і інших осіб, які закріплені за ними відповідно до встановленого законодавчого порядку для реалізації покладених на них функцій [15, с. 639]. Водночас інші автори визначають повноваження як право, надане для вчинення певних дій, тобто як компетенцію, доручення або повновласть [16, с. 469]. З цього приводу А.В. Солонар зазначає, що перше з наведених визначень є більш повним і конкретним, оскільки охоплює всі структурні елементи повноваження. Водночас друге визначення викликає застереження, адже розгляд повноваження виключно як права або доручення є звуженим. Право слід розуміти як можливість певної поведінки учасника правовідносин, яка передбачає наявність відповідного обов'язку – саме в поєднанні вони утворюють повноваження. Щодо терміна «доручення», то він належить до сфери представницьких правовідносин, в межах яких один суб'єкт уповноважує іншого на вчинення конкретних процесуальних дій [116]. М.О. Іллічов наголошує на нерозривному зв'язку між функціями і державно-владними повноваженнями (правами та обов'язками), що відображаються в компетенції суб'єктів управління. З його точки зору,

проблема полягає не у відсутності розмежування між цими термінами, а у неправильному їхньому тлумаченні з боку користувачів відповідних норм [45, с. 97-98].

На противагу цьому право – це можливість, яку надає держава через свої закони для здійснення певних дій [44, с. 356]. Суб'єктивне право охоплює комплекс правомочностей, що визначають його зміст. Серед них виділяють: 1) можливість здійснювати особисту позитивну діяльність (право на власні дії); 2) можливість вимагати певної поведінки від іншої особи, яка має відповідний обов'язок (право на чужі дії); 3) право на звернення до держави за примусовим захистом у разі порушення обов'язків чи перешкод у реалізації своїх прав [116].

О.І. Харитонова, досліджуючи правову природу суб'єктивних прав, підкреслює їхню залежність від виду правовідносин – чи мають вони приватно-правовий чи публічно-правовий характер, а також від обраного підходу до правового регулювання. Приватно-правовий підхід визнає природні та невідчужувані права особи, які не створюються, а лише закріплюються позитивним законодавством. Публічно-правовий підхід, навпаки, базується на тому, що саме держава створює права особистості, визначає їхній обсяг і, відповідно, може на власний розсуд розширювати або обмежувати правоздатність та обсяг суб'єктивних прав громадян [139, с. 87].

Ю.П. Битяк поділяє права громадян на дві умовні групи: загальні, що формують правове становище особи у системі державного управління загалом, і спеціальні, які визначають її правовий статус у конкретних сферах державного управління [1, с. 29].

Таким чином, існують досить суттєві відмінності між правами та повноваженням. Очевидно, що конкретно в даному випадку фраза «присяжний має право» більше є лінгвістичною формою, відповідно до якої надається перелік того, що може робити присяжних під час відправлення правосуддя. Водночас ми хочемо наголосити, що з аналізу інших норм КПК України можна зробити висновок, що законодавець вкрай рідко використовує

формулювання «суд має право», а якщо і використовує, то, як правило, в частині, яка буде стосуватися можливості застосування ним власного розсуду – «суд має право обмежити тривалість висловлення доводів», «суд має право скористатися усними консультаціями або письмовими роз'ясненнями спеціаліста» тощо. Водночас законодавець не використовує таку лінгвістичну форму для того, щоб перерахувати повноваження, якими наділений суд під час відправлення правосуддя.

При цьому в доктрині взагалі наявні позиції, відповідно до яких необхідно чітко розмежовувати повноваження присяжних та професійних суддів. На це звертається увага і в Концепції вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, де визначено такі риси суду присяжних: «Функції присяжних мають бути відокремлені від функцій професійного судді. Присяжні вирішують у своєму вердикті лише питання юридичного факту, а професійний суддя на основі вердикту присяжних і норм кримінального права постановляє вирок» [131]. З аналізу наукових підходів до визначення функціональних відмінностей між присяжними та професійними суддями в правовій доктрині виокремлюють такі характерні риси суду присяжних:

1. Більш виражена колегіальність у порівнянні з роботою професійних суддів.

2. Повна незалежність.

3. Зниження ймовірності зловживань і судових помилок під час судового розгляду.

4. Внесення в судову атмосферу життєвого здорового глузду та народної правосвідомості.

5. Сприяння реалізації засади змагальності.

6. Здатність перевірити правомірність закону у конкретному випадку [47].

У зв'язку з цим деякі науковці пропонують для чіткого розмежування повноважень присяжних та професійних суддів ввести у вітчизняну правову

модель можливість винесення вердикту присяжними, після якого вже судді будуть вирішувати питання права. Не будемо казати, що така позиція є вкрай новою, адже в цьому і полягає основна відмінність між англо-американською та континентальною моделлю, і різні думки щодо імплементації окремих елементів однієї системи до другої обговорюються вже досить давно. Ми не будемо окремо зупинятися на цій проблеми, а лише нагадаємо, що раніше в даному дисертаційному дослідженні ми вже звертали увагу на той факт, що вітчизняна модель реалізації суду присяжних передусім пояснюється особливостями правового розвитку України і є прямим відображенням цих особливостей. Відповідно, сліпе копіювання непритаманних нам механізмів та інститутів не вирішить наявні у кримінальному процесі проблеми, а лише створить нові.

У будь-якому випадку відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства присяжні вирішують нарівні всі питання разом з суддями, які стосуються кінцевого судового рішення, а тому можна стверджувати, що в такому аспекті вони реалізують саме повноваження. Більше того, першим же пунктом ст. 386 КПК України передбачено можливість присяжного «брати участь у дослідженні всіх відомостей та доказів у судовому засіданні». Відповідно, приймаючи підсумкове судове рішення, присяжні на рівні з суддями будуть також вирішувати питання щодо належності та допустимості доказів, тобто проводити їхню оцінку.

Усвідомлення оцінки доказів як розумової діяльності дає змогу відтворити сукупність мисленнєвих операцій, які відбуваються у свідомості суб’єкта оцінювання, базуючись на законах логічного мислення. Як зазначають Ю.М. Грошевий та С.М. Стахівський, розумова діяльність, пов’язана з оцінкою доказів, не регламентується нормами кримінального процесуального закону, однак ці норми спрямовують мисленнєвий процес у межі, визначені метою закону, і надають правові орієнтири суб’єкту доказування, встановлюючи умови оцінювання доказів [30, с. 64].

Оцінка доказів є розумовою діяльністю учасників кримінального процесу – слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, спрямованою на встановлення належності, допустимості та достовірності як окремих доказів, так і достатності всієї сукупності зібраних або наданих доказів для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому суб'єкт оцінювання керується внутрішнім переконанням, що базується на всебічному, повному та неупередженому дослідженні обставин кримінального провадження (ч. 1 ст. 94 КПК). Прийняття процесуального рішення є обов'язковим результатом оцінки доказів, адже, враховуючи особливості кримінального процесуального доказування як пізнавальної діяльності, її необхідним елементом виступає наявність адресата або потреба у винесенні рішення. Очевидно, що розумова діяльність з оцінки доказів, яку здійснюють слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд, спрямована не на задоволення власного інтересу, а на виконання завдань кримінального провадження, що передбачає ухвалення обґрунтованих процесуальних рішень. Отже, здійснення оцінки доказів можливе виключно тими посадовими особами та органами, які наділені відповідними владно-розпорядчими повноваженнями [62, с. 382].

Мета оцінки доказів, так само як і її сутність, у кримінально-процесуальній доктрині трактується по-різному. Зокрема, одна група науковців визначає мету оцінки доказів через встановлення певних процесуальних властивостей доказів [3, с. 82; 50, с. 260], формування висновку щодо наявності у кожного доказу та їхньої сукупності нормативно визначених процесуальних ознак, а також з'ясування значущості доказів для вирішення справи по суті [61, с. 204] і перевірки наявності достатніх підстав для підтвердження встановленого або загальноприйнятого стандарту об'єкта оцінки [91, с.14]. Водночас інша група дослідників розглядає мету оцінки доказів як досягнення внутрішнього переконання суб'єкта доказування [63, с. 255; 64, с. 282].

У кримінально-процесуальній доктрині оцінка доказів часто розглядається як завершальний (заключний) елемент процесу доказування.

Втім, по-перше, таке визначення не враховує факту, що оцінка здійснюється вже на стадії збирання та перевірки доказів. По-друге, тлумачення оцінки доказів як завершального етапу доказування звужує його зміст до виключно пізнавальної діяльності та не охоплює аспект доказування як обґрунтування, що здійснюється шляхом використання доказів [59, с. 117].

Можна констатувати, що на даний момент у науковців немає єдності щодо сутності такого поняття, як оцінка доказів, так саме як і щодо кола суб'єктів, які таку оцінку проводять. Відповідно до ст. 94 КПК України оцінка доказів проводиться лише слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом, хоча така позиція законодавця викликає занепокоєння серед науковців.

Оцінка доказів може здійснюватися відповідними учасниками кримінального провадження у разі подання ними різноманітних клопотань (наприклад, щодо проведення слідчих (розшукових) дій, визнання доказу недопустимим, зміни запобіжного заходу), участі в судових дебатах, подання апеляційних або касаційних скарг тощо. При цьому, як зазначають Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна та О.Г. Шило, для сторони захисту та потерпілого оцінка доказів є правом, а не обов'язком [61, с. 205]. Крім того, викладення результатів оцінки доказів у процесуальних рішеннях слідчого, прокурора, слідчого судді або суду не може вважатися єдиною можливою формою її прояву. Як підкреслює В.В. Вапнярчук, оцінка доказів може виражатися протягом усього провадження у випадках, передбачених процесуальним законом, і в установленому порядку (наприклад, шляхом подання клопотань, скарг, які свідчать про оцінювання; внесенням пропозицій щодо формулювання, зміни або доповнення підозри чи обвинувачення), а також мати епізодичний характер, зокрема, під час виступу в судових дебатах [14, с. 220]. У цьому контексті важливою є позиція Ю.Б. Пастернака, згідно з якою універсальною формою вираження оцінки доказів є правова позиція – як сукупність систематизованих на основі оцінки фактичних і юридичних доводів, що відображають у процесуальному

порядку ставлення заінтересованого суб'єкта до фактичних обставин справи, які є предметом спору в процесі доказування та потребують оцінки судом [91, с. 14].

Ми вважаємо, що якщо брати те значення оцінки доказів, яке закладене в ст. 94 КПК України, то таку діяльність мають право проводити лише уповноважені на те особи, адже оцінка доказів у кримінальному процесуальному аспекті обов'язково буде вказувати на наявність певного результату такої оцінки, який буде створювати права та обов'язки для всіх учасників кримінального провадження. Лише суд, наприклад, може в судовому рішенні визнати докази недопустимими, що призведе до неможливості їхнього використання в такому кримінальному провадженні (крім випадків скасування відповідного рішення судом вищої інстанції). Відповідно, якщо вести мову про оцінку доказів в порядку ст. 94 КПК України, то її дійсно можуть проводити лише уповноважені на те суб'єкти.

Звертаємо увагу, що в цій нормі законодавець використовує формулювання «суд», не розрізняючи суддів та присяжних. У ст. 3 КПК України, де надається перелік термінів та їхнє тлумачення, немає такого окремого поняття, як «суд», проте є, наприклад, «суд першої інстанції». Очевидно, що, ведучи мову про повноваження суду, законодавець розуміє саме суддів, до яких відповідно до п. 23 ч. 1 ст. 3 КПК України також відносяться і присяжні. З цього можна дійти висновку, що присяжні так само відносяться до суб'єктів оцінки доказів, яка має відбуватися в порядку ст. 94 КПК України. Поряд з цим також наголошуємо, що оцінка доказів – це не право, а обов'язок суду, адже фактично така оцінка і є зовнішнім відображенням правосуддя, в результаті якого під час змагального судового процесу, де сторони вільні у наданні своїх доказів, суд приймає відповідне рішення.

Це вказує на те, що в ч. 1 ст. 386 КПК України передбачені саме повноваження, а не права присяжних. Водночас формулювання «присяжні мають право брати участь у дослідженні доказів» нівелює сутність їхньої

діяльності та суперечить вимогам ст. 94 КПК України, яка вказує, що вони зобов'язані здійснювати оцінку доказів на рівні з суддями. Відповідно, можна дійти висновку, що формулювання ч. 1 ст. 386 КПК України необхідно змінити. Ми вважаємо, що найбільш правильним буде формулювання «Присяжний уповноважений» одразу з декількох причин. По-перше, в такий спосіб ми уникаємо слова «має право», що фактично нівелює надані йому повноваження. По-друге, саме таке формулювання залишає можливість присяжному на власний розсуд обирати правильну поведінку, не примушуючи його до окремих дій. Хоча повноваження не є правами, проте вони не є і обов'язками, адже суб'єкти владних повноважень на власний розсуд повинні обирати необхідну лінію поведінки відповідно до встановлених законодавством меж та правової ситуації, яка склалась. Крім того, формулювання «уповноважений» одразу підкреслює зв'язок даного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин з можливістю реалізації ним владних повноважень під час відправлення правосуддя.

РОЗДІЛ ІІ. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОКУРОРА ПРИ ПІДТРИМАННІ ОБВИНУВАЧЕННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1. Функціональне направлення діяльності прокурора у кримінальному провадженні

Оцінюючи особливості підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних, необхідно зауважити, що загалом діяльність даного суб'єкта кримінального провадження не буде суттєво відрізнятися від іншого, «звичайного» кримінального провадження, яке буде слухатися лише професійними суддями. Не має жодних підстав стверджувати, що в частині підтримання обвинувачення у суді присяжних у прокурора з'являються нові повноваження чи можливості. Передусім специфіка діяльності прокурора в судовому процесі за участю присяжних пов'язана з окремими тактичними та психологічними особливостями, про що детальніше мова піде в наступному розділі даного дисертаційного дослідження. Очевидно, що у сторони обвинувачення також з'являються додаткові можливості щодо, наприклад, відбору присяжних в суді, що в будь-якому випадку прямо чи опосередковано, але буде впливати на процес підтримання обвинувачення. Проте такі особливості є лише додатковими умовами підтримання обвинувачення прокурором в суді. Відповідно, задля того, щоб краще оцінити ці особливості, насамперед необхідно дослідити роль прокурора у кримінальному процесі, адже ця роль також буде ключовою і в процесі здійснення провадження судом присяжних.

Передусім необхідно зазначити, що у Рекомендації Rec (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя зазначено, що «прокурори в усіх системах кримінального правосуддя вирішують питання про відкриття або продовження кримінального переслідування; підтримують обвинувачення в суді; можуть оскаржувати або вносити апеляційні подання на всі або деякі

судові рішення. У певних системах кримінального правосуддя прокуратура також: здійснює державну кримінальну політику, з урахуванням, по можливості, регіональних і місцевих умов; веде розслідування, керує ним або здійснює нагляд за ним; забезпечує надання ефективної допомоги потерпілим; ухвалює рішення щодо заходів альтернативних кримінальному переслідуванню; здійснює нагляд за виконанням рішень судів; тощо» [106]. У зв'язку з цим І.В. Гловюк зазначає, що «діяльність прокурора за законодавством України загалом вкладається у виділені напрямки діяльності, але натепер чинне законодавство України не передбачає ухвалення прокурором рішень щодо заходів, альтернативних кримінальному переслідуванню» [24, с. 83].

Очевидно, що даний підхід до виділення функції прокурора в суді є надто загальним та лише певною мірою може бути застосований в наших правових реаліях. Більше того, перелік, який було зазначено в Рекомендаціях, більше стосується окремих напрямів діяльності чи навіть окремих повноважень, а не функції прокурора, які він може реалізувати в кримінальному провадженні. Критикують цей підхід і інші вчені. Так, на думку науковців В.В. Колодчина та А.Р. Туманянца, з огляду на особливості українського законодавства щодо ролі прокурора в системі кримінальної юстиції, такий підхід є помилковим. Адже вважається, що діяльність прокурора на етапі досудового розслідування не може розглядатися як здійснення державного обвинувачення з огляду на два аспекти – формальний та сутнісний. Формальний аспект ґрунтується на положенні ч. 2 ст. 42 КПК України, згідно з яким особа набуває статусу обвинуваченої лише після передачі обвинувального акту до суду. Відтак, говорити про обвинувачення можливо лише з цього моменту. Що ж стосується сутнісного аспекту, то слід зазначити, що на етапі досудового розслідування прокурор нерідко виконує свої функції у випадках, коли особу правопорушника ще не встановлено, а отже, відсутній суб'єкт, щодо якого можна здійснювати обвинувачення [54, с. 15].

Як зазначає М.В. Юрчишин, чинне кримінальне процесуальне законодавство України досі не містить окремого врегулювання кримінальних процесуальних функцій прокурора. У тексті КПК України згадуються лише функції певних учасників кримінального провадження, зокрема: «функції представника чи захисника» (п. 1 ч. 2 ст. 65), «функції судового розпорядника» (ч. 4 ст. 74), а також «функції державного експерта з питань таємниць відповідно до закону у сфері державної таємниці» (ч. 1 ст. 518) [149, с. 36-37]. Відповідно, відсутність легального визначення поняття функції змушує вчених розробляти власне бачення та розуміння цього терміна, що з одного боку дозволяє краще зрозуміти сутність даного поняття, проте з іншого – не дозволяє стверджувати про єдність поглядів вчених щодо окресленого питання.

Наприклад, А.С. Шапошник стверджує, що процесуальна функція учасника кримінального провадження визначає його закріплену законом роль, яку він зобов'язаний виконувати для реалізації завдань кримінального процесу. Ця функція є багатокомпонентною та включає: 1) мету – результат, що має бути досягнутий у межах процесу; 2) спосіб реалізації – допустимий характер дій; 3) процесуальну дію – змістовне наповнення функції; 4) умови, за яких ця дія може бути вчинена; 5) обсяг повноважень – права, необхідні для реалізації дії; 6) суб'єкта – особу, на яку покладено виконання функції. Сукупність цих елементів у діяльності процесуального учасника свідчить про наявність функції, дозволяючи відмежувати її від інших видів діяльності чи дій [141, с. 68]. Ю.М. Грошевий розглядає функції кримінального процесу як «виражені у законі основні напрямки процесуальної діяльності, що здійснюються з метою реалізації завдань кримінального судочинства суб'єктами, уповноваженими на ведення процесу або наділеними правами для активної участі у справі з метою захисту законних інтересі» [31, с. 38]. Вважаємо, що найбільш повне визначення даного терміна надала І.В. Гловюк, яка в межах свого дисертаційного дослідження зазначила, що «кримінально-процесуальна функція – це обумовлений завданнями

кримінального провадження певний самостійний напрямок діяльності суб'єкта (суб'єктів) кримінального провадження, що має самостійні завдання, визначає права та обов'язки суб'єкта (суб'єктів) / їхню компетенцію та реалізується за допомогою кримінально-процесуальних засобів у формі, регламентованій кримінальним процесуальним законодавством. Категорії «кримінально-процесуальна функція», «функція кримінального процесу», «функції кримінального процесуального права» мають самостійний зміст. Кримінально-процесуальна функція не є елементом кримінально-процесуального статусу та кримінально-процесуальної компетенції» [24, с. 367].

Очевидно, що існують і інші підходи до визначення кримінальних процесуальних функцій, проте задля недопущення зміщення акценту даного дисертаційного дослідження з його безпосереднього об'єкта до власне дослідження проблематики визначення функцій кримінального процесу, ми обмежимося лише цими визначеннями, які були надані вище, адже їх достатньо для розуміння того, у якій площині має розглядатися діяльність прокурора в суді.

У правовій доктрині можна побачити приклади поділу функцій кримінального процесу на основні та похідні, основні, додаткові, побічні та допоміжні, прості та складні, сумісні та несумісні, а також:

- функції, що спрямовані на всебічне, повне та неупереджене встановлення обставин кримінального провадження (розслідування, прокурорський нагляд, відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням);

- функції, що спрямовані на забезпечення застосування до особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене законом України про кримінальну відповідальність, заходів кримінально-правового характеру (кримінальне переслідування);

- функції, що спрямовані на заперечення законності та обґрунтованості кримінального переслідування (захист);

- функції, що спрямовані на забезпечення належного здійснення розслідування та кримінального переслідування (прокурорський нагляд, відомче процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, судовий контроль, забезпечення слідчим суддею доказів, забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав та свобод учасників кримінального провадження та інших осіб);

- функції, що спрямовані на забезпечення належного здійснення судового провадження (правосуддя, судовий контроль, законоохоронна функція);

- функції, що спрямовані на вирішення питання про цивільно-правові наслідки кримінального правопорушення та незаконного кримінального переслідування (забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, заперечення проти цивільного позову, реабілітаційна функція);

- функції, що спрямовані на сприяння руху кримінального провадження (допоміжна функція);

- функції, що спрямовані на забезпечення взаємодії з компетентними органами іноземних держав та міжнародними судовими установами з питань кримінального провадження (розслідування, кримінальне переслідування, прокурорський нагляд, міжнародне співробітництво)» [24, с. 75].

Існує безліч інших класифікацій функцій кримінального процесу, однак ми вважаємо, що в межах даного дисертаційного дослідження варто зупинитися на найбільш популярному серед науковців – виділенні функції обвинувачення, захисту та правосуддя. Крім того, що саме ця класифікація є найбільш прийнятною в доктрині кримінального процесу, саме ці функції перераховані в ч. 3 ст. 22 КПК України – «під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу» [66]. Крім того, такий розподіл відповідає меті даного дисертаційного

дослідження, а саме вивченню особливостей підтримання обвинувачення прокурором у суді присяжних.

Хоча дана класифікація є найбільш популярною, вона не дозволяє вирішити всі питання, які виникають при оцінці функціональної спрямованості діяльності тих чи інших учасників кримінального процесу. У даному випадку, знову-таки посилаючись на об'єкт та предмет даного дисертаційного дослідження, ми пропонуємо зупинитися не на всіх функціях кримінального процесу, а лише на тих, які буде реалізувати прокурор.

Так, Г.А. Ніколайчук, розглядаючи питання визначення функцій прокурора, використовує нормативний підхід. Згідно з його позицією, функції прокурора у кримінальному провадженні становлять собою сукупність напрямів кримінально-процесуальної діяльності, які визначені Конституцією України, кримінальним процесуальним кодексом, Законом України «Про прокуратуру» та іншими законами. Ця діяльність здійснюється з метою контролю за дотриманням законів на всіх етапах кримінального процесу, сприяє законному ухваленню судових рішень у кримінальних справах і орієнтована на досягнення цілей кримінального судочинства [86, с. 23]. Інші вчені зазначають, що повноваження прокурора відіграють допоміжну роль у досягненні результативності його діяльності за всіма напрямами (функціями) на стадії досудового розслідування, надаючи цим функціям практичного змісту. Кожне окреме повноваження може слугувати засобом реалізації різних функцій прокурора, тому їхній поділ за функціональним призначенням має умовний характер. Водночас справедливим є висновок, що деякі повноваження здебільшого орієнтовані на виконання конкретної функції [27, с. 127-128, 130].

В.В. Сухонос пропонує змістовну класифікацію функцій прокуратури, поділяючи їх на наглядові, репресивні, представницькі та координаційні. Наглядові функції охоплюють діяльність із контролю за додержанням законодавства у різних сферах суспільного життя. Репресивні функції пов'язані з кримінальним переслідуванням осіб, що вчинили злочини,

включаючи порушення кримінальних проваджень, здійснення досудового розслідування та підтримання публічного обвинувачення в суді. Представницькі функції реалізуються через представництво інтересів держави або громадян у цивільних, адміністративних та господарських судах. Координаційна функція проявляється у забезпеченні взаємодії різних органів державної влади з метою дотримання законності. За сферою здійснення функції прокуратури поділяються на зовнішні – зумовлені її статусом як державного органу (наглядові, репресивні, представницькі, координаційні), та внутрішні – пов'язані з організацією діяльності самих органів прокуратури (організаційно-управлінська, планування, кадрове, фінансове, матеріально-технічне та інформаційне забезпечення тощо). При цьому, оскільки більшість внутрішніх функцій за своїм змістом не відрізняються від аналогічних у діяльності інших органів державної влади (окрім організаційно-управлінської), їхнє виокремлення не є доцільним. Крім того, функції прокуратури розрізняються за значущістю: основні – спрямовані на реалізацію конституційних завдань, і забезпечувальні – які забезпечують внутрішню організацію її діяльності [121, с. 142, 143]. Необхідно зазначити, що хоча дана позиція містить низку досить правильних положень, ми її використовувати не можемо, адже в даному випадку досліджується діяльність прокурора як при розслідуванні, розгляді та вирішенні кримінальних правопорушень, так і поза кримінальним провадженням.

Якщо ж рухатись відповідно до норм чинного законодавства, то в більшості випадків вчені виділяють такі функції прокурора, як нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, функцію кримінального переслідування, процесуальне керівництво досудовим розслідуванням тощо. Так, Н.В. Марчук дійшла висновку про те, що процесуальне керівництво досудовим розслідуванням можна тлумачити як у вузькому, так і в широкому сенсі. У вузькому розумінні воно охоплює лише

повноваження, які мають на меті забезпечення оперативного, всебічного й об’єктивного розслідування. Натомість широке розуміння цього поняття передбачає включення всіх груп повноважень і розглядає процесуальне керівництво як одну з форм нагляду за додержанням законів під час досудового розслідування. Саме таку широку інтерпретацію підтримує і законодавець, закріплюючи процесуальний статус прокурора у кримінальному провадженні [76, с. 375]. З цього приводу І.В. Гловюк зазначає, що більшість повноважень прокурора на етапі досудового розслідування, передбачених ст. 36 КПК України, мають управлінський характер (зокрема пункти 1-10, 16, 18, а також повноваження щодо доручення виконання запиту іноземного компетентного органу про перейняття кримінального провадження та перевірки якості розслідування у такому провадженні). Відповідно, повноваження прокурора, які стосуються організації досудового розслідування, визначення його напрямів, координації процесуальних дій, забезпечення умов для ефективної роботи слідчих та контролю за дотриманням вимог кримінального процесуального закону, є проявом саме процесуального керівництва. Отже, ці повноваження мають не стільки наглядовий, скільки контрольний характер, що дає підстави стверджувати: прокурор у досудовому провадженні здійснює саме контроль за розслідуванням, а не нагляд у класичному розумінні цього поняття [24].

У будь-якому випадку зазначені вище функції прокурора (функція кримінального переслідування, функція нагляду у формі процесуального керівництва), як правило, відносяться до функції, які може реалізувати прокурор на стадії досудового розслідування. Не применшуючи значення цих функцій, ми будемо робити акцент саме на тих напрямах діяльності, які він може реалізувати в суді. В.Т. Маляренко та І.В. Вернидубов, досліджуючи особливості участі прокурора у кримінальному судочинстві, вказують, що реалізація в законі функцій прокуратури повинна здійснюватися через закріплення у КПК України повноважень і прав прокурора [75, с. 9].

Г.А. Ніколайчук, аналізуючи повноваження прокурора в судовому засіданні залежно від цілей (процесуальної спрямованості), пропонує наступні групи:

1. Повноваження, які стосуються організації судового розгляду.

2. Повноваження, що забезпечують реалізацію процесуальних прав інших учасників провадження.

3. Повноваження, спрямовані на сприяння повному й об'єктивному з'ясуванню обставин кримінального провадження у суді.

4. Повноваження, реалізація яких спрямована на забезпечення законності та обґрунтованості ухваленого судового рішення [86, с. 52].

Ми підтримуємо дану класифікацію, адже вчений провів аналіз власне тих повноважень, які може реалізувати прокурор під час судового розгляду. Водночас ми не погоджуємося з окремими формулюваннями, які були використані науковцем. Так, спірною виглядає позиція, відповідно до якої у прокурора наявні повноваження, «які стосуються організації судового розгляду». До таких повноважень, на думку вченого, належать клопотання прокурора про закриття кримінального провадження, клопотання прокурора про зупинення кримінального провадження, клопотання прокурора про відкладення судового засідання, висловлення думки про скорочений судовий розгляд, відкликання апеляційної чи касаційної скарги. Дійсно, в даному випадку навіть при заявлені таких клопотань суттєво змінюється хід всього судового розгляду. Більше того, в окремих випадках такі клопотання можуть призвести до того, що кримінальне провадження буде повністю зупинене чи навіть закрите. Проте все одно необхідно звернути увагу на деякі обставини. По-перше, в межах судового розгляду сторони обвинувачення та захисту є рівними у своїх процесуальних можливостях. Очевидно, що прокурор, підтримуючи державне (публічне) обвинувачення, наділений дещо ширшим колом таких процесуальних можливостей – він, наприклад, може відмовитись від обвинувачення, що в більшості випадків зробить неможливим подальший судовий розгляд. Проте такі повноваження більшою

мірою стосуються його спеціального процесуального статусу, адже він підтримує обвинувачення від імені держави. Водночас ці процесуальні можливості, про які ведеться мова, є однаковими з процесуальними можливостями сторони захисту. Таким чином, надаючи таку класифікацію, можна також зазначити, що сторона захисту також наділена «повноваженнями, які стосуються організації судового процесу», що не можна вважати правильним висновком.

По-друге, безспірним є твердження про те, що судовий розгляд організовується, здійснюється та забезпечується судом. Відповідно, позиція щодо наявності у прокурора повноважень, які стосуються організації судового розгляду, в даному випадку виглядає вкрай спірною. Саме суд буде вирішувати долю судового розгляду та кримінального провадження, отже лише йому належать повноваження з організації та здійснення судового розгляду. Повторюємося, що ми погоджуємося з класифікацією, яка була запропонована вченим, проте не зовсім погоджуємося з окремими формулюваннями, які були використані в даному випадку.

У будь-якому випадку, оцінюючи навіть вказаний перелік повноважень прокурора, можна дійти висновку, що він заснований на виділенні такого основного напряму діяльності прокурора в суді, як обвинувачення. Детальніше цю функцію ми розглянемо далі в межах даного дисертаційного дослідження, а поки лише зазначимо, що в загальному цю функцію характеризують як «засновану на законі процесуальну діяльність відповідних суб’єктів, яка спрямована на встановлення наявності доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, формулювання обвинувачення в обвинувальному акті під час досудового розслідування та підтримання державного обвинувачення в суді» [94, с. 357]. У даному випадку робиться акцент на тому, що функція обвинувачення охоплюється як стадією досудового розслідування, так і судового розгляду. Ми ж підтримуємо позицію (яка більш детально буде описана в наступному пункті), що на стадії досудового розслідування діяльність щодо встановлення

події кримінального правопорушення, особи, яка його вчинила, збирання доказів, повідомлення про підозру тощо є проявом саме функції кримінального переслідування. Відповідно, функція обвинувачення вже буде реалізовуватися на судових стадіях. Одним з підтверджень саме позиції є той факт, що законодавець використовує відповідну подібну термінологію. Так, згідно з п. 15 ч. 2 ст. 36 КПК України, прокурор у кримінальному провадженні уповноважений «підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому цим Кодексом» [66]. Аналізуючи повноваження, які передбачені ч. 2 ст. 36 КПК України, можна помітити, що вони розташовані в хронологічному порядку, в якому вони можуть бути реалізовані. Відповідно, слово «обвинувачення» вперше зустрічається лише в п. 15, який має пряме відношення до порядку здійснення судового розгляду. Цю обставину також можна використати як підтвердження того факту, що функція обвинувачення в тому вигляді, в якому вона була закладена у кримінальне процесуальне законодавство, починає реалізовуватися лише на стадії судового розгляду, а на стадії досудового розслідування здійснюється кримінальне переслідування.

Власне, аналізуючи ч. 2 ст. 36 КПК України, не можна не звернути увагу на некоректність формулювання, яке було використане вже в першому абзаці. Так, законодавець зазначає, що прокурор у кримінальному провадженні може реалізовувати свої повноваження, які, власне, і перелічені у ч. 2 ст. 36 КПК України, «здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням» [66]. У правовій доктрині вже звертали увагу на помилковість такого формулювання, адже воно охоплює лише стадію досудового розслідування та діяльність прокурора, яка пов’язана з процесуальним керівництвом, хоча в ч. 2 перелічені (майже) всі повноваження прокурора, які не обмежуються лише кримінальним переслідуванням.

Можна запропонувати взагалі виключити це формулювання задля уникнення внутрішніх колізій між зазначеними положеннями. Водночас ми пропонуємо, навпаки, розділити чинну ч. 2 ст. 36 КПК України задля того, щоб розмежувати повноваження, які можуть реалізуватися лише на стадії досудового розслідування чи суду. У якості прикладу можна навести ст. 42 КПК України, де в ч. 3 перелічені права підозрюваного (які він може реалізувати лише на стадії досудового розслідування) та обвинуваченого (які він може реалізувати лише на стадії судового розгляду), а в ч. 4 надаються лише права обвинуваченого, які, відповідно, реалізуються виключно на стадії судового розгляду. Очевидно, що в даному випадку відбувається розмежування за процесуальним статусом, але показовим є те, що в ч. 3 надається перелік прав, який є універсальним незалежно від цього статусу, проте може реалізуватися лише на одній стадії кримінального провадження, а ч. 4 – на іншій.

Оцінюючи за таким принципом повноваження прокурора, які передбачені в ч. 2 ст. 36 КПК України, можна помітити, що вони умовно можуть бути поділені на три групи: повноваження, що реалізуються на стадії досудового розслідування, на стадії судового розгляду, та повноваження, що здійснюються в межах міжнародного співробітництва. При цьому узагальнюючою ознакою, на думку законодавця, виступає те, що прокурор здійснює ці повноваження, «здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням», що, власне, і викликає основну критику в правовій доктрині. Ми вважаємо, що повністю прибирати положення про те, що прокурор здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, також не варто, адже це є вкрай важливим положенням, яке в тому числі визначає роль прокурора на стадії досудового розслідування. Неправильним буде лише перераховування всіх його повноважень через цей важливий, але в даному випадку не зовсім вдалий аспект його діяльності.

Крім того, ми в межах даного дисертаційного дослідження послідовно підтримуємо позицію щодо необхідності розмежування функції кримінального переслідування, яка реалізується на стадії досудового розслідування, та підтримання обвинувачення, яке здійснюється саме на судовій стадії. Відповідно, якщо брати за основу це положення, то існує сенс ч. 2 ст. 36 КПК України поділити на три групи, а роль прокурора в якості процесуального керівника згадати в ч. 1, яка в даному випадку буде узагальнюючою.

У зв'язку з цим пропонуємо ч. 1 ст. 36 КПК України викласти в наступній редакції: «1. Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора. *Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва*».

Відповідно, ч. 2 ст. 36 КПК України пропонуємо викласти в наступній редакції:

«2. Прокурор під час досудового розслідування уповноважений:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом;

2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їхнього проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто

проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом;

5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

6) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

7) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

8) ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом;

9) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

10) повідомляти особі про підозру;

11) пред’являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом;

12) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

13) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Також пропонуємо в ст. 36 КПК України додати ч. 2-1 та ч. 2-2 наступного змісту:

«1-2. Прокурор під час судового розгляду уповноважений:

1) підтримувати державне обвинувачення в суді;

2) відмовлятися від підтримання державного обвинувачення,

3) змінювати обвинувачення або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому цим Кодексом;

4) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом.

1-3. Прокурор в межах міжнародного співробітництва уповноважений:

1) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому цим Кодексом;

2) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об’єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

3) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

4) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

5) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому цим Кодексом;

6) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом».

Вважаємо, що така структура ст. 36 КПК України є більш вдалою в силу низки причин. По-перше, в даному випадку буде відбуватися більш чіткий розподіл повноважень прокурора в залежності від стадії, що покращує розуміння його процесуальних можливостей в межах кримінального провадження. По-друге, ми вводимо термін «кримінальне переслідування», що дозволить на законодавчому рівні вирішити питання про співвідношення функції сторони обвинувачення у кримінальному провадженні[2]. По-третє, в кожні з частин, де перераховані повноваження прокурора, в якості останнього повноваження зазначено «здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом», що дозволяє додавати до цього переліку повноваження, які передбачені іншими статтями КПК України.

2.2. Особливості реалізації функції обвинувачення: права, обов'язки, процесуальні засоби

Обвинувачення, як одна з функцій кримінального процесу, відіграє важливу роль у забезпеченні захисту суспільних відносин, а також прав і законних інтересів фізичних осіб, які залучені до кримінального судочинства. Саме ця функція зумовлює подальший розвиток кримінальних процесуальних правовідносин і сприяє залученню до процесу інших учасників, зацікавлених у справедливому вирішенні питання обвинувачення, попри можливі відмінності у їхніх процесуальних інтересах [9, с. 43]. У попередньому розділі ми зробили висновок, що реалізація функції обвинувачення відбувається саме на судовій стадії. Передусім такий висновок пояснюється тим, що законодавець в тексті КПК України використовує формулювання «обвинувачення» саме по відношенню до діяльності прокурора на судових стадіях. Так, в п. 3 ч. 1 ст. 3 КПК України зазначено, що «державне обвинувачення – процесуальна діяльність

[2] При цьому ми розуміємо, що виділення кримінального переслідування як окремої функції підтримується далеко не всіма вченими, а тому таке формулювання може бути змінене в залежності від позиції більшості науковців та практиків щодо функціонального спрямування діяльності прокурора на стадії досудового розслідування

прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення» [66]. Але, аналізуючи інші положення кримінального процесуального законодавства, слід звернути увагу також на той факт, що законодавець дещо змішує поняття «обвинувачення», «державне обвинувачення», «підтримання обвинувачення» тощо, що ще більше вводить плутанину в нормативне регулювання цього питання. Ми вважаємо, що частково відповідь на дане дискусійне питання можна знайти саме при визначенні відмінностей між цими термінами. Відповідно, передусім необхідно провести більш детальний аналіз поняття функції обвинувачення, що свідомо не було зроблено в попередньому пункті даного дисертаційного дослідження.

У правовій доктрині присутні різноманітні точки зору щодо оцінки сутності поняття «обвинувачення». Так, І.В. Рогатюк акцентувала увагу на тому, що зміст кримінально-процесуальної функції обвинувачення полягає в законодавчо визначеному спрямуванні діяльності суб'єктів обвинувачення (слідчого, прокурора, потерпілого, цивільного позивача та їхніх представників), яка виражається в утвердженні винуватості конкретної особи у вчиненні злочину. Ця діяльність включає формування та висунення обвинувачення, застосування до особи процесуального примусу, зокрема запобіжних заходів, збирання доказів її вини та доведення обґрунтованості кримінальної відповідальності обвинуваченого в суді [108, с. 11].

Вчені також розглядають обвинувачення в контексті кримінального процесу як вид діяльності, адже ця діяльність виражається у ствердженні винуватості конкретної особи у вчиненні злочину та охоплює формулювання і пред'явлення обвинувачення, застосування до цієї особи процесуальних примусових заходів, зокрема запобіжних, збирання доказів її винуватості та обґрунтування перед судом доцільності притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності [108, с. 10]. В.О. Гринюк зазначає, що обвинувальна діяльність уповноважених суб'єктів передусім полягає у

формулюванні обвинувачення. Водночас очевидно, що таке формулювання можливе виключно на основі доказів, отриманих у ході проведення СРД та НСРД. Відтак, процесуальний зміст обвинувачення як кримінально-процесуальної категорії охоплює сукупність різноманітних процесуальних дій, які здійснюються суб'єктами досудового розслідування та іншими учасниками кримінального провадження як на етапі досудового розслідування, так і в судових стадіях процесу. Звідси випливає, що зміст процесуального обвинувачення визначається видом суб'єкта сторони обвинувачення та його процесуальним статусом [29, с. 49].

Л.М. Лобойко пропонував розглядати обвинувачення як провідний напрям кримінальної процесуальної діяльності, що включає такі складові: викриття особи у вчиненні кримінального правопорушення; формулювання підозри щодо вчинення такого правопорушення; ініціювання державного обвинувачення шляхом затвердження прокурором обвинувального акта; а також підтримання цього обвинувачення у суді [73].

Реалізація функції обвинувачення має процедурний характер і, відповідно, певним чином узгоджується зі стадіями кримінального провадження та їхніми етапами. Водночас у науковій літературі виокремлюються й окремі етапи здійснення обвинувачення, зокрема: формулювання та пред'явлення обвинувачення, його підтримання, зміна або доповнення обвинувачення, а також відмова від нього [77, с. 155].

Процесуальними формами обвинувачення, на думку Д.П. Письменного, є:

«- повідомлення про підозру (ст. 276, 277 КПК України);

- обвинувальний акт слідчого та прокурора (ст. 291 КПК України);

- постановлення ухвали суду про призначення судового розгляду (ст. 314, 316 КПК України);

- обвинувальна промова прокурора в судових дебатах (ст. 364 КПК України);

- апеляційна скарга прокурора (ст. 393 КПК України);

- касаційна скарга прокурора (ст. 425 КПК України);

- право прокурора подати заяву про перегляд за нововиявленими обставинами судового рішення (ст. 460, 462 КПК України)» [94, с. 353-358].

В.В. Назаров, Г.М. Омельяненко зазначають, що обвинувачення – це твердження про вчинення певною особою злочину, пред'явлене у встановленому КПК порядку [84, с. 267]. Вважаємо за необхідне зробити додатковий акцент на цій позиції. Так, у правовій доктрині відносно усталеною є позиція, відповідно до якої обвинувачення можна розглядати у вузькому та широкому значенні. Власне, у широкому значенні обвинувачення визначають як функцію, про що і велася мова раніше. У вузькому ж значенні обвинувачення тлумачиться як певне твердження, яке, власне, і буде встановлювати та доводити сторона обвинувачення. Вчені з цього приводу зазначають, що у матеріально-правовому розумінні обвинувачення – це сукупність встановлених у межах кримінального провадження фактів, що мають ознаки суспільної небезпеки та протиправності, які інкримінуються особі як такі, що утворюють конкретний склад злочину. У процесуальному ж значенні під обвинуваченням розуміють здійснювану відповідно до закону процесуальну діяльність уповноважених органів і осіб, спрямовану на викриття обвинуваченого у вчиненні інкримінованого діяння, а також на доведення підстав для його кримінальної відповідальності з метою подальшого публічного осуду [58, с. 170]. Як правило, дане твердження тісно пов'язане з обвинувальним актом, у якому викладаються фактичні обставини кримінального правопорушення та який буде визначати межі судового розгляду щодо конкретної особи. Відповідно, позиція щодо того, що обвинувачення можна розглядати як твердження, є абсолютно правильною та загальноприйнятною, проте кожного разу необхідно робити уточнення, про яке саме обвинувачення йдеться – про обвинувачення у матеріальному чи процесуальному значенні, адже в даному випадку будуть використовуватися однакові терміни. Ми вважаємо, що доцільно для позначення обвинувачення як твердження використовувати

такий термін, як інкримінація. Відповідно до визначення в тлумачному словнику, інкримінацією є обвинувачення у злочині [111], тобто дані поняття є ідентичними за своїм змістовним наповненням. Можна дійти висновку, що задля насамперед спрощення використання термінології в доктрині кримінального процесу функція (або напрямок діяльності) сторони обвинувачення має називатися обвинувачення, а саме твердження щодо обвинувачення особи, яке міститься в обвинувальному акті та яке має бути доведене, можна називати інкримінацією. При цьому ми наголошуємо, що доцільність використання даного терміна буде проявлятися саме в доктрині кримінального процесу задля унормування термінологічної складової даної науки. Вводити в кримінальне процесуальне законодавство відповідний термін, на нашу думку, не варто, адже це значно ускладнить правозастосовчу діяльність. Більше того, твердження про винуватість особи обов'язково повинно мати певну матеріальну форму вираження, через що дане твердження, як правило, нерозривно пов'язано з обвинувальним актом. Однак у доктрині, яка не має такої суворої прив'язки до законодавчо визначеної термінології, використання терміна «інкримінація» як заміна обвинуваченню у вузькому значенні дещо спростить подальшу доктринальну оцінку цих понять та дозволить мінімізувати плутанину.

Проблемним також лишається питання співвідношення кримінального переслідування та обвинувачення. На думку деяких вчених, доцільним видається розгляд кримінального переслідування у широкому розумінні – як процесуальної діяльності сторони обвинувачення у межах кримінального провадження, а у вузькому – як діяльності, спрямованої на обвинувачення конкретної особи у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас обвинувачення не слід повністю ототожнювати з кримінальним переслідуванням у всій повноті його значень. Заразом ці поняття співвідносяться в тій частині, де вони спрямовані на встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, збирання доказів її вини,

забезпечення її притягнення до відповідальності та застосування до неї заходів кримінально-правового характеру [29, с. 48].

І.В. Главюк виокремлює характерні риси обвинувачення як однієї з форм і стадій кримінального переслідування:

1. Воно висувається на завершальному етапі досудового розслідування та реалізується виключно під час підготовчого судового провадження, судового розгляду й апеляційного провадження.

2. Не є обов'язковою формою й етапом кримінального переслідування, оскільки таке переслідування може завершитися і без пред'явлення обвинувачення.

3. Базується на твердженні про вчинення певною особою кримінального правопорушення, що має остаточний, переконливий і доказовий характер, сформований на основі встановлення обставин, які є предметом доказування (п. 1-5, 7 ч. 1 ст. 91 КПК України), викладеному в обвинувальному акті, що спирається на повідомлення про підозру.

4. Обов'язок доведення обґрунтованості такого твердження лежить на стороні обвинувачення, однак остаточне рішення щодо його обґрунтованості ухвалює суд.

5. Має визначене коло суб'єктів, уповноважених на його реалізацію.

6. Реалізується виключно в межах обвинувачення.

7. Характеризується як системне явище.

8. Результатом є або винесення обвинувального вироку, або виправдувального вироку, або закриття кримінального провадження [25, с. 351].

Загалом можна помітити, що визначення обвинувачення в правовій доктрині значною мірою залежить від того, наскільки широко той чи інший вчений застосовує тлумачення даної правової категорії. Через те, що ми підтримуємо позицію про необхідність розмежування функцій кримінального переслідування та обвинувачення, ми вважаємо, що обвинувачення в значній частині буде реалізовуватися саме на судових стадіях. При цьому в даному

дисертаційному дослідженні вже було запропоновано обвинувачення в матеріально-правовому сенсі називати інкримінацією, через що можна стверджувати, що **обвинувачення** як функція (тобто як окремий напрямок діяльності у кримінальному провадженні) являє собою діяльність сторони обвинувачення в суді зі збирання відомостей для формування або уточнення інкримінації, а також доведення повноти та відповідності інкримінації.

Дане визначення потребує додаткового роз'яснення. По-перше ми підкреслюємо, що обвинувачення має розглядатися саме як певний різновид діяльності, адже з боку прокурора мають вчинятися активні процесуальні дії для того, щоб довести твердження про винуватість особи в суді. Маємо зауважити, що такий підхід є загальновизнаним, адже саме тому обвинувачення виділяють в матеріальному та в процесуальному сенсі.

По-друге, відповідна діяльність полягає у збиранні відомостей, тобто у доказуванні винуватості особи. Необхідно зробити уточнення, що таке доказування має стосуватися саме стадії судового розгляду, адже, за нашим переконанням, обвинувачення стосується саме даної стадії. Відповідно, процес збирання доказів, які будуть покладені в основу інкримінації, в значній частині відбувається на стадії досудового розслідування, тобто в межах здійснення кримінального переслідування. Ми вважаємо, що якщо досліджувати зв'язок кримінального переслідування та обвинувачення, то найяскравіше він буде проявлятися саме в частині збирання відповідних доказів. Так, на стадії досудового розслідування, в залежності від його етапу, збираються докази для встановлення події кримінального правопорушення, встановлення осіб, які можуть бути причетними до такого кримінального правопорушення тощо. Ці ж докази надалі можуть бути покладені для доведення наявності обґрунтованої підозри. Після цього сторона обвинувачення починає «працювати на суд», тобто збирати докази, які вже вказують на реальність факту існування кримінального правопорушення, можливості доведення вини особи тощо. Розуміючи, що винуватість особи має доводитись поза розумним сумнівом, до доказів, які будуть

використовуватись стороною обвинувачення в суді, а також до їхньої сукупності мають ставитись більш серйозні вимоги. Водночас неправильним буде твердження, що це обов'язково мають бути інші докази, адже існують випадки, коли вже на початковому етапі досудового розслідування є можливість отримання доказів, яких надалі буде достатньо для того, щоб довести вину особи в суді. Проте на цьому етапі досудового розслідування вони будуть використані лише для доведення факту обґрунтованої підозри при, наприклад, застосуванні до особи запобіжного заходу. Тобто одні і ті самі докази будуть покладені в основу як кримінального переслідування на стадії досудового розслідування, так і обвинувачення в суді. Саме тому ми пропонуємо в нашому авторському визначенні формулювання «збирання доказів», адже хоча така діяльність більшою мірою буде відбуватися на стадії досудового розслідування в межах кримінального переслідування, немає сенсу стверджувати, що ті самі докази не будуть надалі використані в судовому розгляді.

Крім того, звертаємо увагу на положення ст. 333 КПК України. Так, відповідно до ч. 3 ст. 333 КПК України, «у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, і вони не можуть бути встановлені або перевірені іншим шляхом, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії. У разі прийняття такого рішення суд відкладає судовий розгляд на строк, достатній для проведення слідчої (розшукової) дії та ознайомлення учасників судового провадження з її результатами» [66]. Також, відповідно до ч. 11 ст. 291 КПК України, сторони кримінального провадження зобов'язані здійснювати відкриття одне одній додаткових матеріалів, отриманих до або під час судового розгляду. Ці, а також низка інших правових положень вказують на те, що збирання доказів хоча меншою мірою, але відбувається і на стадії судового розгляду.

Також через існування ч. 3 ст. 333 КПК України ми можемо пояснити нашу позицію, що обвинувачення здійснюється стороною обвинувачення, а не лише прокурором, навіть не зважаючи на той факт, що інші представники сторони обвинувачення під час судового розгляду владних повноважень не мають. Так, можливість проведення слідчих (розшукових) дій навіть за умови, що їхнє проведення буде санкціонувати суд, все одно передбачає залучення слідчого, дізнавача, за необхідності – оперативних підрозділів. Тому ми стверджуємо, що участь в обвинуваченні бере не лише прокурор, а саме сторона обвинувачення.

Також у визначенні ми звертаємо увагу на те, що така діяльність зі збору доказів направлена на формування або уточнення інкримінації, тобто обвинувачення у матеріальному сенсі. Окремо звертаємо увагу саме на те, що інкримінація під час судового розгляду може змінюватися за обсягом чи наповненням, через що законодавець виділив норми, які дозволяють змінювати додаткове обвинувачення або висувати нове. Вся ця діяльність також направлена на доведення винуватості у вчиненні кримінального правопорушення, проте дещо змінюються межі самого обвинувачення по відношенню до первинного обвинувального акту, який було направлено до суду після закінчення досудового розслідування.

Ми розглядаємо обвинувачення як діяльність, яка фактично складається з двох великих блоків: це доказування, тобто збирання доказів, які надалі будуть використані під час судового розгляду, та власне аргументація того, що наявних доказів достатньо для того, щоб довести всі обставини, які включаються в предмет доказування та є достатніми для того, щоб довести винуватість особи в суді. Таке аргументування відбувається в ході здійснення різних процесуальних дій прокурором, яке, в більшості своїй, відбувається усно. При цьому така діяльність починається з самого початку судового розгляду, коли прокурор зачитує обвинувальний акт (що є першим проявом аргументації інкримінації) та закінчується на судових дебатах, коли прокурор підсумовує всі досліджені в ході судового розгляду докази та додатково

аргументує свою позицію чи надає контраргументи відносно сторони захисту. Саме таку діяльність ми передбачили у формулюванні «доведення повноти та відповідності інкримінації». При цьому важливе значення мають такі характеристики, як повнота та відповідність інкримінації. Під повнотою ми розуміємо достатність доказів, які були зібрані стороною обвинувачення та досліджені в суді для того, щоб переконати суд поза розумним сумнівом у тому, що дійсно мало місце кримінальне правопорушення та особа, яка набула статусу обвинуваченого, його вчинила. Відповідність інкримінації стосується більше змістовного наповнення обвинувачення в матеріальному сенсі, тобто те, що досліджені докази дійсно стосуються кримінального провадження (є належними) та можуть бути використані саме для доведення тих аргументів, для доведення яких їх і було використано.

Ми не будемо стверджувати, що дане визначення обвинувачення як функції сторони обвинувачення є ідеальним та позбавлено певних недоліків, проте з точки зору процесуальної та процедурної наповненості воно відповідає тій діяльності, яка відбувається на судових стадіях. Дійсно, ця діяльність притаманна стороні обвинувачення, про що було зазначено вище, однак беззаперечним є твердження про те, що ключовою особою в цьому процесі буде саме прокурор. Інші представники сторони обвинувачення, за нашим переконанням, залучаються під час судового розгляду до реалізації такої функції лише в межах ч. 3 ст. 333 КПК України, що, безумовно, є важливим завданням, проте аж ніяк не ключовим. Тому надалі в межах даного дисертаційного дослідження ми будемо ототожнювати обвинувачення саме з прокурором, який і буде виступати ключовим суб’єктом в межах такої діяльності.

Аналізуючи питання дослідження функції обвинувачення, також необхідно звернути увагу на співвідношення таких досить подібних понять, як «обвинувачення» та «підтримання обвинувачення». Необхідно зазначити, що це питання також досліджувалось на рівні правової доктрини. Так, підтримання державного обвинувачення розглядається як сукупність

способів і прийомів реалізації обвинувальної функції в судовому провадженні. У низці наукових праць цей інститут ототожнюється з процесом здійснення обвинувачення в суді. В. Остапець запропонувала трактувати підтримання державного обвинувачення як процесуальну діяльність прокурора, яка полягає у формуванні та реалізації обвинувачення щодо конкретної особи, яка вчинила злочин, і яка знаходить відображення у процесуальному акті, на підставі якого суд ухвалює рішення у відповідній кримінальній справі [90, с. 117].

І.В. Гловюк зазначає, що «таким чином, у п. 3 ст. 3 КПК України, по суті, надано визначення «підтримання державного обвинувачення», а не «державного обвинувачення», оскільки у визначенні підкреслено процесуально-діяльнісний аспект цієї категорії, а викладене у п. 13 ст. 3 КПК визначення обвинувачення відображає не процесуальне, а матеріально-правове значення цієї категорії» [24, с. 93].

В.О. Гринюк вказує, що аналіз наукових джерел з кримінального процесуального права свідчить, що дослідники, характеризуючи функцію обвинувачення, оперують двома термінами: «функція обвинувачення» та «обвинувачення». Водночас, на його думку, ці поняття доцільно розмежовувати. Термін «функція» має динамічний характер і пов’язаний із певною процесуальною діяльністю. Натомість, згідно з п. 13 ч. 1 ст. 3 КПК України, під обвинуваченням розуміється твердження про вчинення особою діяння, передбаченого кримінальним законом, що висувається у порядку, встановленому КПК. Саме по собі таке твердження не є діяльністю. Проте його формулювання, висунення і підтримання здійснюються конкретними суб’єктами у межах відповідної процесуальної активності. Отже, «обвинувачення» слід розглядати як статичну категорію, що матеріалізується у вигляді обвинувального акта. Натомість «функція обвинувачення» – це динамічне кримінальне процесуальне явище, яке відображає напрямок діяльності уповноважених осіб, спрямованої на формулювання, обґрунтування та висунення обвинувачення конкретній особі у вчиненні

кримінального правопорушення з метою притягнення її до кримінальної відповідальності [29, с. 53].

Загалом можна зазначити, що науковці сходяться на позиції, що термін «підтримання обвинувачення» більше стосується процедурних форм реалізації, в той час як «обвинувачення» в загальному вказує на напрям діяльності прокурора під час судового розгляду. У спрощеному вигляді можна зазначити, що формулювання «підтримання обвинувачення» стосується конкретного переліку повноважень, які може реалізувати прокурор задля реалізації функції обвинувачення у кримінальному провадженні. Цю ж позицію підтверджують формулювання, що використовуються законодавцем. Так, в ч. 4 ст. 22 зазначено, що «повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, звернення з обвинувальним актом та підтримання державного обвинувачення у суді здійснюється прокурором. У випадках, передбачених цим Кодексом, повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення може здійснюватися слідчим за погодженням із прокурором, а обвинувачення може підтримуватися потерпілим, його представником» [66]. У даному випадку увагу привертає та обставина, що законодавець в одному реченні через кому перераховує повідомлення про підозру, звернення до суду з обвинувальним актом та, власне, підтримання державного обвинувачення. Ми не будемо детально зупинятися на складній правовій природі сутності повідомлення про підозру, адже це питання вже досить детально досліджувалося вченими, проте задля кращої демонстрації сутності підтримання обвинувачення зазначимо, що повідомлення про підозру можна розглядати як процес, який фактично зводиться до окремих процедур. Не повинно бути також іншої позиції щодо формулювання «звернення до суду з обвинувальним актом», адже відповідно до інших положень чинного кримінального процесуального законодавства в такий спосіб законодавець описує лише процедуру передачі обвинувального акта до суду. Отже, якщо всі ці терміни перераховуються через кому, то можна дійти висновку, що

вони в даному випадку застосовуються як синоніми, а отже, підтримання обвинувачення дійсно розглядається як процедура.

Такий саме висновок можна зробити з нашої попередньої пропозиції щодо виділення окремої категорії повноважень прокурора, які він може реалізувати в суді. Так, відповідно до чинної редакції ст. 36 КПК України, в п. 15 ч. 2 зазначено, що прокурор у кримінальному провадженні уповноважений «підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому цим Кодексом» [66]. Таким чином, знову таки підтримання обвинувачення розглядається лише як окреме повноваження, яке реалізується у спосіб, передбачений кримінальним процесуальним законодавством.

Можна наводити і інші приклади, але вони є досить подібними, а тому в даному випадку не матимуть суттєвого значення. Єдиний висновок, який можна зробити – це те, що законодавець розмежовує терміни «обвинувачення» та «підтримання обвинувачення» саме як напрям діяльності прокурора під час судового розгляду та спосіб здійснення такої діяльності. Таким чином можна навіть стверджувати, що обвинувачення здійснюється шляхом підтримання обвинувачення. На перший погляд висновок є вкрай очевидним, проте співставлення цих термінів саме у такий спосіб дозволяє якісно та очевидно зрозуміти між ними різницю.

Аналізуючи поняття «підтримання обвинувачення», ми не маємо право обійти увагою таку проблему, як співвідношення понять «державне» та «публічне» обвинувачення – проблема, яка з’явилася досить несподівано через внесення змін до Конституції України без належної адаптації і кримінального процесуального законодавства. У даному випадку необхідно зауважити, що науковці також не оминули цю проблему, намагаючись надати своє бачення.

Так, П.М. Каркач вважає, що «державне обвинувачення – це сукупність дій прокурора з відстоювання перед судом свого акта про винуватість

обвинуваченого. Тому термін «державне обвинувачення» використовується в законі тільки у випадках, коли виникає необхідність визначити діяльність прокурора в суді» [46, с. 12]. «Словосполучення «публічне («publicus») обвинувачення» походить від латинської і означає: «суспільний», «народний», тож, внаслідок євроінтеграційних процесів його вжито у законодавстві України. У всякому разі, саме його використано у Рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам «Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції» від 6 жовтня 2000 р. Зокрема, «Публічні обвинувачі» – це державний орган, який від імені суспільства й у суспільних інтересах забезпечує правозастосування в разі, якщо порушення закону має наслідком кримінальне покарання, з урахуванням, з одного боку, прав особи, а з другого – потрібної дієвості системи кримінальної юстиції» [105].

В.В. Долежан підкреслював, що Конституція України визначає підтримання публічного обвинувачення в суді як основну функцію прокуратури, що певною мірою відображає позицію Європейського співтовариства щодо ролі прокурора, котрий насамперед розглядається як публічний обвинувач у межах кримінального судочинства [95, с. 30]. І.І. Шульган вважає, що термін «публічне обвинувачення» має ширше значення порівняно з «державним обвинуваченням» і передбачає, що прокурор у кримінальному провадженні представляє не лише інтереси держави, а й суспільства загалом (принаймні його більшої частини) [146, с. 239]. Ю.М. Дьомін у своїх дослідженнях пов’язує публічне обвинувачення з публічними правовідносинами та публічними органами влади [36, с. 21].

С. Патюк дійшов висновку, що публічне обвинувачення здійснюється в інтересах усього суспільства (включаючи державу), тоді як державне обвинувачення може відображати лише інтереси держави, її органів та посадових осіб, які не завжди репрезентують волю більшості. Тож термін «публічне обвинувачення» у мовному аспекті охоплює як державні, так і

суспільні інтереси, а також інтереси потерпілого в межах кримінального провадження [92].

У зв'язку з цим А.В. Плюсква доходить висновку, що в КПК України та Законі України «Про прокуратуру» відсутній термін «публічне обвинувачення», який водночас передбачений Конституцією України та міжнародно-правовими актами. Проте Україна визначає себе як правову, демократичну і соціальну державу, в якій на перше місце ставляться інтереси громадян, а прокуратура виконує функції, встановлені Конституцією України, з метою захисту прав і свобод людини, загальносуспільних та державних інтересів. Тому, враховуючи положення міжнародного права та Конституції як основного закону, що заклав підґрунтя для впровадження поняття «публічного обвинувачення» в національне законодавство, цілком обґрунтованим виглядає закріплення уніфікованого формулювання цієї функції прокуратури як «підтримання публічного обвинувачення» на законодавчому рівні, зокрема в п. 15 ч. 2 ст. 36 Кримінального процесуального кодексу України [96, с. 432].

А.В. Лапкін з цього приводу стверджує, що, «розглядаючи зміни у найменуванні функцій прокуратури, слід зазначити, що термін «публічне обвинувачення» є близьким, однак не тотожним, поняттю «державне обвинувачення». Останнє визначалося у п. 3 ст. 3 КПК як «процесуальна діяльність прокурора, що полягає у доведенні перед судом обвинувачення з метою забезпечення кримінальної відповідальності особи, яка вчинила кримінальне правопорушення». Загалом, це визначення залишається справедливим і для підтримання публічного обвинувачення. Очевидно, що різниця цих понять полягає у визначенні пріоритетності інтересів, на захист яких спрямована відповідна обвинувальна діяльність прокурора. Від того, чи будуть це інтереси держави, чи суспільства, і залежить розуміння обвинувачення як державного чи публічного. Крім того, має значення узгодження поняття обвинувачення, яке підтримує прокурор, з обвинуваченням, що підтримується потерпілим. Останнє має назву

«приватного», альтернативою якого є саме публічне, а не державне обвинувачення. У цьому значенні можна вважати, що державне обвинувачення, підтримуване прокурором, за своїм характером завжди було публічним, тому при заміні цієї термінології мова йде скоріше про її уточнення, ніж про радикальну зміну форми й змісту обвинувальної діяльності прокурора у кримінальному провадженні» [70, с. 143].

Вирішив втрутитися у цю правову колізію і ВС, який зазначив, що термінологічна невідповідність між конституційно-правовим і галузевим тлумаченням функцій прокуратури може бути витлумачена як результат прагнення гармонізувати конституційно-правове регулювання діяльності органів прокуратури з міжнародними стандартами. Згідно з п. 12 Керівних принципів ООН щодо ролі обвинувачів, ухвалених Восьмим Конгресом ООН з профілактики злочинності і поводження з правопорушниками (27 серпня – 7 вересня 1990 р.), обвинувачі при здійсненні своїх повноважень мають захищати інтереси держави, діяти неупереджено, належним чином враховувати права підозрюваного і потерпілого та брати до уваги всі обставини справи – як ті, що на користь підозрюваного, так і ті, що проти нього. Таким чином, на переконання Верховного Суду, державні інтереси в контексті загального інтересу, а також прав і свобод людини, по суті, прирівнюються до публічних інтересів [103].

Загалом ми підтримуємо позицію ВС щодо того, що публічний інтерес є ширшим, а отже, публічне обвинувачення охоплює собою державне, тому прокурори можуть продовжувати свою діяльність у кримінальному провадженні, навіть не зважаючи на колізію між КУ та КПК України. Водночас ми разом з іншими вченими все одно хочемо акцентувати увагу на тому, що колізія такого рівня неприпустима в галузі кримінального процесу, яка вирізняється особливим рівнем правового регулювання та забюрократизованості. Дійсно, з лінгвістичної точки зору можна стверджувати, що публічне обвинувачення включає в себе державне, адже державні інтереси включаються до публічних. Проте також ми розуміємо, що

така аргументація в принципі існує виключно заради того, щоб на рівні правозастосувачів (в даному випадку – на рівні Верховного Суду) було якщо не вирішено, то роз'яснено дану колізію задля того, щоб не створити колапс у кримінальному процесі. Однак у будь-якому випадку дана ситуація свідчить про недоліки у правовому регулюванні кримінальної процесуальної діяльності, а тому ми підтримуємо позицію вчених, які зазначають, що відповідні зміни мають бути внесені до КПК України, де чітко має бути зазначено, що прокурор в суді підтримує не державне, а публічне обвинувачення. Якщо провести аналіз відповідних норм КПК України, то можна дійти висновку, що відповідні зміни мають бути внесені до: п. 3 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 3, 4 ст. 22, ч. 2 ст. 26, п. 15 ч. 2 ст. 36, п. 4 ч. 3 ст. 56, п. 2 ч. 2 ст. 284, п.п. 2, 4 ч. 2 ст. 322, ч. 2 ст. 337, ст. 340 (назва та зміст), ст. 341 (назва та зміст) КПК України.

2.3. Забезпечення принципів кримінального провадження прокурором при підтриманні обвинувачення

Як було зазначено в попередньому пункті даного дисертаційного дослідження, обвинувачення та підтримання обвинувачення співвідносяться як функція та спосіб реалізації такої функції. Відповідно, оцінка специфіки підтримання обвинувачення прокурором в суді (в тому числі це ж стосується і суду присяжних) може бути досліджена лише шляхом аналізу конкретних повноважень, які буде реалізувати прокурор в межах зазначеної діяльності. Проте будь-яка діяльність в кримінальному процесі має відповідати засадам кримінального провадження, перелік яких надається в ст. 7 КПК України. Тому оцінка такої діяльності в межах судового розгляду обов'язково має проводитись з точки зору базових принципів кримінального процесу та способів їхньої реалізації в процесі підтримання прокурором обвинувачення в суді.

З урахуванням впливу засад кримінального провадження на всі аспекти та етапи кримінальної процесуальної діяльності складно назвати

несподіванкою той факт, що в правовій доктрині відсутній єдиний підхід до розуміння даного поняття. Так, В. Божко вказує на те, що, незважаючи на близьке значення термінів «принципи» і «засади», вони не є повністю ідентичними. Це пов'язано з тим, що «поняття «засада» є більш широким за змістом і включає в себе явища, які належать до категорії «принцип». Отже, зміст «принципів» може бути зрозумілий крізь призму ширшої категорії «засада» [8]. А.Ю. Олійник підкреслює, що вживання у кримінально-процесуальному законодавстві терміна слов'янського походження «засада» (який означає основу, початок, принцип) для позначення базових ідей, що відображають первинні, ключові положення, принципи, основу світогляду чи норми поведінки, відповідає нормам Конституції України, зокрема частині третій статті 129, яка закріплює основні засади судочинства в Україні під час здійснення правосуддя [2, с. 145].

У сучасній правовій теорії принципи процесуального права тлумачаться як загальні та універсальні ідеї, основоположні засади, що мають нормативне значення і характеризуються найвищим рівнем обов'язковості. Вони здійснюють загальне спрямування системи норм, які регламентують процедури оформлення, реалізації та охорони прав, свобод і обов'язків учасників правовідносин, визначених матеріальним правом, а також визначають порядок і послідовність дій державних органів і посадових осіб, що реалізують правові норми [52, с. 11]. Як зазначає Р. Дворкін, «принципи права є вимогами справедливості, чесності чи якогось іншого морального виміру» [33, с. 47].

В.Г. Уваров вважає, що принципи кримінального провадження виконують функцію своєрідного запобіжника, який перешкоджає відступу від загальновстановленої процесуальної процедури досудового розслідування та судового розгляду [130, с. 131]. Інші науковці стверджують, що принципи кримінального процесу становлять собою закріплені в законодавстві ключові політичні й правові ідеї держави, які стосуються цілей та методів реалізації кримінального судочинства. Вони визначають загальний вектор розвитку та

структуру кримінального процесу, а також зміст і форму його стадій і окремих інститутів. Недотримання цих принципів неминуче веде до скасування судових рішень, зокрема вироку [79, с. 35-36].

М.М. Михеєнко також характеризує принципи як юридично закріплені та загальновизнані в державі політичні і правові ідеї, що стосуються завдань і способів провадження кримінального судочинства. Вони визначають основні напрями та структуру процесу, а також формують зміст і будову його стадій і правових інститутів. На думку автора, їхнє порушення неминуче зумовлює скасування вироку або інших рішень у кримінальному провадженні [78, с. 102]. В.М. Тертишник, говорячи про принципи кримінального процесу, підкреслює, що, крім перелічених характеристик, вони виконують ще одну важливу функцію – «утворюють систему гарантій для встановлення істини, забезпечення верховенства права та справедливості правосуддя» [125, с. 184]. О.Г. Журавльов, критикуючи цю позицію, зазначає, що варто акцентувати увагу на тому, що у наведеному визначенні міститься певна логічна неточність. Зокрема, дослідник розглядає принципи кримінального процесу як гарантії, які, серед іншого, мають забезпечувати верховенство права. У цьому криється суперечність, адже верховенство права само по собі є одним із принципів, тож за такою логікою виходить, що принцип гарантує інший принцип. Попри те, що така невідповідність є доволі очевидною, у міркуваннях науковця простежується певна внутрішня логіка. Верховенство права справді виступає основоположною засадою всієї правової системи, не лише окремих її галузей. У цьому контексті виглядає цілком обґрунтованим висновок про те, що засади кримінального процесу як найбільш загальні ідеї та положення повинні забезпечувати реалізацію принципу верховенства права. Водночас метою наведених міркувань не є критика позиції дослідника, а лише спроба звернути увагу на певну суперечність, яка водночас відкриває цікаву перспективу для розуміння сутності правових засад: якщо вважати засади кримінального процесу гарантією забезпечення, зокрема, верховенства права, то необхідно визнати їхню взаємозв’язану природу. Так,

якщо принципи кримінального процесу гарантують верховенство права, то й верховенство права, своєю чергою, виступає гарантією реалізації засад кримінального провадження в межах досудового розслідування, судового розгляду та ухвалення рішень у кримінальних провадженнях. Такий висновок зумовлений передусім тим, що провести чітку межу між реалізацією засад через верховенство права та реалізацією самого принципу верховенства права через систему засад є надзвичайно складно [41, с. 41].

Загалом можна зазначити, що, навіть незважаючи на різноманіття поглядів щодо сутності понять «засади» та «принципи» кримінального процесу, і у науковців, і у правозастосовників наявне єдине розуміння даної категорії як певних основних фундаментальних начал, на підставі яких, власне, і відбувається кримінальна процесуальна діяльність. Відповідно, ці ж фундаментальні начала будуть впливати на способи та порядок підтримання прокурором обвинувачення в суді. Проте слід констатувати двосторонність даного зв'язку, адже своїми діями, які, власне, і будуть зовнішнім вираженням підтримання обвинувачення в суді, прокурор буде забезпечувати реалізацією цих самих засад кримінального процесу. Тобто принципи визначають специфіку його діяльності, проте реалізація цих принципів буде залежати від форм та порядку, який буде обрано прокурором для реалізації власних процесуальних можливостей в процесі підтримання публічного обвинувачення.

У правовій доктрині відносно усталеною є позиція, відповідно до якої засади кримінального процесу поділяються на загальноправові, міжгалузеві та галузеві, хоча існують і інші позиції з цього приводу. Проте задля виконання завдань, які були поставлені нами в межах даного дисертаційного дослідження, групування засад кримінального процесу відповідно до тих чи інших категорії не має принципового значення, адже нас цікавлять не групи, а окремі принципи, які: 1) можуть бути реалізовані прокурором; 2) стосуються підтримання обвинувачення в суді.

З огляду на це ми вважаємо, що доцільно почати дане дослідження з такої засади, як змагальність сторін, адже в ч. 4 ст. 22 КПК України законодавець прямо вказує на реалізацію цієї функції в тому числі і шляхом «підтримання державного обвинувачення».

З огляду на етимологію, змагальність означає прагнення до суперництва, досягнення кращих результатів у певній діяльності порівняно з іншими [44, с. 464]. Л.М. Лобойко тлумачив принцип змагальності як правову норму, відповідно до якої дві рівноправні сторони – обвинувачення та захист – мають забезпечене право брати активну участь у дослідженні обставин кримінального провадження перед незалежним судом, що виконує виключно функцію здійснення правосуддя [74, с. 49]. За визначенням О.О. Мохонька, змагальність є однією із засад кримінального судочинства, що передбачає поділ функцій обвинувачення, захисту та вирішення справи. Рівність юридичних можливостей сторін для відстоювання своїх позицій є фундаментом цієї засади, без якого вона втрачає своє значення [83, с. 252]. Г.В. Соловей розглядає принцип змагальності як конституційно-правову норму, одну з ключових засад кримінального процесу. Цей принцип реалізується у встановленій законом процесуальній формі, діє на всіх етапах кримінального провадження та спрямований на встановлення об’єктивної істини й забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина [112, с. 886].

Загалом дану засаду можна розглядати як, власне, форму реалізації поділу функцій кримінального процесу на обвинувачення, захист та правосуддя. Проте неправильним буде твердження, відповідно до якого дана засада вказує лише на розмежування цих функцій, які мають реалізовуватися різними суб’єктами.

Засада змагальності також покладає обов’язок на відповідну сторону реалізувати ті процесуальні можливості, які передбачають виконання тієї чи

іншої функції[3]. Відповідно, вивчаючи способи реалізації прокурором засади змагальності під час судового розгляду, необхідно, власне, досліджувати способи, за допомогою яких дана функція може бути реалізована прокурором.

Вчені зазначають, що прокурор у судовому провадженні виступає як самостійний учасник процесу, який приймає рішення, керуючись власним внутрішнім переконанням, сформованим на підставі всебічного аналізу матеріалів справи. Щоб обґрунтувати свою позицію, обвинувач має вміло використовувати передбачені законом процесуальні засоби. Жодне зовнішнє втручання у формування переконання прокурора щодо висунутого обвинувачення не допускається. Виконуючи функцію обвинувачення, прокурор відповідає за дотримання положень КПК України, однак не зобов'язаний реагувати на порушення з боку інших учасників процесу – це є виключною компетенцією суду. Водночас прокурор має право висловлювати заперечення та подавати протести, навіть попри відсутність прямої норми у КПК України щодо такої можливості. Підставою для цього є ч. 6 ст. 9 КПК України, згідно з якою, у випадках, коли положення КПК України не врегульовують певне питання або містять неоднозначне регулювання, застосовуються загальні засади кримінального провадження, зазначені у ч. 1 ст. 7 КПК України, зокрема, принципи верховенства права, законності тощо. Ця норма передбачає можливість використання у кримінальному процесі як аналогії закону, так і аналогії права [119, с. 721].

Вчені, аналізуючи специфіку реалізації засади змагальності, в більшості випадків вказують на необхідність прийняття прокурором активної участі у дослідженні доказів, які покладаються в основу обвинувачення. Така позиція видається найбільш правильною, адже завданням будь-якого судового

[3] У даному випадку необхідно зробити уточнення щодо функції захисту, адже відповідно до презумпції невинуватості, сторона захисту не зобов'язана доводити свою невинуватість, що прямо стосується і неможливості покладення на неї обов'язку активно користуватися правами, які визначені для сторони захисту. У той же час тут можна згадати про тягар доказування, який буде покладатися на сторону захисту у випадку, коли вони будуть надавати відомості або аргументи під час судового розгляду. Тому, з окремими уточненнями, можна зазначати, що на суб'єктів сторони захисту також може покладатися обов'язок здійснювати функцію захисту.

розгляду є вирішення справи по суті, що можливе лише шляхом дослідження всіх доказів у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим у правовій доктрині зазначають, що змагальний характер судового розгляду вимагає активної участі сторін протягом усієї його тривалості. Для сторони обвинувачення ця активність насамперед полягає в активній позиції прокурора під час ознайомлення з доказами, наданими захистом. Вважається неприпустимою ситуація, коли прокурор поводиться пасивно та не вживає необхідних дій для належного обґрунтування доводів щодо вини обвинуваченого. Слід мати на увазі, що така пасивність у ключовій фазі – судовому слідстві – не може бути компенсована в подальшому під час судових дебатів чи обміну репліками, адже саме в ході судового слідства формується доказова база, на яку сторони можуть посилатися (ч. 5 ст. 364 КПК України). Активна процесуальна поведінка обвинувачення проявляється у різних формах: тактиці допиту обвинуваченого, свідків, потерпілого та інших осіб; висловленні позиції щодо клопотань захисту тощо. Без сумніву, чітко продумані запитання надають прокурору перевагу в доведенні своєї позиції. Ефективне проведення перехресного допиту, виявлення недоліків доказів, поданих захистом, і побудова переконливої аргументації на підтримку позиції обвинувачення суттєво впливають на хід і результативність судового розгляду. Проте змагальність не завершується на стадії судового слідства – вона продовжується в ході дебатів і реплік, які є завершальним і важливим етапом процесу. У цей момент суд формує остаточне уявлення про доводи сторін і вирішальне значення має не лише сила аргументів, а й логічна структура викладення, чіткість мислення та здатність реагувати на контраргументи опонента. Отже, постійна активність та професійна майстерність прокурора на всіх етапах судового розгляду – від підготовчого засідання до дебатів і реплік – є необхідною умовою для забезпечення об'єктивного, справедливого вирішення кримінальної справи та досягнення її завдань [118, с. 121].

Ми повністю підтримуємо дану позицію та хочемо її навіть дещо розвинути. Засада змагальності передусім вказує на можливість сторін кримінального провадження на рівних брати участь у судовому розгляді, мати однакові процесуальні можливості щодо дослідження доказів, які подаються для доведення вини чи невинуватості тощо. З урахуванням того, що саме суд відповідає за можливість учасників кримінального провадження вільно користуватися своїми процесуальними повноваженнями, ми не можемо стверджувати, що прокурор у кримінальному процесі дійсно «забезпечує» засаду змагальності, він лише її реалізує. І з точки зору реалізації даної засади необхідно вести мову про юридичні та фактичні можливості. У даному випадку юридичні можливості – це конкретні норми кримінального процесуального законодавства, які були закладені законодавцем та які забезпечують можливість реалізації засади змагальності під час судового розгляду. Фактичні ж можливості пов’язані з конкретною поведінкою відповідних суб’єктів кримінального процесу. Адже, як відомо, законодавець лише визначає межі, в рамках яких можуть діяти учасники кримінального провадження, але саме вони будуть обирати способи використання таких процесуальних можливостей, які найкраще будуть відповідати умовам кожного конкретного кримінального провадження.

Таким чином, ведучи мову про засаду змагальності саме під час судового розгляду, необхідно чітко розмежовувати забезпечення та реалізацію даної засади, адже забезпечувати її буде виключно суд, а ось реалізовувати будуть учасники кримінального провадження, які представляють відповідні функції. У такому випадку суд буде одночасно і суб’єктом забезпечення, і суб’єктом реалізації. Відповідно, якщо вести мову про прокурора під час судового засідання, то реалізація ним засад змагальності можлива лише шляхом досягнення двох складових – юридичної та фактичної можливості. Юридична можливість стосується якості кримінального процесуального законодавства та є чіткою вказівкою на можливість підтримання обвинувачення в межах, які гарантують реалізацію

такої функції. Фактичні можливості стосуються поведінки прокурора в конкретному кримінальному провадженні та способів, за допомогою яких він реалізує власні повноваження. Крім того, фактичні можливості також стосуються діяльності суду, який може як сприяти забезпеченню засади змагальності в процесі підтримання обвинувачення, так і перешкоджати.

Продовжуючи зазначену вище ідею щодо нерозривного зв'язку між активною поведінкою прокурора в суді при дослідженні доказів та засадою змагальності, також можна констатувати, що така поведінка пов'язана і з презумпцією невинуватості. Так, відповідно до ч. 2 ст. 17 КПК України, ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. З урахуванням тієї обставини, що доведення винуватості особи є квінтесенцією функції обвинувачення, яка реалізується прокурором, та, власне, проявом підтримання обвинувачення, в аспекті дослідження участі прокурора також необхідно звернути увагу і на цю засаду.

О.А. Бунтовська вказує, що згідно зі статтею 17 КПК України «Презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини», принцип презумпції невинуватості передбачає гарантування оперативного розслідування і судового розгляду, що має забезпечити притягнення до відповідальності кожного, хто вчинив злочин, у межах його вини, недопущення обвинувачення або засудження невинуватих осіб, заборону необґрунтованого процесуального примусу та обов'язкове дотримання належної правової процедури щодо кожного учасника кримінального провадження [13, с. 327]. Презумпцію невинуватості доцільно аналізувати у двох вимірах – змістовному та формально-правовому. Змістовий аспект полягає в тому, що обвинувачений повинен вважатися невинуватим доти, доки слідчий, прокурор або суд на підставі свого внутрішнього переконання не дійдуть висновку про достовірне доведення його вини. Формально-правовий аспект передбачає, що особа вважається невинуватою до моменту

набрання законної сили обвинувальним вироком суду. Такий підхід до тлумачення презумпції невинуватості дозволяє чітко розмежувати суб'єктивну оцінку осіб, які здійснюють провадження, щодо можливої винуватості обвинуваченого та офіційне визнання його винним у вчиненні злочину від імені держави [60, с. 43].

Т.І. Фулей підкреслює, що презумпція невинуватості становить складову частину справедливого судового розгляду. Її зміст полягає в тому, що суд не має права формувати наперед свою позицію щодо винуватості особи, обвинуваченої у вчиненні злочину, до моменту, коли її вина буде доведена відповідно до вимог закону. Захисний характер цього принципу проявляється у покладенні обов'язку доведення вини на сторону обвинувачення, а також у звільненні обвинуваченого від необхідності доводити власну невинуватість, хоча йому надається право брати участь у процесі доказування, в тому числі з метою обґрунтування своєї непричетності [137, с. 47].

У межах даного дисертаційного дослідження нам немає сенсу проводити глибокий аналіз даної засади. Варто лише зазначити, що у правовій доктрині вказується, що у кожному кримінальному провадженні принцип презумпції невинуватості передбачає, що обов'язок доведення вини покладається на сторону обвинувачення. Це означає, що підозрюваний або обвинувачений не повинен бути змушений давати свідчення проти себе, а обвинувальний вирок може базуватися виключно на надійних, достатніх, допустимих і належних доказах. Водночас, за наявності відповідних процесуальних гарантій, допускається можливість формулювання припущень, заснованих на конкретних фактах справи, або звернення до обвинуваченого з вимогою пояснити певну обставину. Презумпція невинуватості має знаходити своє відображення не лише у процесуальних діях судді під час розгляду справи, а й у висловлюваннях офіційних осіб у межах судового процесу та у ставленні до особи після ухвалення виправдувального вироку або закриття кримінального провадження [34, с. 21].

Попри висунуте обвинувачення, особа продовжує вважатися невинуватою як з позиції закону, так і з точки зору суспільства. Заразом, як і у випадку прокурора, який формує обвинувальний акт, у свідомості суду або судді презумпція невинуватості фактично заміщується презумпцією винуватості, що зовні проявляється у винесенні обвинувального вироку. Водночас визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення та призначення їй кримінального покарання можливі виключно на підставі вироку суду, ухваленого у відповідності до принципів демократичної правової держави [89, с. 390]. Проте, як вже ми неодноразово зазначали, функції кримінального провадження, відповідно до засад кримінального процесу, не можуть реалізовуватися одними і тими самими суб'єктами. Відповідно, кінцеве рішення про вину чи невинуватість буде робити саме суд, реалізуючи в такий спосіб функцію правосуддя. Дійсно, саме від його рішення буде залежати, чи буде особа визнана винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Проте відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства процесуальні можливості суду щодо збирання доказів є вкрай обмеженими. Такі законодавчі обмеження, власне, і пояснюються як необхідністю розподілу функцій у кримінальному процесі, так і реалізацією принципу презумпції невинуватості, відповідно до якої суд буде робити висновок щодо винуватості особи виключно на підставі тих доказів, які були надані та доведені прокурором.

Таким чином, реалізацію презумпції невинуватості можна аналізувати з двох різних аспектів. Якщо вести мову про результат кримінального провадження, то ключовим суб'єктом виступає суд, який за наслідками судового розгляду встановлює винуватість особи. Якщо ж йому не була надана достатня сукупність доказів для того, щоб прийняти рішення про винуватість особи поза розумним сумнівом, то суд, керуючись принципом презумпції невинуватості, приймає рішення про невинуватість особи. Якщо робити акцент лише на цій складовій презумпції невинуватості, то суд напряму на обсяг реалізації даної засади впливати не може, адже він лише

оцінює докази, які йому були надані. Зі свого боку, прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, надає до суду докази та доводить їхню належність, допустимість, достовірність, достатність для того, щоб довести перед судом тезу, яка міститься в обвинувальному акті. Іншими словами, саме прокурор у процесі підтримання державного обвинувачення своїми активними діями наповнює віртуальну модель стандарту доказування «поза розумним сумнівом» конкретними фактами, які мають переконати суд у тому, що особа вчинила кримінальне правопорушення. Можна стверджувати, що підтримання прокурором обвинувачення в суді, власне, і є формою фактичної реалізації презумпції невинуватості. У даному випадку необхідно лише зробити ще раз уточнення, що йдеться саме про ч. 2 ст. 17 КПК України, адже відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства презумпція невинуватості має декілька складових, які також мають оцінюватися.

Очевидно, що подібні прояви реалізації функції обвинувачення прокурором в судовому засіданні можна знайти майже у всіх інших засадах кримінального процесу, які передбачені в ст. 7 КПК України. Проте, з огляду на обмеження даного дисертаційного дослідження, ми пропонуємо розглянути категорію «засади кримінального процесу» дещо ширше, ніж просто перелік положень, який надається в ст. 7 КПК України. У даному випадку ми хочемо також звернути увагу на вплив діяльності прокурора на забезпечення балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні.

Передусім необхідно зазначити, що таке забезпечення в більшості випадків розглядається не як засада, а як завдання, що, власне, і передбачено ст. 2 КПК України. Проте ми пропонуємо це положення розглядати ширше, адже обов’язок забезпечити як публічні, так і приватні інтереси суттєво впливає на хід та результати кримінального провадження, а інколи і визначає вектор всієї кримінальної процесуальної діяльності. Прокурор під час підтримання обвинувачення повинен одночасно доводити винуватість особи,

тим самим захищаючи суспільство, але при цьому його діяльність не повинна цілеспрямовано шкодити інтересам сторони захисту, адже відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, «прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень» [66]. Таким чином, діяльність прокурора в суді містить в собі ознаки одразу цих двох напрямів – захисту і приватних, і публічний інтересів, у зв'язку з чим можна розглядати даний баланс (який у правовій доктрині також називають як принцип пропорційності) як одну із засад якщо не всього кримінального провадження, то як мінімум засаду діяльності сторони обвинувачення взагалі та прокурора зокрема.

Як вказує Ю. Євтошук, принцип пропорційності має загальнообов'язковий характер і поширюється на всіх суб'єктів владних повноважень, охоплюючи різні сфери правового регулювання та правові інститути. Цей принцип однаково застосовується як у сфері правотворчості, так і у сфері правозастосування, включно з публічним і приватним, матеріальним і процесуальним правом [38, с. 66]. Аналогічну точку зору висловлює Л. Брич, підкреслюючи, що триєдиний стандарт пропорційності повинен дотримуватись при будь-якому обмеженні прав сторони захисту у кримінальному провадженні, без винятків [11, с. 36].

Науковці наголошують на бінарному характері кримінального правосуддя, що водночас орієнтується як на суспільні, так і на індивідуальні інтереси [28, с. 139]. Цю дуальність влучно ілюструє метафора про «ідеологічний нерв кримінального процесу» – сплетіння публічного начала (прагнення покарати винного) і приватного (забезпечення права на захист) [72, с. 110-111]. Навіть коли кримінальне правопорушення спрямоване проти окремої особи, воно становить виклик усьому суспільству, державі та її

інституціям, породжуючи загрозу суспільному спокою [85, с. 129]. Утім, якщо загальні інтереси суперечать особистим, вони можуть сприйматись як несправедливі [140, с. 212]. М. Почтовий розрізняє індивідуальні інтереси, що інтегруються в суспільні, і ті, що залишаються автономними, акцентуючи на складному співвідношенні між ними [104, с. 217]. М. Погорецький пропонує уникати їхнього протиставлення, натомість шукати паритет через гнучке поєднання, де у певних випадках перевага надається суспільним, а в інших – приватним інтересам. Він вважає, що загальний інтерес – це агрегована сума інтересів членів суспільства [97, с. 10-11], з чим не погоджується Н. Нетеса, підкреслюючи, що суспільний інтерес є інтегративною категорією, що набуває якісно нової форми та може вступати в конфлікт з окремими приватними інтересами [85, с. 126-127].

О.М. Дуфенюк зазначає, що баланс приватних і публічних інтересів у кримінальному провадженні розглядається як соціальний ідеал, до якого прагне система кримінального правосуддя демократичної держави. Проте в кожному окремому випадку мова йде не про досягнення абсолютної справедливості, а лише про наближення до неї певною мірою. Це зумовлено як унікальністю кожної кримінальної справи та змінністю правовідносин, так і розбіжностями у тлумаченні цінностей, інтересів та очікувань учасників процесу. У межах кримінального провадження має місце складне переплетіння приватного й публічного інтересу, що виключає можливість їхнього абсолютного розмежування чи протиставлення. Таким чином, баланс не може досягатися за логікою крайнощів, натомість, потребує динамічного, універсального, контекстуального та структурно забезпеченого підходу. Саме поєднання таких характеристик створює умови для аксіологічного дуалізму кримінального процесу й забезпечення його завдань відповідно до принципів права [35, с. 433].

Очевидно, що найскладніше цей баланс забезпечувати саме прокурору, який хоча в процесі підтримання державного обвинувачення повинен представляти публічні інтереси (власне, тому в Конституції України

обвинувачення називається «публічним»), але при цьому не повинен виходити за межі розумного та у випадку, коли під час судового розгляду буде зрозуміло, що доказів для доведення винуватості особи поза розумним сумнівом недостатньо, повинен вчасно відмовитись від обвинувачення, ставлячи інтереси обвинуваченого вище за власну процесуальну зацікавленість. Очевидно, що в силу специфіки діяльності прокурора у кримінальному провадженні, а також необхідності звітування про результати своєї роботи, відбувається очевидна процесуальна деформація, яка в будь-якому випадку вплине на прийняття окремих процесуальних рішень. Проблема в даному випадку полягає в тому, що прокурор, підтримуючи обвинувачення у судовому засіданні, незважаючи на більш сильний вплив засади змагальності, все одно наділений низкою досить важливих повноважень, і насамперед це стосується саме визначення меж та обсягу обвинувачення. Так, відповідно до ст. 337 КПК України, «судовий розгляд проводиться лише стосовно особи, якій висунуто обвинувачення, і лише в межах висунутого обвинувачення відповідно до обвинувального акта, крім випадків, передбачених цією статтею. Під час судового розгляду прокурор може змінити обвинувачення, висунути додаткове обвинувачення, відмовитися від підтримання державного обвинувачення, розпочати провадження щодо юридичної особи» [66]. Тобто, не зважаючи на те, що ключовим суб'єктом судового розгляду виступає суд, саме прокурор шляхом зміни обвинувачення може впливати на обсяг обвинувачення, яке розглядається, що неминуче вплине на все кримінальне провадження. При цьому і теоретики, і практики зазначають, що у випадках, коли прокурор переконується, що він не може довести винуватість особи в суді поза розумним сумнівом, замість того, щоб дозволити суду винести виправдувальний вирок, він скоріше за все відмовиться від обвинувачення, в результаті чого кримінальне провадження буде закрите. Ми підкреслюємо необхідність чіткого дотримання засади пропорційності у кримінальному провадженні та засуджуємо використання окремих кримінальних

процесуальних інститутів для уникнення факту виправдання особи. Очевидно, що досить складно на законодавчому рівні передбачити окремі механізми, які б не дозволяли прокурору в такий спосіб обмежувати права та законні інтереси сторони захисту. Водночас така проблема виникає саме через специфіку звітування прокурорів, адже факт винесення виправдувальних вироків у провадженні, де відповідний прокурор підтримував обвинувачення, вважається найгіршим показником в його роботі, що, власне, і стає причиною зловживання процесуальною можливістю відмови від обвинувачення. Ми вважаємо, що вирішення цієї проблеми знаходиться не У кримінальній процесуальній площині, а в особливостях організації органів прокуратури та контролю за діяльністю прокурорів. Уповноважені особи мають розробити принципово нові методи контролю, ніж звичайна узагальнена статистична інформація, для оцінки ефективності виконання прокурорами своїх завдань в межах кримінального провадження.

РОЗДІЛ ІІІ. МЕХАНІЗМИ ПІДТРИМАННЯ ОБВИНУВАЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ПІД ЧАС РОЗГЛЯДУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ СУДОМ ПРИСЯЖНИХ

3.1. Роль прокурора на початковому етапі судового розгляду в провадженні за участю присяжних

Кримінальне процесуальне законодавство не надає чіткого розподілу етапів судового розгляду, розглядаючи її як єдину стадію кримінального процесу. Більше того, відповідно до ст. 3 КПК України судове провадження розглядається як «кримінальне провадження у суді першої інстанції, яке включає підготовче судове провадження, судовий розгляд і ухвалення та проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами» [66]. Відповідно, в кожному випадку використання даного терміна необхідно робити уточнення власне про стадію, на якій таке провадження буде відбуватися (наприклад, судове провадження в суді першої інстанції), не кажучи вже про окремі етапи такого судового розгляду. Водночас у правовій доктрині прийнято ділити судовий розгляд будь-якої інстанції на умовні етапи, які в більшості своїй мають певне відносно чітке законодавче закріплення та, відповідно, вирізняються за завданнями. Ці етапи є відносно стандартними для всіх трьох інстанцій, проте з урахуванням тематики даного дисертаційного дослідження ми пропонуємо акцентувати увагу саме на судовому розгляді в суді першої інстанції.

Так, найбільш популярним підходом є виділення наступних п’яти етапів:

- підготовча частина судового розгляду;
- судове слідство;
- дебати;
- останнє слово обвинуваченого;
- винесення та проголошення судового рішення.

У попередніх розділах даного дисертаційного дослідження ми зазначали, що досить складно виділити окремі форми, у яких прокурор реалізує підтримання обвинувачення в суді першої інстанції, адже ця діяльність по суті є квінтесенцією його участі в судовому засіданні. Тому ми вважаємо, що, вивчаючи специфіку підтримання обвинувачення в суді присяжних, доцільно структурувати дослідження не відповідно до прав чи повноважень, які може реалізувати прокурор, а відповідно до етапів, в межах яких він таку діяльність проводить. Оцінюючи етапи судового розгляду, можна зазначити, що прокурор буде підтримувати обвинувачення лише на перших трьох: початковому, етапі судового слідства та на етапі дебатів. Інші етапи, відповідно, проходять без активної участі прокурора, а тому в межах даного дисертаційного дослідження її вивчати немає сенсу. Таким чином, визначивши структуру даного розділу дисертаційного дослідження, можна перейти до дослідження особливості підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних на підготовчому (або, як його іноді називають, початковому) етапі судового розгляду.

Оцінюючи діяльність прокурора саме на цьому етапі судового розгляду, доцільно звернути увагу на зачитування обвинувального акту та проголошення вступної промови як способу донесення до суду та присяжних суті обвинувачення, визначення його меж та формування обвинувальної тези, яка надалі буде підтверджуватись доказами. Відповідно до ст. 347 КПК України, судовий розгляд починається з оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. При цьому суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви.

Слід зазначити, що в правовій доктрині існують позиції, відповідно до яких обмеження прокурора в зачитуванні обвинувального акта може напряму негативно впливати на можливість реалізації такої засади кримінального процесу, як змагальність. Так, А.О. Шульга та І.В. Озерна зазначають, що

подібний недолік виникає внаслідок надмірного впливу суду як представника судової гілки влади через ухвалення рішень, обов'язкових для всіх учасників процесу. Водночас законодавець, наділивши суд повноваженнями обмежувати сторону обвинувачення, не передбачив механізмів для забезпечення рівних процесуальних можливостей сторін у частині виголошення публічних промов під час судового розгляду. Наприклад, надаючи обвинуваченому необмежене право на останнє слово, закон не встановлює для нього жодних часових рамок. Було б доцільно врівноважити права сторін шляхом запровадження аналогічного обмеження тривалості останнього слова обвинуваченого, особливо в тих випадках, коли він навмисно затягує процес – приміром, неодноразово повторюючи одні й ті самі твердження протягом тривалого часу. Ще одним прикладом досягнення балансу могло б бути вилучення із ч. 4 ст. 347 КПК словосполучення «короткий виклад», залишивши за судом лише право регулювати тривалість зачитування повного обвинувального акта прокурором. Хоча зміст ч. 1 ст. 330 КПК свідчить, що суд, зокрема головуючий, має можливість впливати на поведінку обвинуваченого під час проголошення останнього слова – наприклад, у разі порушення ним порядку, такі заходи є реакцією саме на порушення дисципліни в суді. Відповідно, головуючий може лише попередити обвинуваченого, а в разі повторного порушення – видалити його із зали засідання. Однак навряд чи такі дії можна вважати інструментом забезпечення змагальності сторін, оскільки вони спрямовані виключно на підтримання порядку в судовому засіданні. Водночас КПК України не передбачає можливості для суду обмежувати останнє слово обвинуваченого в ситуації, коли той, не порушуючи вимог порядку, свідомо затягує розгляд справи [145, с. 498].

Одразу необхідно підкреслити, що в правовій доктрині не існує єдиного розуміння словосполучення «короткий виклад обвинувального акта». Так, відповідно до ч. 2 ст. 291 КПК України, обвинувальний акт має містити такі відомості:

1) найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

2) анкетні відомості кожного обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

3) анкетні відомості кожного потерпілого (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

4) анкетні відомості викривача (прізвище, ім'я, по батькові, дата та місце народження, місце проживання, громадянство);

5) прізвище, ім'я, по батькові та обіймана посада слідчого, прокурора;

6) виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення;

7) обставини, які обтяжують чи пом'якшують покарання;

8) розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням;

9) підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи, які прокурор вважає встановленими;

10) розмір витрат на залучення експерта (у разі проведення експертизи під час досудового розслідування);

11) розмір пропонованої винагороди викривачу;

12) дату та місце його складення та затвердження.

Якщо аналізувати перелік цих відомостей, то можна дійти висновку, що майже всі вони (крім, наприклад, дати та місця складання обвинувального акта, хоча і тут можуть бути свої уточнення) мають значення для розуміння сутності обвинувачення. Відповідно, всі ці обставини в тому чи іншому аспекті в залежності від особливостей кримінального провадження можуть мати істотне значення для кримінального провадження, та, відповідно, можуть сформувати у суду присяжних певне уявлення про кримінальне правопорушення. Тому очевидно неправильним буде твердження, що

«короткий виклад обвинувального акта» означає видалення відомостей, які передбачені в ч. 2 ст. 291 КПК України, хоча приклади з практики свідчать, що інколи трапляються і такі випадки.

Також, аналізуючи правову доктрину, можна помітити, що інколи відбувається плутанина між коротким викладом обвинувального акта та коротким викладом формулювання обвинувачення. Так, в одному з рішень ВАКС зазначає, що «щодо відсутності короткого викладу формулювання обвинувачення та наявності розрізнених фраз, що унеможливлюють розуміння обвинуваченим ОСОБА_6 суті пред'явленого обвинувачення, то суд зазначає, що під формулюванням обвинувачення слід розуміти короткий виклад тексту диспозиції кримінально-правової норми, порушення якої інкримінується особі, фабула обвинувачення виступає фактично моделлю вчиненого злочину, а юридичне формулювання (формула та формулювання обвинувачення) – це правова модель злочину, вказівка на кримінально-правові норми, порушення яких інкримінується обвинуваченому» [132]. Очевидно, що існує певна змістовна схожість між поняттям «короткий виклад обвинувального акта» та «короткий виклад формулювання обвинувачення», проте, використовуючи навіть позицію, зазначену вище, можна дійти висновку, що ці поняття співвідносяться як загальне та частина. Обвинувальний акт, як вже було зазначено, повинен містити відомості, що передбачені в ст. 291 КПК України, до яких, крім іншого, відноситься також виклад фактичних обставин кримінального правопорушення, які прокурор вважає встановленими, правову кваліфікацію кримінального правопорушення з посиланням на положення закону і статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність та формулювання обвинувачення. Такий короткий виклад формулювання обвинувачення – це лише одна з частин обвинувального акта, яка, відповідно, також може бути зменшена за обсягом.

Загалом на практиці існують досить багато прикладів, коли суд користується своїми повноваженнями та застосовує ч. 4 ст. 347 КПК України.

При цьому суд, навіть хоча це прямо і не передбачено в чинному кримінальному процесуальному законодавстві, намагається встановити позицію сторін кримінального провадження з цього питання. Так, в одному з проваджень суд встановив, що проти застосування ч. 4 ст. 347 КПК України не заперечують ні сторона захисту, ні обвинувачення. «Прокурор зазначив про відсутність заперечень зі сторони обвинувачення щодо обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Зауважив, що усі обвинувачені та їхні захисники отримали копії обвинувального акта у даному кримінальному провадженні в жовтні 2023 року та мали достатньо часу для ознайомлення із ним. Обсяг такого процесуального документа є значним (20 томів по 250 аркушів, а загалом понад 5 тис. аркушів), та його оголошення потребує тривалого строку, та навіть із урахуванням належної організації судового процесу із визначенням графіків судових засідань призведе до недотримання розумних строків розгляду кримінального провадження. Тому вважає доцільним застосування судом у даному конкретному випадку положень ч. 4 ст. 347 КПК України щодо обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Захисник адвокат ОСОБА_4 зазначив про необхідність застосування судом положень ч. 4 ст. 347 КПК України щодо обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта. Враховуючи значний обсяг матеріалів, які оголошуються прокурором, стадія оголошення обвинувального акта може тривати щонайменше ще 2 роки, що зі свого боку може мати наслідком недотримання розумних строків, згідно з ст. 28 КПК України, та завдань і принципів кримінального провадження, визначених ст.ст. 2, 7, 21 КПК України. Подано пояснення від 23.05.2024 р. в письмовій формі» [136]. Таким чином, суд намагався мінімізувати негативні наслідки щодо потенційного обмеження права сторони захисту на ознайомлення з суттю обвинувачення, що теоретично може розцінюватися як порушення права на захисту. При цьому «колегія суддів звертає увагу, що кримінальний процесуальний закон надає право суду лише обмежити

тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта (ч. 4 ст. 347 КПК України) та не містить правових важелів, на підставі яких суд міг би визначати / впливати на обсяг інформації, яку прокурор має оголосити при короткому викладі обвинувального акта» [134], тобто обмеження, які передбачені ч. 4 ст. 347 КПК України, стосуються лише часу, протягом якого прокурор може зачитувати обвинувальний акт, а не обмеження того, що він може чи не може зачитувати.

Необхідно зазначити, що ми не знайшли приклади з практики, коли б була застосована ч. 4 ст. 347 КПК України при вирішенні справи судом присяжних. Загалом такий висновок не є несподіваним насамперед через відносно незначний відсоток кримінальних проваджень, які розглядаються судом присяжних. Водночас це не означає, що необхідно досліджувати специфіку застосування даного положення по відношенню до присяжних. Як вже неодноразово було зазначено, присяжні залучаються до розгляду лише тих кримінальних правопорушень, які завдають істотну шкоду публічним інтересам і суспільство зацікавлено в тому, щоб у правосудді в даному випадку брали участь саме представники суспільства, які не мають ознак професійної деформації (позитивної чи негативної), яка притаманна суддям. Відповідно, законодавець має описувати окремі процедури в такий спосіб, щоб вони максимально враховували відсутність юридичного досвіду присяжних, проте щоб вони могли в достатній спосіб реалізовувати свої повноваження в межах кримінального провадження.

Саме тому ми вважаємо, що під час розгляду кримінального провадження судом присяжних ч. 4 ст. 347 КПК України застосовуватися не може, і для доведення цієї позиції ми можемо надати одразу декілька аргументів. По-перше, як було зазначено вище, присяжні не є професійними юристами, а тому вони не можуть оцінити позицію сторони обвинувачення у випадку, коли прокурор буде зачитувати лише скорочену частину обвинувального акта з урахуванням додаткових обмежень, які були сформульовані судом. Дійсно, у них, як і у інших учасників кримінального

провадження, була можливість ознайомитися зі змістом обвинувального акта, проте така можливість в принципі не позбавляє прокурора обов'язку зачитати обвинувальний акт, а отже по відношенню до присяжних обмежень у часі теж не повинно бути. По-друге, така пропозиція не буде суперечити позиції сторони захисту навіть в тому випадку, коли вони (як було наведено у прикладі вище) підтримують необхідність обмеження прокурора в часі на зачитування обвинувального акта. Дійсно, це може стати причиною затягування судового розгляду, проте, якщо відповідне правило буде зазначено в КПК України, то обвинувачений, подаючи клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних, повинен розуміти всі ризики, які буде нести таке клопотання, в тому числі і те, що суд за необхідності не зможе обмежити прокурора в зачитуванні обвинувального акта.

У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 4 ст. 347 КПК України викласти в наступній редакції: «4. Суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви. *Якщо розгляд кримінального провадження відбувається судом присяжних, то обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта не допускається*».

Вважаємо, що в такий спосіб буде забезпечено право присяжних повною мірою ознайомитись з позицією сторони обвинувачення, що надалі позитивно сприятиме можливості відправлення ними правосуддя.

Наступною формою підтримання прокурором обвинувачення на початковому етапі судового розгляду є зачитування вступної промови. Так, відповідно до ч. 1 ст. 349 КПК України, після виконання дій, передбачених ст. 348 КПК України, головуючий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови. У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена

позиція сторони. Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови. Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту. Вступні промови проголошуються з дотриманням розумних строків залежно від обсягу обвинувачення. Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови.

В. Молдован відмічає, що «прокурорська практика виробила таку структуру обвинувальної промови: вступна частина; фабула справи (виклад фактичних обставин злочину); аналіз і оцінка зібраних доказів (аналіз доказів); обґрунтування кваліфікації злочину; характеристика особи підсудного; обґрунтування пропозицій про міру покарання; аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, і пропозиції щодо їх усунення; заключна частина промови. Не завжди обвинувальна промова вміщує всі перераховані елементи в такій послідовності. Але на практиці саме така послідовність закріпилася і виправдала себе» [81, с. 87].

В.В. Сухонос, аналізуючи промови прокурора, зазначає, що вона складається з трьох частин: вступної, основної та заключної. Вступна частина судової промови має ключове значення для подальшого вивчення обставин кримінального провадження, оскільки в ній формулюється проблема, що підлягає вирішенню. Вона переслідує такі основні цілі: зацікавити судову аудиторію та зосередити її увагу, налагодити комунікацію зі слухачами та активізувати механізми впливу на них, а також створити відповідний психологічний настрій для сприйняття промови. До основних вимог щодо такої частини виступу належать: відображення конфлікту, який становить основу обвинувачення, логічний зв’язок із основною частиною виступу, виконання ролі відправної точки для вивчення фактичних обставин справи, лаконічність та відповідність за стилем до основної частини. Основна частина судового виступу є його основою, своєрідним ядром промови. У цій

частині промовець, дотримуючись загальних принципів побудови судової промови та встановлених до неї вимог, використовуючи логічні закони та психологічні методи впливу, проводить аналіз обставин конкретної справи, намагаючись переконати суд і присяжних у правдивості своїх аргументів і зроблених висновків, а також виконує інші завдання, притаманні судовій промові. Заключна частина разом із вступною утворює своєрідне «обрамлення» промови, що забезпечує її логічну завершеність. У цій частині підсумовуються викладені положення, відображається сутність справи, її особливості, а також надається суспільна та моральна оцінка. Крім того, вона має на меті закріпити й посилити враження від виступу, а також звернутися до суду із закликом ухвалити відповідне рішення [122].

Очевидно, що складно переоцінити значення вступної промови прокурора саме в суді присяжних, адже це фактично єдиний спосіб донести до даних учасників кримінального провадження свою позицію «зрозумілою» мовою, тобто без необхідності робити посилання навіть на юридичну термінологію. Відповідно, прокурор, формуючи свою вступну промову, повинен одразу розуміти, що значною мірою вона буде направлена саме на присяжних, адже суддів, з огляду на свій досвід та наявну у них професійну деформацію, як правило, складно вразити будь-якими емоційними промовами. Як зазначає А.А. Солодков, «особливість формування внутрішнього переконання присяжних полягає в тому, що для них, як непрофесійних суддів, безпосереднє, головне значення має інтуїтивне сприйняття доказів. Тому прокуророві та захисникові необхідно не тільки мати знання в юриспруденції, а й володіти здатністю апелювати до розуму та емоцій присяжних» [114, с. 162]. О.П. Шовкопляс підкреслює, що «особливу увагу потрібно приділяти промові прокурора. Вона повинна бути правильною, ясною, зрозумілою, логічною, не містити розпливчастих фраз і виразів, відповідати середньому рівню розвитку більшості осіб, присутніх у суді, їх реальних інтелектуально-духовних ресурсів, душевних якостей» [144].

Вступна промова може містити судження, якими прокурор намагається пояснити чи довести обвинувачення, яке ним висувається та підтримується. З огляду на те, що в суді присяжних вступна промова більшою мірою буде розрахована саме на осіб без юридичної освіти, прокурор може додатково використати якісь порівняння або метафори, які дозволять краще пояснити, як саме кримінальне правопорушення, так і шкоду, яка була нанесена публічним інтересам. Проте в межах такої промови прокурор має притримуватись як загальних засад кримінального провадження, так і самого обсягу обвинувачення, яке було озвучено під час зачитування обвинувального акта. Наприклад, в одному з проваджень сторона захисту звертала увагу на те, що прокурор порушив принцип презумпції невинуватості, надаючи вступній промові додаткові аргументи, які в самому обвинуваченні не містяться. У даному випадку суд зазначив, що, «як визначено ч. 1 ст. 349 КПК України, у вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони. Тобто проголошення вступної промови – це реалізація прокурором його процесуальних повноважень під час підтримання державного обвинувачення в суді. Певні вислови прокурора, які дотичні змісту обвинувачення та використані ним у вступній промові на обґрунтування своєї позиції у кримінальному провадженні, зокрема щодо його суб'єктивного бачення впливу та наслідків інкримінованого ОСОБА_6 діяння, не свідчать про упередженість прокурора щодо обвинуваченого та сприймаються судом як складова діяльність прокурора щодо доведення суду обвинувачення» [133].

Таким чином, судді допускають певні додаткові формулювання у вступних промовах, які, у випадку розгляду кримінального провадження судом присяжних, стають вкрай важливим інструментом для того, щоб краще пояснити власну позицію. Однак у будь-якому випадку ми стверджуємо, що, на відміну від сторони обвинувачення, вступна промова прокурора суттєво обмежується змістом обвинувального акта, який було зачитано раніше. Якщо

у вступній промові прокурор починає вказувати на інші кримінальні правопорушення, які не є предметом розгляду даного кримінального провадження, то це може розглядатися як порушення права на захист, адже сторона захисту не готувалася від такого «доповненого» обвинувачення. Особливо критичною така ситуація буде в суді присяжних, адже присяжні не повністю розуміють концепцію меж судового розгляду, тому можуть надалі використовувати судження та позицію, яка була зазначена прокурором у вступній промові, яка суперечила обвинувальному акту.

У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 1 ст. 349 КПК України викласти в наступній редакції:

«1. Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуючий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови.

У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони.

Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови.

Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту. *У вступній промові прокурора не можуть надаватися нові відомості або відомості, які суттєво змінюють межі обвинувачення, які були сформовані обвинувальним актом.*

Вступні промови проголошуються з дотриманням розумних строків залежно від обсягу обвинувачення. Якщо проголошення вступної промови має ознаки зловживання правом з метою затягування судового розгляду, суд після усного попередження зупиняє проголошення промови.

Інші учасники судового провадження можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їхнього дослідження після вступної промови сторони захисту.

Докази зі сторони обвинувачення досліджуються в першу чергу, зі сторони захисту – у другу».

3.2. Особливості участі прокурора у судовому слідстві в суді присяжних

Відносно стандартизованою як серед науковців, так і серед практиків є позиція, відповідно до якої основою будь-якого кримінального провадження є докази, які, власне, і будуть вказувати на наявність або відсутність події кримінального правопорушення, винуватість особи тощо. З урахуванням дії засади презумпції невинуватості, саме на прокурора покладається обов'язок довести суду поза розумним сумнівом наявність доказів, які дозволять винести в якості кінцевого процесуального рішення обвинувальний вирок. Відповідно, з точки зору забезпечення результативності функцій обвинувачення, яка покладається на прокурора, ключовою буде його діяльність під час судового слідства, тобто дослідження доказів. А будь-яке судове слідство починається з визначення обсягу доказів, які надалі будуть предметом дослідження судом разом зі сторонами кримінального провадження.

Норми чинного кримінального процесуального законодавства, на жаль, не містять детального регламентування процедури встановлення обсягу доказів та порядку їхнього дослідження. Імперативною залишається лише норма, яка передбачає пріоритетне дослідження доказів сторони обвинувачення. Водночас у контексті глави 4 КПК України відсутнє законодавче визначення самого терміна «обсяг». «Проблема визначення обсягу та порядку дослідження доказів відповідно до вимог ст. 349 КПК України майже не розглянута в доктрині вітчизняного кримінального процесуального права. Окрім поверхнєвого опису в підручниках, присвячених навчальній дисципліні «Кримінальний процес», українські фахівці не приділяли достатньої уваги зазначеному питанню» [69]. Загалом, оцінюючи положення правової доктрини, можна зазначити, що ситуація

дійсно не сильно змінилася. Так, ст. 349 КПК України надає лише декілька абзаців, які стосуються правил визначення обсягу доказів, які підлягають оцінці під час судового розгляду. Так, законодавець у межах даного положення зазначає, що інші учасники судового провадження можуть висловити свою думку про те, які докази потрібно дослідити, та про порядок їхнього дослідження після вступної промови сторони захисту. Під час здійснення спеціального судового провадження досліджуються всі надані докази. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.

Загалом можна зазначити, що нормативне регулювання даного порядку є не вкрай значним, але маємо зауважити, що ці норми надалі матимуть величезне значення на результативність всього кримінального провадження. Більше того, присяжні, які, як правило, не є професійними юристами, не можуть повною мірою оцінити значення процесу визначення обсягу доказів, який надалі буде досліджуватися, а тому значною мірою будуть покладатися або на думку головуючого, або на позиції сторін, які, користуючись своїм красномовством, можуть вплинути на кінцеве рішення щодо обсягу доказів, яке, виходячи з норми кримінального процесуального закону, затверджується не головуючим, а судом, тобто колегіально разом з присяжними, яких у складі суду більше, ніж професійних суддів, та які, відповідно, можуть прийняти рішення, що буде суперечити інтересам окремих учасників кримінального процесу або всього кримінального провадження.

І.І. Шепітько здійснила всебічний аналіз співвідношення поняття «обсяг доказів» з такими категоріями, як «доказ», «доказування», «джерела доказів», «предмет доказування», «межі доказування», «достатність доказів». На її думку, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що термін «обсяг

доказів», закріплений у кримінальному процесуальному законодавстві, має певний зв'язок із поняттями «предмет доказування» та «межі доказування». У процесі тлумачення цього терміна розкривається його змістовна сутність, що полягає у кількісному вираженні фактичних даних у кримінальному провадженні, які постають у відповідному поєднанні як належна сукупність (або система) [142].

О.П. Пилипчук, оцінюючи цю позицію, зазначає, що сукупність доказів має певні межі, які окреслені чинним кримінальним процесуальним законодавством. До неї можуть входити лише:

1. Докази, що підлягають дослідженню з боку сторін та інших учасників судового провадження, які мають право подавати докази або клопотати про їхнє дослідження, а також докази, дослідження яких може здійснювати суд у межах своїх повноважень, установлених законом.

2. Докази, що прямо або опосередковано підтверджують або спростовують обставини, які мають значення для кримінального провадження, зокрема ті, що підлягають доказуванню, а також впливають на оцінку достовірності, допустимості чи можливості використання інших доказів, тобто є належними (відповідно до ст. 85 КПК України).

У процесі визначення обсягу доказів, які підлягатимуть дослідженню, суд повинен одночасно вказати і спосіб їхнього дослідження із передбачених у § 33 глави 28 КПК України (допит, огляд, відтворення обстановки та обставин події тощо) [93, с. 179].

Відповідно, обсяг доказів, який буде досліджуватися під час судового слідства, значною мірою залежить від позиції сторін та, власне, доказів, які будуть ними подані. Суд хоча і вирішує питання щодо визначення обсягу доказів своєю ухвалою, проте прямого впливу на цей процес не має, особливо якщо це стосується штучного збільшення обсягу доказів. Суд, як вже неодноразово було зазначено, виступає виключно в якості арбітра, а тому не може мати прямого впливу на обсяг доказів, який буде досліджуватися. Цим користуються сторони, які надають лише ті докази, які

відповідають їхній тезі та можуть її довести. Особливо цікавою в даному випадку є позиція сторони обвинувачення, представник якої може свідомо не надати до суду докази, які вказують на невинуватість особи. При цьому існує судова практика, яка вказує, що така поведінка в цілому відповідає вимогам кримінального процесуального законодавства. Так, в одному з проваджень, яке розглядалось судом присяжних, сторона захисту заявила відвід прокурору саме через те, що він не надав для розгляду окремі докази, які можна було б використати для доведення невинуватості особи, чим, на думку захисника, проявив свою упередженість. На цю заяву суд зазначив наступне: «процес доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Норми КПК України щодо процесу доказування зазначають, що єдиним суб'єктом доказування обвинувачення в суді є прокурор. Так, ст. 91 КПК України передбачає, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню подія кримінального правопорушення, винуватість обвинуваченого, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення, вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, розмір процесуальних витрат, обставини, які характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання. Обов'язок доказування обвинувачення покладається на слідчого, прокурора, а під час судового розгляду – лише на прокурора, та в установлених КПК України випадках – на потерпілого. Якщо обвинувачення є публічним, право потерпілого, сторони захисту надавати докази суду не є їхнім обов'язком. Особливо це стосується сторони захисту. У статті 17 КПК України, що передбачає презумпцію невинуватості, зазначено, що ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні кримінального правопорушення і має бути виправданим, якщо сторона обвинувачення не доведе винуватість особи поза розумним сумнівом. За чинним КПК України головним повноваженням прокурора в суді є не лише

участь у дослідженні доказів, а й насамперед подання суду доказів обвинувачення і їхнє активне дослідження в процесі судового розгляду. За ст. 349 КПК України докази обвинувачення досліджуються в першу чергу. Тобто прокурор надає суду докази обвинувачення і досліджує їх. Що стосується доказів сторони захисту, то сторона захисту теж має право подавати суду докази невинуватості, але це не є її обов'язком. Отже, судом присяжних не встановлено і захисником не доведено наявність обставин, які б свідчили про зацікавленість прокурора ОСОБА_9 в результатах кримінального провадження, в тому числі обставин, які викликали б сумніви в його неупередженості» [135].

З таким висновком ми категорично не погоджуємося. Дійсно, прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, повинен відповідно до засади презумпції невинуватості довести перед судом поза розумним сумнівом факт вчинення кримінального правопорушення та причетність особи до такого правопорушення. Відповідно, задля реалізації цього завдання він зобов'язаний подавати до суду докази, які доводять його тезу, що передбачена в обвинувальному акті та яка була озвучена ним у його вступній промові. Водночас обов'язок підтримувати обвинувачення в суді не повинен суперечити іншим засадам кримінального провадження, а також не повинен унеможливлювати реалізацію завдань кримінального провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 9 КПК України, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий зобов'язані всебічно, повно і неупереджено дослідити обставини кримінального провадження, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують підозрюваного, обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його покарання, надати їм належну правову оцінку та забезпечити прийняття законних і неупереджених процесуальних рішень. Крім того, до завдань кримінального провадження, крім іншого, належить положення, відповідно до якого необхідно гарантувати забезпечення швидкого, повного та неупередженого судового розгляду з тим, щоб «жоден невинуватий не був обвинувачений або

засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу». Умисне ненадання доказів, які доводять невинуватість особи, власне, суперечать і завданням, і засадам кримінального провадження. Ми розуміємо, що з процесуальної точки зору неможливо змусити прокурора надавати докази, які суперечать його обвинувальній позиції, адже прокурор у будь-якому випадку виступає процесуально зацікавленим учасником кримінального провадження, і його реальною основною метою в межах судового розгляду є отримання обвинувального вироку (як мінімум задля забезпечення статистичних показників). Тому стверджувати, що прокурор, будучи «лицарем у білих обладунках», буде надавати до суду докази, які прямо суперечать його напряму діяльності як обвинувача, також не варто. Водночас суд, будучи саме тим суб'єктом, який забезпечує реалізацію кримінальних процесуальних засад під час судового розгляду, повинен також гарантувати рівність сторін в частині подання та, відповідно, оцінки доказів. Звертаємо увагу на той факт, що присяжні в силу своєї недосвідченості не можуть оцінити повною мірою наявні в кримінальному провадженні докази, які можуть довести чи спростувати вину особи. Такими якостями наділені професійні судді, які, використовуючи свій досвід, можуть змоделювати той обсяг доказів, який потрібен прокурору для доведення винуватості особи, та, в залежності від цього, оцінювати всю сукупність відомостей, яка була ним надана. Тому ми вважаємо, що хоча така поведінка сторони обвинувачення, яка була зазначена вище, не суперечить вимогам кримінального процесуального законодавства, вона є вкрай шкідливою саме при розгляді кримінального провадження судом присяжних, адже спотворює розуміння сутності конкретного кримінального провадження.

Розглядаючи ст. 349 КПК України, не можна не звернути увагу на досить відому та деякою мірою спірну частину третю, яка дозволяє суду відмовитись від дослідження доказів, які не оспорюються сторонами кримінального провадження. Загалом слід зазначити, що таке положення є вкрай і вкрай спірним. Так, В.О. Попелюшко зазначав, що «реалізація права

суду, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, без знання не лише джерел, а й змісту відповідних доказів (ч. 3 ст. 349 КПК України) – немислима» [98, с. 48]. Ми не вважаємо, що в даному випадку така категорична позиція буде правильною, проте звертаємо увагу на величезну кількість кримінальних проваджень, в яких задля прискорення здійснення судового розгляду застосовується ч. 3 ст. 349 КПК України.

І.В. Головюк, аналізуючи дане положення, зазначає, що «на момент застосування ст. 349 КПК у контексті визначення обсягу дослідження доказів, суд має знати, які докази є у розпорядженні, зокрема, сторони обвинувачення, оскільки суд, у відповідності до ч. 3 ст. 349 КПК, з'ясовує, чи правильно розуміють учасники судового провадження зміст обставин, які не оспорюються, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції. Саме тому, вважаємо, повідомити суд про наявні докази сторона обвинувачення повинна на момент визначення цього питання» [26, с. 30].

Загалом ми підкреслюємо, що в даному випадку «скорочене» судове провадження дійсно може мати місце в нашій правовій системі, але за умови, що будуть дотримані основні права всіх учасників кримінального провадження. Головний ризик, який несе в собі ч. 3 ст. 349 КПК України, є неможливість оскарження доказів, які сторони погодились не досліджувати. На противагу цьому звертаємо увагу, що при укладенні угоди про визнання винуватості участь захисника є обов'язковою. Тобто законодавець переймається питанням недопущення введення в оману підозрюваного (обвинуваченого) при укладенні угоди, але не передбачає обов'язкову участь захисника при застосуванні ч. 3 ст. 34 КПК України, що в деяких випадках може ще більше обмежити права сторони захисту.

Звертаємо увагу на той факт, що ВС у своїх рішеннях надавав роз'яснення щодо застосування ч. 3 ст. 349 КПК України. Так, в одному з рішень було зазначено, що «суд у конкретному кримінальному провадженні на підставі ч. 3 ст. 349 КПК має право, якщо проти цього не заперечують

учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються, у тому числі у разі часткового заперечення винуватості особи у вчиненні окремого кримінального правопорушення в сукупності кримінальних правопорушень, яке має окрему кваліфікацію, або є окремим епізодом кримінального правопорушення, чи невизнання цивільного позову, та у такому випадку щодо цих оспорюваних обставин провести судовий розгляд у загальному порядку, дослідивши докази, які підтверджують або спростовують ці обставини. Такий порядок розгляду кримінального провадження не звільняє суд від обов'язку встановити обставини, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, визначені в ч. 1 ст. 91 КПК» [101].

В іншому випадку ВС вказував, що, «як установлено з аудіозапису ходу судового розгляду в суді першої інстанції, було визначено скорочений порядок розгляду справи з урахуванням позиції особи, яка визнала свою винуватість, їй були роз'яснені наслідки такого порядку дослідження доказів, а також суд переконався у правильності їх розуміння. Водночас у порушення вимог закону судом не допитано обвинувачену стосовно обставин вчинення злочинного діяння, зокрема щодо часу, місця, способу його вчинення, переліку та вартості викраденого майна, а лише зазначено у вироку, що нею вони не оспорюються. Місцевий суд не проводив безпосереднього допиту обвинуваченої. Отже, суд першої інстанції, уживши всіх необхідних заходів для того, щоб переконатися в правильності розуміння учасниками судового розгляду тих фактичних обставин, які ніким не оспорюються, та правомірно визнавши недоцільним дослідження доказів у повному обсязі, не здійснив допиту обвинуваченої, показання під час якого мали бути покладені як докази в обґрунтування вироку» [102].

Таким чином, зазначено, що хоча дійсно межі застосування ч. 3 ст. 349 КПК України є вкрай широкими, саме на суд покладається обов'язок встановити обставини, які передбачені ст. 91 КПК України, і для цього він

має виконати дії, які передбачені чинним кримінальним процесуальним законодавством. Очевидно, що не є винятком і суд присяжних.

Необхідно зазначити, що в судовій практиці є досить багато прикладів, коли суд присяжних застосовував ч. 3 ст. 349 КПК України. Так, в одному з рішень зазначено, що «відповідно до частини 3 статті 349 КПК України суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Визнаючи себе повністю винним ОСОБА_25 у вчиненні ним кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 187, п.п. 4, 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК України та ОСОБА_24 у вчиненні нею кримінальних правопорушень, передбачених ч. 5 ст. 27, ч. 4 ст. 187, ч. 5 ст. 27, п.п. 4, 6, 12 ч. 2 ст. 115 КК України та не оспорюючи фактичні обставини справи, обвинувачені ОСОБА_25 та ОСОБА_24, не заперечували щодо розгляду справи в порядку частини 3 статті 349 КПК України. Прокурор заявив усне клопотання про розгляд справ на підставі частини 3 ст. 349 КПК України, обмежитися допитом обвинувачених, потерпілої ОСОБА_20 та дослідження письмових доказів по справі. Обвинувачені ОСОБА_25, ОСОБА_24, їхні захисники, потерпілі, їхні представники, не заперечували проти розгляду кримінального провадження в порядку, передбаченому ч. 3 ст. 349 КПК України, не оспорювали фактичні обставини кримінальних проваджень, та правильно розуміють зміст цих обставин та відсутні сумніви щодо добровільності їхньої позиції. Суд присяжних роз'яснив учасникам судового провадження положення частини 3 статті 349 КПК України про те, що вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. Вислухав думку учасників судового провадження, користуючись правом, наданим ч. 3 ст. 349 КПК України і відсутністю заперечень учасників судового

провадження, суд присяжних визнав недоцільним дослідження інших доказів стосовно тих фактичних обставин кримінального провадження, які ніким не оспорюються, і вважає достатнім обмежитись допитом обвинувачених ОСОБА_25, ОСОБА_24, допитом потерпілої ОСОБА_20, дослідженням письмових доказів та дослідженням матеріалів, характеризуючи особу обвинувачених» [19].

В інших судових рішеннях зазначається, що, «враховуючи, що учасниками судового провадження не оспорювались фактичні обставини справи і судом встановлено, що останні правильно розуміють зміст цих обставин та відсутні сумніви щодо добровільності їхньої позицій, яким роз'яснено, що у такому випадку вони позбавлені права оскаржувати ці обставини в апеляційному порядку, вислухавши думку учасників судового розгляду, роз'яснивши їм положення ч. 3 ст. 349 КПК України, суд присяжних визнає недоцільним дослідження тих обставин, які ніким не оспорюються» [18]; «в судовому засіданні за згодою учасників судового провадження в порядку ч. 3 ст. 349 КПК України, суд дійшов висновку про недоцільність дослідження доказів стосовно часу, місця, способу, мотиву та мети, форми вини, розміру шкоди / фактичних обставин вчинення кримінального правопорушення, які ніким не оспорюються, у зв'язку з відсутністю сумнівів щодо правильного розуміння їхнього змісту учасниками судового провадження, добровільності їхньої позицій» [20].

Можна наводити і інші приклади застосування ч. 3 ст. 349 КПК України, але в цілому можна дійти висновку, що принципових відмінностей між застосуванням цього положення судом присяжних та «звичайним» судом немає. Ми лише можемо зробити припущення, що такі відмінності відсутні саме через те, що присяжні не повною мірою розуміють значення застосування даного положення для всього кримінального провадження, а тому (на нашу думку) ключовим суб'єктом в питанні застосування ч. 3 ст. 349 КПК України буде головуючий.

Проте також ми вважаємо, що саме при розгляді кримінального провадження судом присяжних мають бути законодавчі обмеження застосування ч. 3 ст. 34 КПК України. Аргументи на підтримку цієї позиції є досить подібними до тих аргументів, які ми наводили у попередньому розділі щодо недоцільності обмежувати прокурора в зачитуванні короткої версії обвинувального акта. По-перше, присяжні повинні мати можливість повною мірою оцінити всі докази, які будуть надані насамперед прокурором задля того, щоб винести законне, обґрунтоване та вмотивоване рішення. По-друге, сторона захисту, навіть погоджуючись на недоцільність дослідження доказів, які будуть використані прокурором для доведення винуватості особи, все одно має розуміти, що присяжні зможуть прийняти рішення по суті справи лише після повного ознайомлення з ними. При цьому така позиція має стосуватися саме доказів, які будуть надані прокурором для доведення винуватості особи. Відповідно, ми вважаємо доцільним внести зміни до кримінального процесуального законодавства та передбачити, що ч. 3 ст. 349 КПК не може бути застосована при розгляді кримінального провадження судом присяжних по відношенню до доказів, які доводять винуватість особи. У такий спосіб, на нашу думку, буде забезпечений баланс між пришвидшеним розглядом кримінального провадження (коли не будуть досліджуватися докази, які не стосуються винуватості особи), але при цьому у присяжних буде можливість повною мірою оцінити докази, які будуть покладені в основу обвинувачення.

У зв’язку з цим ми пропонуємо ч. 3 ст. 349 КПК України викласти в наступній редакції: «3. Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з’ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їхньої позиції, а також роз’яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. *Не допускається визнання недоцільним дослідження доказів, які*

доводять винуватість особи, під час розгляду кримінального провадження судом присяжних».

Встановивши обсяг доказів, далі суд присяжних переходить до їхнього дослідження. У даному випадку необхідно зауважити, що чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить якихось особливих умов проведення судового слідства у випадку, коли судовий розгляд здійснюється судом присяжних. Фактично єдиним уточненням з точки зору законодавця є ч. 1 ст. 361 КПК України, де зазначено, що огляд на місці не може проводитися під час здійснення провадження судом присяжних. Вчені зазначають, що таке уточнення «обумовлено тим, що більша частина складу суду (троє присяжних) не є професійними суддями, а отже, вони не володіють необхідними професійними знаннями та навичками, психологічно не підготовлені сприймати інформацію щодо обставин вчинення кримінального правопорушення, перебуваючи безпосередньо, наприклад, на місці його вчинення чи схову знаряддя, засобів вчинення кримінального правопорушення, у зв’язку з чим можуть необ’єктивно сприймати побачене та робити висновки, керуючись насамперед внутрішніми відчуттями тощо» [65]. В.Є. Тимощук, критикуючи дану позицію, зазначає, що у класичній моделі суду присяжних чітко розмежовано повноваження: присяжні вирішують лише питання факту, а професійний суддя – питання права. Втім, навіть за такого поділу до компетенції присяжних належить встановлення факту вчинення кримінального правопорушення, причетності до нього обвинуваченого, а також характеру та розміру завданої шкоди. Частину з цих обставин може бути з’ясовано, зокрема, шляхом проведення огляду на місці події. Водночас кримінально-процесуальне законодавство України ґрунтується на континентальній моделі участі громадян у правосудді, відповідно до якої присяжні мають однакові з професійними суддями повноваження при вирішенні як юридичних, так і фактичних питань, беруть активну участь у дослідженні доказів і матеріалів справи. Вони не лише встановлюють факт вчиненого діяння, а й визначають наявність усіх

елементів складу кримінального правопорушення. У зв’язку з цим чинний КПК України не містить обмежень щодо проведення судового огляду документів чи речових доказів, зокрема й за межами судового засідання, під час розгляду справ судом присяжних. Згідно з п. 1 ч. 1 ст. 386 КПК України, присяжний має право брати участь у дослідженні всіх доказів і відомостей у судовому засіданні [128, с. 106].

Ми повністю підтримуємо зазначену позицію автора. Дійсно, чинний КПК України не містить ніяких додаткових правил чи обмежень щодо участі присяжних у дослідженні доказів. Фактично єдиними уточненнями є те, що присяжні беруть участь у дослідженні доказів після суддів, що складно назвати особливістю, адже в даному випадку законодавець лише визначає порядок реалізації таких повноважень. Однак категорична заборона на проведення огляду на місці за участю присяжних дійсно виглядає дивно та не відповідає загальній логіці здійснення кримінального провадження та встановлення всіх фактів та обставин кримінального правопорушення. Присяжні на рівні з суддями мають право дослідити всі наявні в кримінальному провадженні докази, адже підсумкове судове рішення буде прийматися простою більшістю голосів. Якщо ж під час судового розгляду забороняється проводити огляд на місці, то тоді виникають сумніви щодо можливості такого складу суду прийняти обґрунтоване та мотивоване судове рішення. Якщо ж присяжним надаються процесуальні можливості на рівні з професійними суддями, то не зовсім зрозуміло, чому вони так само не можуть взяти участь в огляді на місці, адже за своєю сутністю дана процесуальна дія мало чим буде відрізнятися від «звичайного» огляду в залі судового засідання. Тому ми погоджуємося щодо того, що дане положення явно не відповідає загальній логіці здійснення кримінального провадження судом присяжних та має бути виключено з КПК України.

Повертаючись до питання оцінки підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних, необхідно ще раз наголосити, що виключенням окремих норм КПК України, про які велась мова вище,

реальних особливостей здійснення такої діяльності в суді присяжних немає. Відповідно, прокурор з процедурної точки зору буде діяти так само, як він би діяв при дослідженні доказів лише за участю професійних суддів. Відповідно, в суді присяжних на перше місце виходять не стільки процесуальні аспекти, скільки тактичні та психологічні особливості, які може застосовувати прокурор задля додаткової аргументації своєї позиції перед присяжними. У правовій доктрині зазначається, що ефективне застосування прокурором тактичних прийомів під час з'ясування судом обставин кримінального провадження та перевірки їх доказами забезпечується за таких умов:

1. Всебічного аналізу наявної доказової бази до початку судового розгляду.

2. Попереднього складання плану тактичних дій для стадії судового розгляду.

3. Передбачення можливих варіантів розвитку подій у суді та готовності коригувати обрану тактику в ході судового засідання.

4. Застосування всіх наявних і необхідних тактичних прийомів для повного отримання інформації про службове кримінальне правопорушення під час з'ясування обставин і їхньої перевірки доказами.

5. Глибокого володіння нормами чинного законодавства та знання досягнень криміналістичної науки.

6. Прояву прокурором активності, наполегливості, послідовності та логічності в своїх діях [51; 129, с. 24].

Прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді присяжних, повинен з особливою ретельністю підходити до допитів, адже в силу свого емоційного забарвлення саме допити можуть найбільше вплинути на позицію присяжних в процесі ухвалення кінцевого рішення. Вчені зазначають, що прокурору слід враховувати психологічні особливості особи під час допиту обвинуваченого, особливо якщо йдеться про неповнолітнього. Допит підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих, які не досягли повноліття, має низку

специфічних рис, зумовлених їхнім віком, соціальним статусом, морально-психологічними характеристиками та тактичною специфікою спілкування з такими особами. Практика свідчить, що найпопулярнішою слідчою (розшуковою) дією за участю малолітніх осіб (до 14 років) є саме допит. Хоча частка малолітніх серед усіх допитуваних у кримінальних провадженнях є незначною, вони нерідко володіють інформацією, що має виняткове значення для розслідування. Проте працівники слідчих і судових органів у процесі своєї діяльності, зокрема, під час отримання важливих відомостей, іноді не враховують або навіть ігнорують зовнішні та внутрішні чинники, що можуть вплинути на достовірність показань, зокрема, емоційний стан малолітнього. Щоб налагодити ефективний контакт з неповнолітнім і водночас убезпечити його психіку від негативного впливу, під час проведення слідчих дій необхідно брати до уваги можливу психотравматичну дію ситуації й забезпечити особливі умови, сприятливі для дитини. Важливим елементом у розумінні особистості неповнолітнього є визначення його темпераменту та характерологічних рис – це суттєво полегшує встановлення психологічного контакту, сприяє кращому розумінню його поведінки та дає змогу адаптувати тактичні прийоми під конкретну особу [144, с. 324].

Очевидно, що, крім показань учасників кримінального провадження, інші докази також будуть впливати на формування позиції присяжних. Необхідно ще раз нагадати, що присяжні в силу відсутності досвіду в частині здійснення правосуддя досить легко піддаються не стільки юридичному, скільки емоційному впливу, навіть якщо такий вплив буде походити від речових доказів. Прокурор ще на початку судового розгляду має зрозуміти специфіку характеру кожного з присяжних та, відповідно, враховувати це як у формуванні обвинувальної тези, так і в специфіці подання та дослідження доказів. Очевидно, що якщо вести мову саме про емоційну складову, то це буде більше сприяти стороні захисту, адже у присяжних наявне підсвідоме бажання «не зробити людині погано». Інколи в їхній уяві відбувається

розмиття меж кримінальних процесуальних статусів, та вони більше починають співчувати обвинуваченому, якщо на цьому буде робити акцент сторона захисту під час дослідження доказів (особливо під час допиту свідків чи родичів зі сторони обвинуваченого). На нашу думку, прокурор повинен на противагу цьому нагадувати про суттєву шкоду, яка була нанесена суспільству (яке, власне, і представляють присяжні), а також, якщо у кримінальному провадженні наявний потерпілий, робити чітку прив'язку до особи. У зв'язку з цим також велике значення в суді присяжних буде мати допит потерпілого, адже такі показання, як правило, є вкрай емоційними та можуть суттєво вплинути на позицію присяжних. Ми підкреслюємо, що прокурор не повинен маніпулювати доказами, але правильна їхня подача, завчасно підготовлені питання учасникам кримінального провадження під час допитів та отримання прогнозованих відповідей значно покращить результативність обвинувачення, яке підтримується прокурором.

3.3. Судові дебати за участю прокурора в суді присяжних

У науковій літературі дуже часто можна побачити думку, що судове слідство є ключовим етапом судового розгляду, адже саме на ньому відбувається дослідження та оцінка доказів судом, які надалі будуть використані для, наприклад, визнання особи винуватою у вчиненні кримінального правопорушення. Відповідно, прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, повинен поставитись до цього етапу максимально серйозно задля досягнення позитивного для сторони обвинувачення результату. Водночас суд присяжних функціонує дещо на інших умовах, адже, як вже було неодноразово зазначено в даному дисертаційному дослідженні, присяжні в силу відсутності досвіду при винесенні кінцевого рішення значною мірою також будуть покладатися на емоційну складову судового розгляду, на відміну від професійних суддів. Тому, з точки зору підтримання обвинувачення, не менш важливим етапом судового розгляду будуть судові дебати, де прокурор зможе ще раз повторити обвинувальну

тезу, підсумувати всі досліджені докази та довести суддям та присяжним необхідність визнання особи винуватою.

Н.Р. Бобечко стверджує, у ході судових дебатів їхні учасники підсумовують результати досудового розслідування та розгляду справи судом першої інстанції, висловлюють власні правові позиції щодо законності й обґрунтованості пред'явленого обвинувачення, винуватості обвинуваченого, а також щодо виду та міри кримінально-правових заходів, які, на їхню думку, повинні бути застосовані. Крім того, висловлюються міркування з інших питань, що мають значення для ухвалення судом остаточного рішення. Судові дебати сприяють кращому розумінню фактичних обставин справи як судом, так і учасниками процесу, забезпечують належну оцінку досліджених доказів, допомагають сформулювати обґрунтовані висновки, що, зі свого боку, сприяє ухваленню законного, обґрунтованого й справедливого рішення. Окрім цього, дебати відіграють ключову роль у реалізації права учасників процесу на захист своїх або представлених ними прав і законних інтересів. Саме в межах судових дебатів сторони можуть вплинути на формування внутрішнього переконання суддів до моменту їхнього виходу до нарадчої кімнати, звернути увагу на найважливіші докази, які, на їхню думку, є вирішальними для справедливого вирішення справи. Оцінка стороною доказів у судових дебатах має на меті як підтвердити власну позицію, так і спростувати доводи опонента. Саме на цьому етапі процесу принцип змагальності реалізується найповніше та досягає своєї вершини [7, с. 381].

Відповідно до ст. 364 КПК України, судові дебати умовно можна поділити на дві частини – промови та репліки. Репліки є формою реакції на промови іншої сторони, тобто прокурор не може завчасно їх підготувати та має імпровізувати вже в ході проведення судових дебатів. На противагу реплік промова готується завчасно, а тому прокурор, задля досягнення бажаного результату та позитивного впливу на присяжних повинен приділити особливу увагу цій промові.

А.В. Лапкін визначає обвинувальну промову прокурора як «вербальний акт державного обвинувача, який підсумовує діяльність прокурора в конкретному кримінальному провадженні і виражає остаточно сформульоване твердження щодо вчинення певною особою діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність, та пов'язаних із цим питань правового характеру. Належне виголошення прокурором обвинувальних промов дає змогу не лише забезпечити виконання завдань кримінального провадження, а й сприяє утвердженню авторитету прокуратури як органу державної влади і конкретного прокурора як її представника в очах суспільства. З огляду на це, державні обвинувачі та керівники відповідних прокуратур повинні забезпечити підвищення професійної майстерності у даному напрямі» [71, с. 214]. «Мета обвинувальної промови – довести вину і переконати суд у винуватості підсудного, усунути будь-які сумніви у доведеності вини» [122].

При цьому «не менш важливе значення має етичний аспект обвинувальної промови. Досить сказати, що етичною основою судових дебатів виступає повага до учасників судового розгляду, їхніх процесуальних прав. Для забезпечення цього принципу прокурор повинен уникати необ'єктивності, перебільшення (гіпербол), образ, принижень, лайливих слів, погроз, недоречних порівнянь, пишномовності, латинізмів, не допускати граматичних та лексичних помилок, правильно вимовляти слова, досконало володіти мовою судочинства. Вважаємо, що етичні вимоги до поведінки державного обвинувача слід викласти у галузевому наказі Генерального прокурора України та продублювати у Кодексі поведінки прокурора, затвердженому всеукраїнською конференцією прокурорів» [123].

О.Б. Загурський зазначає, що промова прокурора в суді з обвинувальним словом є одним із найважливіших етапів здійснення публічного обвинувачення. Чинне кримінальне процесуальне законодавство не встановлює чіткої структури та змісту цієї промови. Її побудова, порядок викладення матеріалу та спосіб аналізу доказів залежать від особливостей

конкретного кримінального провадження та професійного досвіду прокурора. Загальні підходи до структурування обвинувальної промови сформувалися на основі практики. Зазвичай судова промова включає такі частини: вступ, основну частину та висновок. Типово в обвинувальній промові виділяють такі елементи:

- вступ;

- виклад фактичних обставин справи;

- аналіз і оцінка доказів, зібраних і досліджених під час судового розгляду;

- юридичне обґрунтування правової кваліфікації злочину;

- характеристика особи підсудного, а також аналіз обставин, які пом'якшують або обтяжують його провину; у справах про злочини проти особи – характеристика потерпілого;

- аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, та пропозиції щодо їхнього усунення;

- міркування щодо виду та розміру покарання;

- пропозиції з приводу вирішення цивільного позову та інших важливих для винесення вироку питань;

- завершення [42, с. 73].

На думку В.І. Вернидубова, «на зміст та форму судової промови великий вплив мають характер і обсяг справи, особистість оратора, аудиторія» [17, с. 126]. Ю.І. Крючко виокремлює наступні чинники, які впливають на структуру, зміст і обсяг обвинувальної промови:

«- вид скоєного злочину і число осіб, притягнених до кримінальної відповідальності;

- обсяг пред'явленого обвинувачення;

- характер наявних доказів та їхніх джерел;

- особа підсудного, позиція й активність захисту в справі» [67, с. 15].

Очевидно, що значення має кожна частина обвинувальної промови, але з урахуванням того, що будь-яка промова починається зі вступу, окрему увагу

необхідно приділити саме цій частині. В.В. Молдован вважає, що «вступ повинен зацікавити слухачів, привернути їхню увагу і підготувати до правильного сприйняття і розуміння сказаного. Чим менше шаблонності, тим більше уваги до такої промови. Закласти основу добрих стосунків із учасниками процесу, публікою в залі судового засідання – таке завдання має перед собою судовий ритор уже зі вступної частини» [80, с. 64]. У вступі до обвинувальної промови найчастіше дається суспільна і моральна оцінка вчиненого злочину.

Існує багато різних способів і прийомів побудови вступної частини обвинувальної промови. Найпоширенішими серед них є такі:

а) звернення уваги на характерні риси конкретного кримінального провадження;

б) стислий виклад фактичних обставин у справах невеликої складності;

в) констатація факту вчинення злочину, поєднана з емоційною оцінкою події;

г) окреслення плану виступу.

Окрім того, у вступній частині можуть бути використані й такі прийоми:

а) розкриття суті та рівня суспільної небезпеки злочину, його наслідків і завданої шкоди;

б) надання характеристики особі підсудного;

в) акцентування на обставинах, які дозволяють зрозуміти глибину суспільної небезпеки особи обвинуваченого, а також мотиви вчинення правопорушення;

г) характеристика потерпілого (у справах про посягання на честь і гідність особи);

д) аналіз причин і умов, що сприяли вчиненню злочину [12, с. 8-9].

Немає чітких правил щодо побудови і інших частин обвинувальної промови прокурора, адже вона напряму буде залежати від стилю, якого буде притримуватись прокурор в кожному конкретному кримінальному провадженні. Якщо спростити структуру обвинувальної промови до лише

трьох частин, то вчені зазначають, що «у мотивувальній частині: наводяться фактичні обставини справи, що знайшли підтвердження у суді; проводиться оцінка кожного доказу з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупності доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення у відповідності до ст. 94 КПК 2012 року; висвітлюється питання юридичної кваліфікації злочину; дається характеристика особи винуватого; вказуються обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність; наводяться мотиви призначення виду та розміру покарання, мотивується розмір та порядок відшкодування збитків. У резолютивній частині: наводяться вимоги прокурора щодо визнання винним за відповідною нормою КК, щодо покарання та відшкодування шкоди, завданої злочином; інші міркування, що можуть бути у прокурора, передбачені ст. 368 КПК 2012 року» [123].

_Загалом необхідно зазначити, що за загальним правилом обвинувальна промова прокурором в суді присяжних не повинна суттєво відрізнятися від тієї промови, яку він буде зачитувати лише перед професійними суддями. Водночас ми вже наводили різні позиції вчених щодо того, що присяжні більш сприятливі до прихованого психологічного впливу через правильну побудову такої промови та зміщення акцентів в сторону підвищення її емоційності. Часто науковці у заключній промові сторони обвинувачення пропонують акцентувати увагу на наслідках кримінального провадження, вказуючи на реальних осіб, щоб унеможливити знеособлення кримінального правопорушення. «Важливо, щоб прокурор нагадав присяжним, що вони мають справу з реальною особою, з живою людиною, яка стала жертвою злочину. Часто буває складно провести межу між тим, щоб передати емоційний бік справи, і використанням емоційно забарвленої мови, яка може викликати заперечення» [179].

Часто західні вчені вказують на необхідність застосування структури ЗММ (англ. MOM) в обвинувальній промові прокурора – засоби, можливості, мотиви (Means, Opportunity, Motive).

«А. Засоби. 1. Проаналізуйте докази, які підтверджують, що обвинувачений мав можливість (засоби) вчинити злочин. 2. Пов'яжіть кожен доказ з відповідним елементом складу злочину.

Б. Можливості. Проаналізуйте докази, які підтверджують, що обвинувачений мав можливість вчинити злочин. Сюди можуть відноситись: а) час, коли міг бути вчинений злочин; б) відсутність алібі; в) свідки, які бачили обвинуваченого або можуть вказати, де він перебував; г) чи міг він фізично бути у двох місцях одночасно?

В. Мотиви. 1. Визначте можливі причини вчинення обвинуваченим кримінального правопорушення. Пам'ятайте: мотив не є обов'язковим елементом, на відміну від умислу. Це не одне й те саме. 2. Використовуйте мотив для того, щоб підвести присяжних до розуміння умислу. Мотив – це «чому» хтось щось робить. 3. Умисел – це рішення або свідоме прагнення порушити закон. Умисел — це «усвідомлення», що дії є протиправними, але особа все одно їх вчиняє» [194].

Очевидно, що такий підхід до структури обвинувальної промови більше притаманний англо-американській правовій системі, проте ми переконані, що окремі аспекти можуть бути застосовані і в наших правових реаліях. Так, у випадку розгляду кримінального провадження судом присяжних прокурору доцільно дійсно структурувати свою промову в такий спосіб, щоб ще раз описати не лише подію, але і склад кримінального правопорушення, «освіжаючи» в пам'яті присяжних такі відомості. Також це буде корисно через те, що присяжні не зовсім розуміють значення складу кримінального правопорушення у кримінальному праві та процесі, тому прокурору також доцільно буде ще раз проговорити ту обставину, що досліджених в ході судового розгляду доказів має бути достатньо для того, щоб довести вину особи. Обов'язково прокурор має чітко описати причинно-наслідковий зв'язок між кримінальним правопорушенням та наслідками, роблячи особливий акцент саме на наслідках. Вище ми вже зазначали, що в суді присяжних наслідки, як правило, мають «людське» обличчя, тобто наявні

реальні потерпілі, які обов'язково мають бути також згадані прокурором. Очевидно, що в ході опису та аналізу наслідків кримінального правопорушення прокурор не повинен порушувати етичні норми задля досягнення необхідного йому результату, тому прокурор самостійно має визначити цю межу, яку він перетинати не може. Водночас використання таких та інших подібних прийомів буде вкрай корисним саме в суді присяжних, де вже в кінці судового розгляду, дослідивши всі докази, які були надані сторонами, присяжні будуть дослухатися до чітко структурованих аргументів з елементами емоційного забарвлення, чим і має скористатися прокурор.

Загалом, оцінюючи підтримання прокурором обвинувачення в суді присяжних, необхідно ще раз зауважити, що кримінальне процесуальне законодавство не передбачає якихось вкрай специфічних процедур та порядків, а специфіка діяльності прокурора передусім буде стосуватися правильного застосування психологічних прийомів при дослідженні доказів, проголошенні вступної та заключної промов тощо. Очевидно, що немає ніякого сенсу вказувати на ці особливості в межах КПК України, адже вони є ситуативними та взагалі не мають процесуальної природи. Водночас маємо зауважити, що така діяльність прокурора протягом всього кримінального провадження, по-перше, буде комплексною (адже «робота» з присяжними стосується не окремої процесуальної дії, а всього кримінального провадження), а по-друге, потребуватиме додаткових специфічних навичок правильного застосування тих чи інших психологічних прийомів тощо. Прокурор, який вперше буде підтримувати обвинувачення в суді присяжних, може бути неготовим до таких нових викликів, в результаті чого він не зможе якісно виконати свою функцію. Тому ми вважаємо, що підтримувати обвинувачення в суді присяжних повинен прокурор, який пройшов спеціальну підготовку та готовий до таких додаткових викликів.

Зробимо одразу декілька уточнень такої пропозиції. По-перше, немає сенсу вносити зміни до КПК України та вказувати на те, що лише спеціально

уповноважений прокурор має підтримувати обвинувачення в суді присяжних, адже взагалі такі ситуації лишаються досить рідкісними, а тому робити відповідне уточнення на рівні кримінального процесуального закону немає сенсу. По-друге, таке нормативне закріплення буде суперечити дуже важливому процесуальному положенню «одне провадження – один прокурор», адже той прокурор, який здійснював процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування, також має підтримувати обвинувачення в суді. Очевидно, що на стадії досудового розслідування прокурор ще не може знати, в якому складі суду буде здійснюватися розгляд провадження, а тому виконати таку вимогу буде неможливо. Жодної необхідності внесення змін до КПК України в даному випадку немає.

Але існує реальна потреба удосконалення організаційної діяльності органів прокуратури саме в частині кращого забезпечення підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних. Для цього, на нашу думку, необхідно запровадити два важливі інструменти. Перший – обов'язкове навчання окремих прокурорів кожного органу прокуратури щодо особливостей підтримання обвинувачення в суді присяжних. Другий – включення таких «спеціалізованих» прокурорів до групи прокурорів, які будуть підтримувати обвинувачення в суді присяжних. У такий спосіб буде досягнуто логічний баланс – з одного боку, в суді буде присутній прокурор, який здійснював процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування, з другого – разом з ним буде прокурор, який зможе проконсультувати його щодо особливості здійснення тих чи інших процесуальних дій в суді присяжних для досягнення найбільш сприятливого для сторони обвинувачення результату.

ВИСНОВКИ

1. Хоча модель суду присяжних, яка діє в Україні, за загальною класифікацією відноситься до континентальної моделі, було підкреслено, що традиція суду присяжних в Україні є унікальною, адже почала зароджуватися ще в часи Київської Русі як логічне відтворення існуючого на той момент соціального устрою, що, зі свого боку, пояснюється більш глибокими сімейними традиціями. Надалі формування та удосконалення суду присяжних значною мірою залежало від законодавств різних країн, у зв'язку з чим також можна стверджувати про об'єднання одразу декількох правових традицій, що знайшло своє відображення і в сучасному нормативному регулюванні. Поряд з цим більшість вчених звертають увагу на досить різкий відхід від «традиційного» суду присяжних у XX столітті та заміни його виборністю професійних суддів та народних засідателів. Якщо врахувати той факт, що суд присяжних – це передусім одна з форм участі населення у здійсненні правосуддя, то можна було б стверджувати, що в цей період також було забезпечено народовладдя у судовій сфері. Проте ми наголошуємо, що ключовою ознакою участі населення у здійсненні правосуддя є мета – гуманізація сфери кримінальної юстиції та покарання. Професійні судді в силу і професійної деформації, яка більшою чи меншою мірою, але обов'язково має місце в їхній професії, і в силу «автоматизації» здійснення кримінального провадження через його одноманітність далеко не завжди можуть оцінити кримінальне провадження комплексно, з точки зору його наслідків для всього суспільства. Тому, навіть не зважаючи на те, що населення брало участь у здійсненні правосуддя в XX столітті, через відсутність мети – гуманізації – можна стверджувати, що в цей історичний період суду присяжних в Україні не існувало, а були лише окремі форми залучення населення до правосуддя, які переслідували абсолютно іншу мету.

2. З аналізу кримінальних правопорушень, для розгляду яких можливо створення суду присяжних, складно виділити якісь однорідні групи

кримінальних правопорушень. Можна зробити припущення, що законодавець встановив дану санкцію у вигляді довічного позбавлення волі по відношенню до тих кримінальних правопорушень, які завдають найбільше шкоди суспільним інтересам без прив'язки до об'єкта злочинного посягання. У цьому ракурсі можливість залучення присяжних саме до такої категорії кримінальних правопорушень виглядає вдалою ідеєю, адже лише пересічний «представник населення» зможе оцінити ступінь негативного впливу відповідного кримінального правопорушення.

3. Хоча залучення присяжних, які мають спеціальні знання в тій чи іншій сферах, не дозволить значною мірою покращити якість відправлення правосуддя, питання гендерної приналежності присяжних при здійсненні кримінального провадження щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості є більш критичним. Тому доцільним буде передбачити в кримінальному процесуальному законодавстві положення, відповідно до якого у випадку розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості судом присяжних, до складу такого суду присяжних має входити мінімум одна жінка та один чоловік. Така пропозиція має одразу декілька пояснень. По-перше, досягти повної гендерної рівності при формуванні складу присяжних у кількості трьох осіб неможливо. Водночас за такої пропозиції умовно «гендерно нейтральним» лишається третє місце присяжного, яке може зайняти будь-хто зі складу потенційних присяжних. По-друге, існуюча система відбору присяжних, яка передбачена в ст. 387 КПК України, дозволяє провести заміну присяжних у даній категорії кримінальних проваджень, без необхідності внесення додаткових змін до КПК України. Відповідно, все це дозволить гарантувати кращий гендерний баланс при відправленні правосуддя судом присяжних щодо злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості.

У зв'язку з цим пропонуємо викласти ч. 3 ст. 31 КПК України в наступній редакції: «3. Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі,

здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. *Якщо суд присяжних розглядає кримінальне провадження за вчинення злочину, передбаченого розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України, то до складу суду присяжних має входити мінімум один чоловік та мінімум одна жінка*».

4. У результаті структурування Параграфу 2 Глави 30 КПК України, яким регулюється провадження в суді присяжних, було виділено наступні елементи:

- загальні положення діяльності суду присяжних (ст.ст. 383, 384 КПК України);

- залучення присяжних (ст.ст. 385, 387, 390 КПК України);

- права, обов'язки та гарантії діяльності присяжних (ст.ст. 386, 388, 389 КПК України);

- нарада та голосування присяжних (ст. 391 КПК України).

Як можна помітити, законодавець, формуючи дані положення кримінального процесуального законодавства, використав хронологічний підхід, моделюючи порядок кримінального провадження судом присяжних, в результаті чого норми були згруповані за етапами судового розгляду. При цьому основним правилом лишається положення, відповідно до якого кримінальне провадження судом присяжних відбувається за загальними правилами, крім окремих процедур, які, власне, і передбачені цим параграфом.

5. Аналіз положень чинного кримінального процесуального законодавства свідчить про те, що в ч. 1 ст. 386 КПК України передбачені саме повноваження, а не права присяжних. Водночас формулювання «присяжні мають право брати участь у дослідженні доказів» нівелює сутність їхньої діяльності та суперечить вимогам ст. 94 КПК України, яка вказує, що

вони зобов'язані здійснювати оцінку доказів на рівні з суддями. Відповідно, можна дійти висновку, що формулювання ч. 1 ст. 386 КПК України необхідно змінити. Ми вважаємо, що найбільш правильним буде формулювання «Присяжний уповноважений» одразу з декількох причин. По-перше, в такий спосіб ми уникаємо слова «має право», що фактично нівелює надані йому повноваження. По-друге, саме таке формулювання залишає можливість присяжному на власний розсуд обирати правильну поведінку, не примушуючи його до окремих дій. Хоча повноваження не є правами, проте вони не є і обов'язками, адже суб'єкти владних поноважень на власний розсуд повинні обирати необхідну лінію поведінки відповідно до встановлених законодавством меж та правової ситуації, яка склалась. Крім того, формулювання «уповноважений» одразу підкреслює зв'язок даного суб'єкта кримінальних процесуальних відносин з можливістю реалізувати ним владні повноваження під час відправлення правосуддя.

6. Оцінюючи повноваження прокурора, які передбачені в ч. 2 ст. 36 КПК України, можна помітити, що вони умовно можуть бути поділені на три групи: повноваження, що реалізуються на стадії досудового розслідування, на стадії судового розгляду та повноваження, що здійснюються в межах міжнародного співробітництва. При цьому узагальнюючою ознакою, на думку законодавця, виступає те, що прокурор здійснює ці повноваження, «здійснюючи нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням», що, власне, і викликає основну критику в правовій доктрині. Ми вважаємо, що повністю прибирати положення про те, що прокурор здійснює нагляд у формі процесуального керівництва, також не варто, адже це є вкрай важливим положенням, яке в тому числі визначає роль прокурора на стадії досудового розслідування. Неправильним буде лише перераховування всіх його повноважень через цей важливий, але в даному випадку не зовсім вдалий аспект його діяльності. Відповідно, існує сенс ч. 2 ст. 36 КПК України поділити на три групи, а роль прокурора в якості

процесуального керівника згадати в ч. 1, яка в даному випадку буде узагальнюючою. Для цього доцільно використати наступні формулювання: «прокурор під час досудового розслідування уповноважений…», «прокурор під час судового розгляду уповноважений…», «прокурор в межах міжнародного співробітництва уповноважений…».

7. Підтримуючи позицію щодо того, що термін «обвинувачення» можна розглядати і як твердження, і як певний процес, було запропоновано на доктринальному рівні використовувати різні поняття для їхнього розмежування. Було запропоновано для позначення обвинувачення як твердження використовувати такий термін, як **інкримінація**. Задля насамперед спрощення використання термінології в доктрині кримінального процесу функція (або напрямок діяльності) сторони обвинувачення має називатися обвинувачення, а саме твердження щодо обвинувачення особи, яке міститься в обвинувальному акті та яке має бути доведене, можна називати інкримінацією. При цьому наголошується, що доцільність використання даного терміна буде проявлятися саме в доктрині кримінального процесу задля унормування термінологічної складової даної науки.

8. Було зроблено висновок, що **обвинувачення** в кримінальному процесі можна розглядати як функцію (тобто як окремий напрямок діяльності у кримінальному провадженні), являє собою діяльність сторони обвинувачення в суді зі збирання відомостей для формування або уточнення інкримінації, а також доведення повноти та відповідності інкримінації. У даному визначенні підкреслюється, що обвинувачення має розглядатися саме як певний різновид діяльності, адже з боку прокурора мають вчинятися активні процесуальні дії для того, щоб довести твердження про винуватість особи в суді. Крім того, відповідна діяльність полягає у збиранні відомостей, тобто у доказуванні винуватості особи. Таке доказування має стосуватися саме стадії судового розгляду, адже, за нашим переконанням, обвинувачення стосується саме даної стадії. Відповідно, процес збирання доказів, які будуть покладені

в основу інкримінації, в значній частині відбувається на стадії досудового розслідування, тобто в межах здійснення кримінального переслідування.

9. Підтримуючи позицію ВС щодо того, що публічний інтерес є ширшим, а отже публічне обвинувачення охоплює собою державне, тому прокурори можуть продовжувати свою діяльність у кримінальному провадженні, навіть не зважаючи на колізію між КУ та КПК України, було акцентовано увагу на тому, що колізія такого рівня неприпустима в галузі кримінального процесу, яка вирізняється особливим рівнем правового регулювання та забюрократизованості. Дійсно, з лінгвістичної точки зору можна стверджувати, що публічне обвинувачення включає в себе державне, адже державні інтереси включаються до публічних. Проте також ми розуміємо, що така аргументація в принципі існує виключно заради того, щоб на рівні правозастосувачів (в даному випадку – на рівні Верховного Суду) було якщо не вирішено, то роз'яснено дану колізію задля того, щоб не створити колапс у кримінальному процесі. Однак у будь-якому випадку дана ситуація свідчить про недоліки у правовому регулюванні кримінальної процесуальної діяльності, а тому ми підтримуємо позицію вчених, які зазначають, що відповідні зміни мають бути внесені до КПК України, де чітко має бути зазначено, що прокурор в суді підтримує не державне, а публічне обвинувачення. Якщо провести аналіз відповідних норм КПК України, то можна зробити висновок, що відповідні зміни мають бути внесені до: п. 3 ч. 1 ст. 3, ч.ч. 3, 4 ст. 22, ч. 2 ст. 26, п. 15 ч. 2 ст. 36, п. 4 ч. 3 ст. 56, п. 2 ч. 2 ст. 284, п.п. 2, 4 ч. 2 ст. 322, ч. 2 ст. 337, ст. 340 (назва та зміст), ст. 341 (назва та зміст) КПК України.

10. Засада змагальності насамперед вказує на можливість сторін кримінального провадження на рівних брати участь у судовому розгляді, мати однакові процесуальні можливості щодо дослідження доказів, які подаються для доведення вини чи невинуватості тощо. З урахуванням того, що саме суд відповідає за можливість учасників кримінального провадження вільно користуватися своїми процесуальними повноваженнями, ми не

можемо стверджувати, що прокурор у кримінальному процесі дійсно «забезпечує» засаду змагальності, він лише її реалізує. І з точки зору реалізації даної засади необхідно вести мову про юридичні та фактичні можливості. У даному випадку юридичні можливості – це конкретні норми кримінального процесуального законодавства, які були закладені законодавцем та які забезпечують можливість реалізації засади змагальності під час судового розгляду. Фактичні ж можливості пов'язані з конкретною поведінкою відповідних суб'єктів кримінального процесу. Адже, як відомо, законодавець лише визначає межі, в рамках яких можуть діяти учасники кримінального провадження, але саме вони будуть обирати способи використання таких процесуальних можливостей, які найкраще будуть відповідати умовам кожного конкретного кримінального провадження.

Таким чином, ведучи мову про засаду змагальності саме під час судового розгляду, необхідно чітко розмежовувати забезпечення та реалізацію даної засади, адже забезпечувати її буде виключно суд, а ось реалізовувати будуть учасники кримінального провадження, які представляють відповідні функції. У такому випадку суд буде одночасно і суб'єктом забезпечення, і суб'єктом реалізації. Відповідно, якщо вести мову про прокурора під час судового засідання, то реалізація ним засад змагальності можлива лише шляхом досягнення двох складових – юридичної та фактичної можливості. Юридична можливість стосується якості кримінального процесуального законодавства та чіткої вказівки на можливість підтримання обвинувачення в межах, які гарантують реалізацію такої функції. Фактичні можливості стосуються поведінки прокурора в конкретному кримінальному провадженні та способів, за допомогою яких він реалізує власні повноваження. Крім того, фактичні можливості також стосуються діяльності суду, який може як сприяти забезпеченню засади змагальності в процесі підтримання обвинувачення, так і перешкоджати.

11. Реалізацію презумпції невинуватості у кримінальному процесі можна аналізувати з двох різних аспектів. Якщо вести мову про результат

кримінального провадження, то ключовим суб'єктом виступає суд, який за наслідками судового розгляду встановлює винуватість особи. Якщо ж йому не була надана достатня сукупність доказів для того, щоб прийняти рішення про винуватість особи поза розумним сумнівом, то суд, керуючись принципом презумпції невинуватості, приймає рішення про невинуватість особи. Якщо робити акцент лише на цій складовій презумпції невинуватості, то суд напряму на обсяг реалізації даної засади впливати не може, адже він лише оцінює докази, які йому були надані. Зі свого боку прокурор, підтримуючи обвинувачення в суді, надає до суду докази та доводить їхню належність, допустимість, достовірність, достатність для того, щоб довести перед судом тезу, яка міститься в обвинувальному акті. Іншими словами, саме прокурор в процесі підтримання державного обвинувачення своїми активними діями наповнює віртуальну модель стандарту доказування «поза розумним сумнівом» конкретними фактами, які мають переконати суд у тому, що особа вчинила кримінальне правопорушення. Можна стверджувати, що підтримання прокурором обвинувачення в суді, власне. і є формою фактичної реалізації презумпції невинуватості. У даному випадку необхідно лише зробити ще раз уточнення, що ведеться мова саме про ч. 2 ст. 17 КПК України, адже відповідно до чинного кримінального процесуального законодавства презумпція невинуватості має декілька складових, які також мають оцінюватися.

12. Присяжні залучаються до розгляду лише тих кримінальних правопорушень, які завдають істотну шкоду публічним інтересам і суспільство зацікавлено в тому, щоб у правосудді в даному випадку брали участь саме представники суспільства, які не мають ознак професійної деформації (позитивної чи негативної), яка притаманна суддям. Відповідно, законодавець має описувати окремі процедури в такий спосіб, щоб вони максимально враховували відсутність юридичного досвіду присяжних, проте щоб вони могли в достатній спосіб реалізовувати свої повноваження в межах кримінального провадження. Саме тому ми вважаємо, що під час розгляду

кримінального провадження судом присяжних ч. 4 ст. 347 КПК України застосовуватися не може, і для доведення цієї позиції ми можемо надати відразу декілька аргументів. По-перше, присяжні не є професійними юристами, а тому вони не можуть оцінити позицію сторони обвинувачення у випадку, коли прокурор буде зачитувати лише скорочену частину обвинувального акта з урахуванням додаткових обмежень, які були сформульовані судом. По-друге, така пропозиція не буде суперечити позиції сторони захисту навіть в тому випадку, коли вони підтримують необхідність обмеження прокурора в часі на зачитування обвинувального акта. Дійсно, це може стати причиною затягування судового розгляду, проте, якщо відповідне правило буде зазначено в КПК України, то обвинувачений, подаючи клопотання про розгляд кримінального провадження щодо нього судом присяжних, повинен розуміти всі ризики, які буде нести таке клопотання, в тому числі і те, що суд за необхідності не зможе обмежити прокурора в зачитуванні обвинувального акта.

У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 4 ст. 347 КПК України викласти в наступній редакції: «4. Суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви. *Якщо розгляд кримінального провадження відбувається судом присяжних, то обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта не допускається*».

13. На відміну від сторони захисту, вступна промова прокурора суттєво обмежується змістом обвинувального акта, який було зачитано раніше. Якщо у вступній промові прокурор починає вказувати на інші кримінальні правопорушення, які не є предметом розгляду даного кримінального провадження, то це може розглядатися як порушення права на захист, адже сторона захисту не готувалася до такого «доповненого» обвинувачення. Особливо критичною така ситуація буде в суді присяжних, адже присяжні не повністю розуміють концепцію меж судового розгляду, тому можуть надалі

використовувати судження та позицію, яка була зазначена прокурором у вступній промові, яка суперечила обвинувальному акту.

У зв'язку з цим ми пропонуємо ч. 1 ст. 349 КПК України викласти в наступній редакції:

«1. Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуючий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні промови.

…

Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту. *У вступній промові прокурора не можуть надаватися нові відомості або відомості, які суттєво змінюють межі обвинувачення, які були сформовані обвинувальним актом*».

14. При розгляді кримінального провадження судом присяжних мають бути законодавчі обмеження застосування ч. 3 ст. 34 КПК України. По-перше, присяжні повинні мати можливість повною мірою оцінити всі докази, які будуть надані насамперед прокурором задля того, щоб винести законне, обґрунтоване та вмотивоване рішення. По-друге, сторона захисту, навіть погоджуючись на недоцільність дослідження доказів, які будуть використані прокурором для доведення винуватості особи, все одно має розуміти, що присяжні зможуть прийняти рішення по суті справи лише після повного ознайомлення з ними. При цьому така позиція має стосуватися саме доказів, які будуть надані прокурором для доведення винуватості особи. Відповідно, ми вважаємо доцільним внести зміни до кримінального процесуального законодавства та передбачити, що ч. 3 ст. 349 КПК не може бути застосована при розгляді кримінального провадження судом присяжних по відношенню до доказів, які доводять винуватість особи. У такий спосіб, на нашу думку, буде забезпечений баланс між пришвидшеним розглядом кримінального провадження (коли не будуть досліджуватися докази, які не стосуються

винуватості особи), але при цьому у присяжних буде можливість повною мірою оцінити докази, які будуть покладені в основу обвинувачення.

15. Діяльність прокурора протягом всього кримінального провадження в суді присяжних, по-перше, буде комплексною (адже «робота» з присяжними стосується не окремої процесуальної дії, а всього кримінального провадження), а по-друге, потребуватиме додаткових специфічних навичок правильного застосування тих чи інших психологічний прийомів тощо. Тому ми вважаємо, що підтримувати обвинувачення в суді присяжних повинен прокурор, який пройшов спеціальну підготовку та готовий до таких додаткових викликів. Проте, по-перше, немає сенсу вносити зміни до КПК України та вказувати на те, що лише спеціально уповноважений прокурор має підтримувати обвинувачення в суді присяжних, адже взагалі такі ситуації лишаються досить рідкісними, а тому робити відповідне уточнення на рівні кримінального процесуального закону немає сенсу. По-друге, таке нормативне закріплення буде суперечити дуже важливому процесуальному положенню «одне провадження – один прокурор», адже той прокурор, який здійснював процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування, також має підтримувати обвинувачення в суді.

Але існує реальна потреба удосконалення організаційної діяльності органів прокуратури саме в частині кращого забезпечення підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних. Для цього, на нашу думку, необхідно запровадити два важливі інструменти. Перший – обов’язкове навчання окремих прокурорів кожного органу прокуратури щодо особливостей підтримання обвинувачення в суді присяжних. Другий – включення таких «спеціалізованих» прокурорів до групи прокурорів, які будуть підтримувати обвинувачення в суді присяжних. У такий спосіб буде досягнуто логічний баланс – з одного боку, в суді буде присутній прокурор, який здійснював процесуальне керівництво на стадії досудового розслідування, з другого – разом з ним буде прокурор, який зможе проконсультувати його щодо особливості здійснення тих чи інших

процесуальних дій в суді присяжних для досягнення найбільш сприятливого для сторони обвинувачення результату.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Загальна частина. Альбом схем : навч. посіб. / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, В. М. Гаращук та ін. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2003. 121 с.

2. Актуальні проблеми конституційного права України : підручник / за заг. ред. А. Ю. Олійника. Київ, 2013. 554 с.

3. Актуальні проблеми кримінального процесу України : навч. посіб. / Є. М. Блажівський, І. М. Козьяков, О. М. Толочко, С. С. Мірошниченко, Г. П. Власова та ін.; за заг. ред. Є. М. Блажівського. К. : Нац. акад. прокуратури України ; Центр учбової літератури, 2013. 304 с.

4. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США : підруч. / В. Бернхем. К. : Україна, 1999. 554 с.

5. Біла А. Суд присяжних : ілюзорне марення чи реальне існування? *Everlegal: офіційний вебсайт*. URL: https://everlegal.ua/sud-prysyazhnykh-ilyuzorne-marennya-chy-realne-isnuvannya

6. Білоусенко В. Г., Пилипчук П. П. Суд присяжних: яким йому бути? *Вісник Верховного Суду України*. 1998. № 2. С. 4-19.

7. Бобечко Н. Р. Судові дебати у кримінальному провадженні: суть, завдання, значення, зміст. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 378-386.

8. Божко В. Аналіз співвідношення змісту термінів «засада» і «принцип» крізь призму правових позицій Конституційного Суду України. *Вісник Львівського університету імені Івана Франка. Серія юридична*. 2011. № 54. С. 124-132.

9. Борзих Д. В. Функція кримінального переслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2008. № 4. С. 38-44.

10. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія. Харків : Право, 2010. 464 с.

11. Брич Л. П. Законність втручання у права та свободи людини та їхнього обмеження у кримінальному провадженні в інтерпретації ЄСПЛ. *Засади функціонування кримінальної юстиції* : зб. тез наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 15 трав. 2020 р.). Хмельницький : Хмельн. ун-т упр. та права ім. Л. Юзькова, 2020. С. 33-38.

12. Бубир В. В., Брунь О. П., Корж В. П. Промова прокурора в судових дебатах. К. : Факт, 1997. 112 с.

13. Бунтовська О. А. Діяльність міліції України у процесі забезпечення реалізації конституційного принципу презумпції невинуватості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 326-333.

14. Вапнярчук В. В. Форми вияву доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі. *Право і суспільство*. 2015. № 4 (ч. 4). С. 215-223.

15. Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. К. : Юридична думка, 2007. 992 с.

16. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250 000 / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. VIII, 1728 с.

17. Вернидубов І. В. Підтримання державного обвинувачення за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1992. 208 с.

18. Вирок Заводського районного суду м. Миколаєва від 18.01.2021, справа № 487/5615/15-к. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/94214342

19. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 09.03.2023, справа № 522/8056/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109515487

20. Вирок Шевченківського районного суду м. Києва від 15.12.2022, справа № 761/4415/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/108188805

21. Войнарович А. Б. Участь народу в здійсненні правосуддя у кримінальних справах за законодавством України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2011. 203 с.

22. Волохва К. В. Особливості судового провадження у суді присяжних : дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2018. 214 с.

23. Главюк І. В. Вердикт присяжних: de lege ferenda. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 5. С. 358-361.

24. Главюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.

25. Главюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теорія, методологія та практика реалізації на основі положень Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. : монографія. Одеса : Юридична література, 2015. 712 с.

26. Главюк І. В. Подання сторонами доказів у судовому розгляді: проблемні питання. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 28-33.

27. Гнатюк А. Ю. Функціональна структура кримінальної процесуальної діяльності прокурора у досудовому провадженні : монографія. Харків : Право, 2019. 152 с.

28. Голубов А. Є. Структура завдань кримінального судочинства та її вплив на діяльність дізнавача та слідчого під час розслідування кримінальних справ. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 137-141.

29. Гринюк В. О. Функція обвинувачення в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та практичні проблеми реалізації : дис. … докт. юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2017. 453 с.

30. Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2006. 272 с.

31. Грошевой Ю. М., Мірошниченко Т. М. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України. Харків : Основа, 2002. 110 с.

32. Грушевський М. Історія України-Русі : в 11 т., 12 кн. К. : Наукова думка, 1994. Т. 5. 704 с.

33. Дворкін Р. Серйозний погляд на права / Р. Дворкін ; пер. з англ. А. Фролкіна. К. : Основи, 2000. 519 с.

34. Джеремі Макбрайт. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес : посіб. для суддів, адвокатів та прокурорів / за заг. ред. Дж. Макбрайта. Київ : К.І.С., 2010. 576 с.

35. Дуфенюк О. М. Характеристика балансу приватних та публічних інтересів у кримінальному провадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 12. С. 430-434.

36. Дьомін Ю. Функції органів прокуратури в контексті конституційних змін. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 20-28.

37. Евсєєв О. П., Буслик О. Ю. Конституційні засади запровадження суду присяжних в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 22. С. 116-127.

38. Принцип пропорційності як необхідна складова верховенства права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 214 с.

39. Єрмолаєв В. М. Вищі представницькі органи влади в Україні (історико-правове дослідження) : монографія. Харків : Право, 2005. 272 с.

40. Єрмолаєв В. Суд присяжних в Україні: історико-правові аспекти (до 150-річчя судової реформи 1864 р.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. № 2. С. 27-41.

41. Журавльов О. Г. Реалізація галузевих засад кримінального процесу в апеляційному провадженні : дис. … д-ра філософії : 081 Право. Одеса, 2024. 196 с.

42. Загурська О. Б. Судові дебати у кримінальному процесі: правові та психологічні проблеми : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Івано-Франківськ, 2003. 217 с.

43. Заява Ради суддів України «Про концептуальні підходи Ради суддів України до подальшого здійснення судово-правової реформи в Україні» від 26 травня 2006 р. Голос України. 2006. № 116 (3866). С. 6.

44. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2004. 540 с.

45. Іллічов М. О. Адміністративно-правове становище посадової особи органів внутрішніх справ України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2002. 173 с.

46. Каркач П. М. Державне обвинувачення в суді за новим кримінальним процесуальним законодавством України : навч. посіб. Харків : Право, 2013. 184 с.

47. Качур Р. П. Особливості розподілу функцій між судом присяжних і професійними суддями. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2013. Вип. 11. С. 202-206.

48. Качур Р. П. Правові та організаційні засади діяльності суду присяжних в Україні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Львів, 2017. 202 с.

49. Киян Д. В чому відмінність українського суду присяжних від зарубіжного? *Закон і Бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/138802.html

50. Коваленко Є. Г. Теорія доказів у кримінальному процесі України : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 632 с.

51. Коваленко Л. Аспекти діяльності прокурора при розгляді судом клопотань про застосування запобіжних заходів. *Часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 10.

52. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2006. 16 с.

53. Козинець О. Г., Скрипка О. А. Суд присяжних в контексті європейського досвіду. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 1. С. 25-28.

54. Колодчин В. В., Туманянц А. Р. Повноваження прокурора в судовому провадженні у першій інстанції : монографія. Харків : Оберіг, 2016. 228 с.

55. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр

56. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу : монографія. Київ : Атіка, 2008. 352 с.

57. Кравченко С. Попри невдоволення судовою системою, громадяни утримуються від участі в суді присяжних. *Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних та кримінальних справ* : офіц. вебсайт. URL: http://sc.gov.ua/ua/novini_za_ii_pivrichchja_2015_roku/popri_nevdovolennja_sudovoju_sistemoju_gromadjani_utrimujutsja_vid_uchasti_v_sudi_prisjazhnih__zastu.html

58. Крайнікова О. В. Правова ґенеза підтримання обвинувачення в суді й суб'єкти її реалізації. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2020. № 4. С. 168-174.

59. Крет Г. Р. Оцінка доказів у структурі кримінального процесуального доказування. *Revista Ştiinţifică Internaţională "Supremaţia Dreptului"*. 2018. № 2. С. 113-118.

60. Крижанівський В. В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 176 с.

61. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.

62. Кримінальний процес України : підручник / за ред. С. В. Ківалова, М. С. Цуцкірідзе. Одеса : Юридика, 2023. 1104 с.

63. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

64. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та

ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.

65. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар : у 2 т. Т. 2 / Є. М. Блажівський, Ю. М. Грошевий, Ю. М. Дьомін та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 714 с.

66. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text

67. Крючко Ю. І. Проблеми підтримання державного обвинувачення у справах про навмисні вбивства : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.10. Харків, 1999. 19 с.

68. Культенко О. В., Улюшев Б. М. Потенційні проблеми впровадження інституту присяжних на прикладі правової системи України. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 4. С. 334-340.

69. Кучеров О. В. Про деякі проблеми визначення обсягу та порядку дослідження доказів відповідно до вимог ст. 349 КПК України. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 3. С. 158-163.

70. Лапкін А. В. Деякі проблеми визначення термінології щодо діяльності прокурора у кримінальному провадженні у зв'язку зі зміною конституційної регламентації функцій прокуратури. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави* : тези доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18 листоп. 2016 р.). Харків, 2016. С. 142-145.

71. Лапкін А. В. Правова природа обвинувальної промови та вимоги до неї. *Проблеми законності*. 2013. Вип. 122. С. 207-215.

72. Леоненко М. Проблеми демократизації кримінального судочинства України в контексті ідеологічного підходу. *Гуманізація кримінальної відповідальності та демократизація кримінального судочинства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. симпозіуму (Івано-Франківськ,

18-19 листопада 2016 р.). Івано-Франківськ : РВВ Ун-ту права ім. Короля Данила Галицького, 2016. С. 108-111.

73. Лобойко Л. М. Кримінальний процес : підручник. Київ : Істина, 2014. 432 с.

74. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посіб. Київ : Істина, 2005. 456 с.

75. Маляренко В. Т., Вернидубов І. В. Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки. *Вісник Верховного Суду України*. 2002. № 4. С. 31-40.

76. Марчук Н. В. Організаційно-правові основи діяльності прокурора у досудовому кримінальному провадженні : автореф. дис. … канд. юрид. наук. Харків, 2013. 20 с.

77. Меркулов С. М. Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 199 с.

78. Михеєнко М. М. Конституційні принципи кримінального процесу. Вісник Академії правових наук України. 1997. № 2. С. 100-112.

79. Михеєнко М. М., Нор В. Т., Шибіко В. П. Кримінальний процес України : підручник. Київ : Ін Юре, 1999. 536 с.

80. Молдован В. В. Риторика загальна та судова : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 1999. 317 с.

81. Молдован В. Риторика загальна та судова : навч. посіб. / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чикарькова. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 416 с.

82. Моргун С. О. Суд присяжних в Україні : дис. … канд. юрид. Наук : 12.00.09. Київ, 2018. 210 с.

83. Мохонько О. О. Поняття і сутність засади змагальності сторін у кримінальному процесі України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 250-253.

84. Назаров В. В., Омельяненко Г. М. Кримінальний процес України : навч. посіб. / В. В. Назаров, Г. М. Омельяненко. Вид. 2-ге, допов. і переробл. Київ : Атіка, 2008. 584 с.

85. Нетеса Н. В. Суспільні та приватні інтереси в кримінальному праві : до питання пошуку балансу. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 123-137.

86. Ніколайчук Г. А. Повноваження прокурора та їх реалізація у судовому провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 262 с.

87. Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. Т. 3 : Обе Роб / уклад. : В. Яременко, О. Сліпушко. Київ : Аконіт, 1998. 928 с.

88. Новиков О. В., Коротун Т. В. Англо-американська модель суду присяжних для України: досвід США для України. *Молодий вчений*. 2018. № 4 (56). С. 726-729.

89. Нор В. Т., Яворівський Б. Я. Презумпція невинуватості як принцип кримінального судочинства та його інтерпретація Європейським судом з прав людини. *Вісник Львівського університету. Серія «Юридична»*. 2010. Вип. 51. С. 436-442.

90. Остапець В. Співвідношення понять «державне обвинувачення» та «кримінальне переслідування» у проекті Кримінального процесуального кодексу України. *Вісник Національної академії прокуратури Україн*и. 2009. № 2. С. 114-119.

91. Пастернак Ю. Б. Методологічні проблеми доказування у кримінальному процесі України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 20 с.

92. Патюк С. Нормативна невизначеність співвідношення категорій «державне» та «публічне» обвинувачення як підстава для зловживання правом у кримінальному провадженні. *Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства*. 2017. Т. 1. № 2.

93. Пилипчук О. П. Процедура визначення обсягу доказів у суді першої інстанції та порядок їх дослідження. *Вісник кримінального судочинства*. 2019. № 4. С. 174-184.

94. Письменний Д. П. Функції обвинувачення та захисту за новим КПК України. *Право і суспільство*. 2013. № 6-2. С. 353-358.

95. Підтримання державного обвинувачення : навч.-метод. посіб. / за ред. Ю. Є. Полянського ; авт. кол.: В. В. Долежан, Д. М. Притика, М. В. Косюта та ін. Одеса : Фенікс, 2012. 81 с.

96. Плюсква А. В. Розмежування поняття підтримання «публічного» чи «державного» обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 430-432.

97. Погорецький М. А. Поняття кримінально-процесуальних гарантій. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2 (10). С. 1-23.

98. Попелюшко В. О. Формування кримінальної справи на стадії судового провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 44-49.

99. Порівняльне правознавство : курс лекцій / Л. В. Голяк, А. С. Мацко, О. В. Тюріна. Київ : МАУП, 2004. 200 с.

100. Постанова Верховної ради України «Про Концепцію судово-правової реформи в Україні» від 28.04.1992 року № 2296-XII / База даних «Законодавство України». ВР України URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2296-12

101. Постанова ВС від 16.09.2024, справа № 444/870/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121847408

102. Постанова ВС від 17.12.2020, справа № 426/14810/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93709256

103. Постанова ВС від 26.06.2019. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/82885531

104. Почтовий М. М. Про співвідношення публічних і приватних інтересів у кримінальному судочинстві. *Юридична наука*. 2020. № 8 (110). С. 214-220.

105. Про роль служби публічного обвинувачення в системі кримінальної юстиції: Рекомендації REC (2000) 19 Комітету Міністрів Ради Європи державам членам від 6 жовтня 2000 р. URL: http://pravo.org.ua/files/zarub_zakon/ rek_2000.pdf

106. Рекомендація Rec (2000) 19 Комітету Міністрів державам-членам щодо ролі прокуратури в системі кримінального правосуддя (ухвалена Комітетом міністрів 6 жовтня 2000 року на 724-му засіданні заступників міністрів). URL: Шр8://^сд.сое.іпї/Уіе^Вос.]8р?ід=1568277&8іїе=ВС.

107. Рогатюк І.В. Обвинувачення у кримінальному процесі України : [монографія]. К. : Атіка, 2006. 160 с.

108. Рогатюк І. Функція обвинувачення − рушійна сила кримінального процесу. *Право України*. 2002. № 2. С. 79-82.

109. Рощина І.О., Циганій С.О. Суд присяжних в Україні: актуальні питання реформування. *Юридичний вісник*. 2 (39). 2016. С. 188-193.

110. Світлі і темні сторони суду присяжних : офіційний сайт інтернет-видання *«Закон і бізнес»* URL: http://zib.com.ua/ua/print/8257-chi_gotovi_ukrainci_do_naycinnishoi_roboti_yaku_mozhe_vikona.html

111. Словник портал української мови та культури : офіційний вебсайт. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=інкримінація

112. Соловей Г.В. Теоретичні аспекти принципу змагальності в кримінальному процесі. *Форум права*. 2012. № 1. С. 883-887.

113. Солодков А.А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10-2. том 2. С. 133-135.

114. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних в Україні : дис. … канд. юрид. наук :12.00.09. Харків, 2015. 219 с.

115. Солодков А.А. Теоретичні основи та практика здійснення провадження в суді присяжних: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 18 с.

116. Солонар А.В. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «повноваження». *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 2. С. 253-256.

117. Стеценко В.Ю., М'якота В.В. Особливості судового розгляду кримінальних справ у суді присяжних. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 18. Право*. 2018. Випуск 33. С. 43-49.

118. Стрілецька О.В. Принцип змагальності в кримінальному процесі: стан, проблеми реалізації, перспективи вдосконалення: дис. … доктора філософії: 081 Право. Ірпінь, 2024. 226 с.

119. Стрілецька О.В., Габрелян А.Ю. Реалізація принципу змагальності під час судового розгляду. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство».* 2024. № 2. С. 719-731.

120. Суд присяжних в Україні: загальна характеристика та особливості імплементації в Україні. *Судово-юридична газета* : офіційний веб-сайт. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/88513-syd-prisyazhnih-zagalna-harakteristika-ta-osoblivost-mplementats-v-ykran?utm_source

121. Сухонос В.В. Прокуратура в системі державних органів України: теоретичний аналіз сучасного стану та перспектив розвитку : монографія. Суми : Університетська книга, 2008. 447 с.

122. Сухонос В.В. Промови у кримінальному судочинстві, їх форма і зміст. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2011. № 2 (5). С. 115-119.

123. Сухонос В., Звірко О. Мистецтво обвинувальної промови прокурора. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 3. С. 38-42.

124. Тернавська В.М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2007. 220 с.

125. Тертишник В.М. Диспозитивність та змагальність у кримінальному процесі. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. С. 184-190.

126. Тертишник В.М. Суд присяжних: ростки і суть ідеї та її мімікрія при реформуванні кримінального судочинства України. *Право України*. 2012. № 7. С. 274-279.

127. Тертишник В.М., Солнишкіна Н.С. Суд присяжних: суть ідеї та її мімікрія при формуванні кримінального судочинства України. *Право і суспільство*. 2012. № 3. С. 221-224.

128. Тимощук В.Є. Судовий огляд: процесуальне і криміналістичне дослідження: дис. ... доктора філософії: 081 Право. Львів, 2022. 264 с.

129. Туркот М.С., Ярмиш Н.М., Куц В.М., Козій В.В., Ганова Г.О. Підтримання державного обвинувачення у кримінальних провадженнях про злочини у сфері службової діяльності: методичні рекомендації. Київ : Генеральна прокуратура України, Національна академія прокуратури України, 2013. 62 с.

130. Уваров В.Г. Міжнародно-правові стандарти у кримінальному процесі України: монографія. Харків : НікаНова, 2014. 416 с.

131. Указ Президента України «Про вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» : від 10 травня 2006 року № 361/2006. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/361/2006

132. Ухвала ВАКС від 06.03.2023, справа № 991/1872/22. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109479618

133. Ухвала ВАКС від 11.12.2024, справа № 991/4139/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123769828

134. Ухвала ВАКС від 19.07.2024, справа № 991/1013/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120675683

135. Ухвала Малиновського районного суду м. Одеси від 11.03.2020, справа № 521/10310/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/89489891

136. Ухвала Рівненського районного суду Рівненської області від 27.05.2024, справа № 570/5539/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119421836

137. Фулей Т.І. Презумпція невинуватості: концептуальні підходи. *Слово Національної школи суддів України*. 2012. № 1. С. 39-53.

138. Футей Б. Роль суду присяжних у США та Україні. URL: http://yurincom.com/ua/legal_practice/analitychna_yurysprudentsiia/rol_sudu_prysiazhnykh_u_ssha_ta_ukraini-publication

139. Харитонова О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії) : монографія. Одеса : Юридична література, 2004. 328 с.

140. Цимбалюк М. Суспільно буттєва рівновага та онтологія справедливості. *Право України*. 2011. № 3. С. 212-219.

141. Шапошник А.С. Характеристика процесуальних функцій прокурора у кримінальному судочинстві. *Держава і регіони. Серія: Право*. 2022. № 4 (78). С. 66-72.

142. Шепітько І. Проблеми визначення обсягу доказів та порядок їх дослідження в судовому провадженні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 33. С. 306.

143. Шишкін В. Формування суду присяжних (досвід Іспанії). *Право України*. 2002. № 2. С. 139-142.

144. Шовкопляс О.П. Значення психологічних знань у діяльності прокурора в суді за участю суду присяжних. *Ірпінський юридичний часопис*. 2024. Вип. 3(16). С. 322-327.

145. Шульга А.О., Озерна І.В. Обмеження судом тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акту та позовної заяви у контексті засади змагальності сторін. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3. С. 497-499.

146. Шульган І.І. Окремі аспекти підтримання прокурором публічного обвинувачення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2016. № 6. С. 238-240.

147. Щерба В.М. Кримінальне провадження в суді присяжних: порівняльно-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 292 с.

148. Щерба В.М. Окремі положення історичного розвитку та становлення суду присяжних в Україні. *Шляхи реформування правової системи України*. 2013. Вип. 4. С. 138-140.

149. Юрчишин В.М. Функції прокурора у досудовому розслідуванні: теорія і практика : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. 443 с.

150. Як працює суд присяжних в Україні. Офіційний сайт інтернет-видавництва «Сьогодні». URL: http://ukr.segodnya.ua/ukraine/kak-rabotaet-sud-prisyazhnyh-v-ukraine-711118.html

151. Apodaca v. Oregon, 406 U.S. 404 (1972). Apodaca v. Oregon. United States Reports. Vol. 406. 1972. P. 404-418.

152. Baldwin v. New York, 399 U.S. 66 (1970). Baldwin v. New York. United States Reports. Vol. 399. 1970. P. 66-83.

153. Bar Council. Views on Trial by Jury: The British Public Takes a Stand. *London: Bar Council*, 2002.

154. Betreffend der Einführung von Schwurgerichten für die durch den Inhalt einer Druckschrift verübten Verbrechen und Vergehen: Gesetz vom 9. März 1869 № 32. *Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaisertum Österreich*. 1869. XVII. Stück. S. 121-131.

155. Bottoms B. L. Individual differences in perceptions of child sexual assault victims. In: Goodman G. S., Bottoms B. L. (eds). Child Victims, Child Witnesses: Understanding and Improving Testimony. New York: Guilford, 1993. P. 229-261.

156. Bottoms B. L., Goodman G. S. Perceptions of children's credibility in sexual assault cases. *Journal of Applied Social Psychology*. 1994. Vol. 24, № 8. P. 702-732.

157. Burt M. R., Albin R. S. Rape myths, rape definitions, and probability of conviction. *Journal of Applied Social Psychology*. 1981. Vol. 11. P. 212-230.

158. Canadian Charter of Rights and Freedoms. URL: http://publications.gc.ca/collections/Collection/CH37-4-3-2002E.pdf

159. CBS News/New York Times. Survey by CBS News/New York Times, Dec. 7-10, 2001. *Storrs, CT: University of Connecticut, Roper Center for Public Opinion Research, iPOLL Databank*. URL: http://www.ropercenter.uconn.edu/ipoll.html

160. CBS News/New York Times. Survey by CBS News/New York Times, Sept. 15-19, 2006. *Storrs, CT: University of Connecticut, Roper Center for Public Opinion Research, iPOLL Databank*. URL: http://www.ropercenter.uconn.edu/ipoll.html

161. Colgrove v. Battin, 413 U.S. 149 (1973). Colgrove v. Battin. *United States Reports*. Vol. 413. 1973. P. 149-165.

162. Corder B. F., Whiteside R. A survey of jurors' perceptions of issues related to child sexual abuse. *American Journal of Forensic Psychology*. 1988. Vol. 6. P. 37-43.

163. Corrick K., Rosenberg M. Trial by Jury: The Canadian Experience. *JUICIO POR JURADOS*. URL: https://sistemasjudiciales.org/content/jud/archivos/notaarchivo/946.pdf

164. Crown Court. *Court and Tribunals Judiciary*: web site. URL: https://www.judiciary.gov.uk/you-and-the-judiciary/going-to-court/crown-court/

165. Deitz S. R., Littman M., Bentley B. J. Attribution of responsibility for rape: the influence of observer empathy, victim resistance, and victim attractiveness. *Sex Roles*. 1984. Vol. 10. P. 261-280.

166. Diamond S. S. What juries think: expectations and reactions of citizens who serve as jurors. In: Litan R. E. (ed.). Verdict: Assessing the Civil Jury System. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1993. P. 282-305.

167. Fischer G. J. Cognitive predictors of not-guilty verdicts in a simulated acquaintance rape trial. *Psychological Reports*. 1991. Vol. 68. P. 1199-1206.

168. Fischer G. J. Gender effects on individual verdicts and on mock jury verdicts in a simulated acquaintance rape trial. *Sex Roles*. 1997. Vol. 36. P. 491-501.

169. Fox News/Opinion Dynamics. Survey by Fox News/Opinion Dynamics, Oct. 28-29, 2003. Storrs, *CT: University of Connecticut, Roper Center for Public Opinion Research, iPOLL Databank*. URL: http://www.ropercenter.uconn.edu/ipoll.html

170. Gabora N. J., Spanos N. P., Joab A. The effects of complainant age and expert psychological testimony in a simulated child sexual abuse trial. *Law and Human Behavior*. 1993. Vol. 17. P. 103-119.

171. Gastil J., Deess E. P., Weiser P. Civic awakening in the jury room: a test of the connection between jury deliberation and political participation. *Journal of Politics*. 2002. Vol. 64. P. 585-595.

172. Gastil J., Deess E. P., Weiser P., Meade J. Jury service and electoral participation: a test of the participation hypothesis. *Journal of Politics*. 2008. Vol. 70. P. 351-367.

173. Gastil J., Weiser P. Jury service as an invitation to citizenship: assessing the civic value of institutionalized deliberation. *Policy Studies Journal*. 2006. Vol. 34. P. 605-627.

174. Golding J. M., Sanchez R. P., Sego S. A. The believability of hearsay testimony in a child sexual assault trial. *Law and Human Behavior*. 1997. Vol. 21. P. 299-325.

175. Goodman-Delahunty J., Tait D. Lay participation in legal decision-making in Australia and New Zealand: jury trials and administrative tribunals. In: Kaplan E., Martín F. (eds). Comparative Lay Participation in Criminal Justice. Dordrecht: Springer, 2006. P. 47-70.

176. Gosal D. S. Canada's Criminal Law and the Jury System. URL: http://www.canadalegal.info/ref-canada-criminal-law/canada-criminal-law-courts.html

177. Hans V. P. Jury Systems Around the World. *Cornell Law Faculty Publications*. 2008. Paper 305.

178. Harris Interactive. Jury Service: Is Fulfilling Your Civil Duty a Trial? *Chicago: American Bar Association*, 2004. URL: http://www.abanews.org/releases/juryreport.pdf

179. How to Write a Prosecution Closing Argument for Mock Trial. *Steven Graham Law Office*. URL: https://www.grahamdefense.com/resources/mock-trial-material/writing-opening-and-closing-statements/prosecution-closing/

180. Jackson J. D., Kovalev N. P. Lay adjudication and human rights in Europe. *Columbia Journal of European Law*. 2006-2007. Vol. 13. P. 83-123.

181. Krulewitz J. E., Nash J. E. Effects of rape victim resistance, assault outcome, and sex of observer on attributions about rape. *Journal of Personality*. 1979. Vol. 47. P. 558-574.

182. Kutnjak Ivković S. Lay Participation in Criminal Trials: The Case of Croatia. *Lanham, MD: Austin & Winfield.* 1999. 566 p.

183. Lempert R. Civil juries and complex cases: let's not rush to judgment. *Michigan Law Review*. 1981. Vol. 80. P. 68-113.

184. Lempert R. The American Jury System: A Synthetic Overview. *Chicago-Kent Law Review*. 2015. Vol. 90. P. 825-856.

185. Lempert R. Uncovering 'non-discernible' differences: empirical research and the jury-size cases. *Michigan Law Review*. 1975. Vol. 73. P. 643-678.

186. MacCoun R. J., Kerr N. L. Asymmetric influence in mock jury deliberation: juror's bias for leniency. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1988. Vol. 54. P. 21-33.

187. Machura S. Interaction between lay assessors and professional judges in German mixed courts. *International Review of Penal Law*. 2001. Vol. 72. P. 451-494.

188. Martín A. M., Kaplan M. F. Psychological perspectives on Spanish and Russian juries. *In: Kaplan E., Martín F. (eds). Comparative Lay Participation in Criminal Justice*. Dordrecht: Springer, 2006. P. 71-87.

189. McKillop B. Review of convictions after jury trials: the new French jury court of appeal. *Sydney Law Review*. 2006. Vol. 28. P. 343-358.

190. Morison S., Greene E. Juror and expert knowledge of child sexual abuse. *Child Abuse and Neglect*. 1992. Vol. 16. P. 595-613.

191. Munger F. Constitutional reform, legal consciousness, and citizen participation in Thailand. *Cornell International Law Journal*. 2007. Vol. 40. P. 455-475.

192. Oldham J. C. Trial by Jury: The Seventh Amendment and Anglo-American Special Juries. New York: NYU Press, 2006. 355 p.

193. Park K. B., Kim S., Han S. H. Preparing the Ground: The Case of Korea. Paper presented at the Annual Meeting of the Law and Society Association, July 7, 2006, Baltimore, MD.

194. Prosecution Closing Argument Sample Outline Using the MOM Format. *River City High School*. URL: https://rivercity.wusd.k12.ca.us/documents/Students/Mock-Trial/Prosecution%20Closing%20Argument%20MOM%20Outline.pdf

195. Pugh M. D. Contributory fault and rape convictions: loglinear models for blaming the victim. *Social Psychology Quarterly*. 1983. Vol. 46. P. 233-242.

196. Reskin B. F., Visher C. A. The impacts of evidence and extralegal factors in jurors' decisions. *Law and Society Review*. 1986. Vol. 9. P. 423-437.

197. Reynolds v. United States, 98 U.S. 145 (1879). Reynolds v. United States. *United States Reports*. Vol. 98. 1879. P. 145-167.

198. Roberts J. V., Hough M. Public Opinion and the Jury: An International Literature Review. London: Institute for Criminal Policy Research, King's College London, 2007.

199. Rose M. R., Ellison C. E., Diamond S. S. Preferences for juries over judges across racial and ethnic groups. *Social Science Quarterly*. 2008. Vol. 89. P. 372-391.

200. Scheppele K. L. We are all post-9/11 now. *Fordham Law Review*. 2006. Vol. 75. P. 607-629.

201. Schmidt C. W., Brigham J. C. Jurors' perceptions of child victim-witnesses in a simulated sexual abuse trial. *Law and Human Behavior*. 1996. Vol. 20. P. 581-606.

202. Schutte J. W., Hosch H. M. Gender differences in sexual assault verdicts: a meta-analysis. *Journal of Social Behavior and Personality*. 1997. Vol. 12. P. 759-772.

203. Scroggs J. R. Penalties for rape as a function of victim provocativeness, damage, and resistance. *Journal of Applied Psychology*. 1976. Vol. 61. P. 360-368.

204. Sparf and Hansen v. United States, 156 U.S. 51 (1895). Sparf and Hansen v. United States. *United States Reports*. Vol. 156. 1895. P. 51-103.

205. Struve C. T. Improving the medical malpractice litigation process. H*ealth Affairs*. 2004. Vol. 23. P. 33-41.

206. The Judicial System of England and Wales: A Visitor's Guide. *Judicial Office*. URL: https://www.judiciary.uk/wp-content/uploads/2016/05/international-visitors-guide-2018.pdf

207. Ugwuebu D. C. E. Racial and evidential factors in juror attribution of legal responsibility. *Journal of Experimental Social Psychology*. 1979. Vol. 15. P. 133-146.

208. Vidmar N., Hans V. P. American Juries: The Verdict. New York: Prometheus Books, 2007. 428 p.

209. Visher C. Juror decision making: the importance of evidence. *Law and Human Behavior*. 1987. Vol. 11. P. 1-17.

210. Vogler R. The international development of the jury: the role of the British Empire. *International Review of Penal Law*. 2001. Vol. 72. P. 525-551.

211. Weisberg R. The death penalty meets social science: deterrence and jury behavior under new scrutiny. *Annual Review of Law and Social Science*. 2005. Vol. 1. P. 151-170.

212. Williams v. Florida, 399 U.S. 78 (1970). URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/399/78/case.html

ДОДАТКИ

Додаток 1

Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Ляховченко І.А. Моделі суду присяжних у країнах романо-германської правової системи: міжнародний досвід та можливості імплементації в Україні. *Держава та регіони. Серія: Право.* 2024. № 4. (86). С. 387-392. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/63.pdf

2. Ляховченко І.А. Особливості оголошення прокурором обвинувального акту в суді присяжних. *Правові новели: науковий юридичний журнал.* 2024. № 24. С. 144-149. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/24_2024/21.pdf

3. Ляховченко І.А. Вступна промова прокурора в суді присяжних. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2025. № 3. С 599-600. URL: http://lsej.org.ua/3_2025/147.pdf

4. Ляховченко І.А. Співвідношення понять «права» та «повноваження» присяжних у кримінальному процесі України. *Право та державне управління.* 2024. № 4. С. 501-506. URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/71.pdf

5. Ляховченко І.А., Аленін Ю.П. Участь прокурора в судових дебатах у суді присяжних. *Право і суспільство.* 2025. № 1. С. 617-622. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/92.pdf

6. Аленін Ю.П., Іщук Д.О., Ляховченко І.А. Відмова судом присяжних від дослідження доказів щодо обставин, які ніким не оспорюються: аналіз потенційних ризиків. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 831-834. http://www.lsej.org.ua/1_2025/202.pdf

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають її наукові результати:

1. Ляховченко І.А. Про доцільність запровадження на території України англо-американської моделі суду присяжних. *Юридичні науки: проблеми та перспективи* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 475-477.

2. Ляховченко І.А. Щодо залучення населення до здійснення правосудяд на території України у XX столітті. *Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичої конференції (м. Рівне, 14 березня 2023 року). Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем’янчука. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2023. С. 197-198.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Положення та висновки дисертаційного дослідження обговорювалися під час засідання кафедри кримінального процесу Національного університету «Одеська юридична академія». Основні результати дослідження були оприлюднені на: Міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 24–25 лютого 2023 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми протидії корупції в Україні в умовах воєнного стану» (м. Рівне, 14 березня 2023 року).

Додаток 2

Таблиця внесення змін до чинного Кримінального процесуального кодексу України

№	Чинна редакція	Пропозиція
1.	ч. 3 ст. 31 Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого - судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд.	ч. 3 ст. 31 Кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один з них заявив клопотання про такий розгляд. **Якщо суд присяжних розглядає кримінальне провадження за вчинення злочину, передбаченого розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України, то до складу суду присяжних має входити мінімум один чоловік та мінімум одна жінка**
2.	ч. 1 ст. 36 Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора.	ч. 1 ст. 36 Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові та інші фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення прокурора. **Прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва**
3.	ч. 2 ст. 36 Прокурор, **здійснюючи нагляд за додержанням законів під час**	ч. 2 ст. 36 Прокурор під час досудового розслідування уповноважений:

	проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, уповноважений: 1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; 2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; 3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; 4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках - особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом; 5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 7) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; 8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; 9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; 10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних	1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; 2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування; 3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування; 4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їхнього проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом; 5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам; 6) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих; 7) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених цим Кодексом, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування; 8) ухвалювати процесуальні рішення у випадках, передбачених цим Кодексом, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених цим Кодексом; 9) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

	дій у випадках, передбачених цим Кодексом, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання; 11) повідомляти особі про підозру; 12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом; 13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; **14) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;** **15) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому цим Кодексом;** **16) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому цим Кодексом;** **17) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та**	10) повідомляти особі про підозру; 11) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому цим Кодексом та законом; 12) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання; 13) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом

	об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; **18) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;** **19) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;** **20) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому цим Кодексом;** 21) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом.	
4.	ч. 1-2 ст. 36 **Відсутня**	ч. 1-2 ст. 36 **Прокурор під час судового розгляду уповноважений:** **1) підтримувати державне обвинувачення в суді;** **2) відмовлятися від підтримання державного обвинувачення,** **3) змінювати обвинувачення або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому цим Кодексом;** **4) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом**
5.	ч. 1-3 ст. 36 **Відсутня**	ч. 1-3 ст. 36 **Прокурор в межах міжнародного співробітництва уповноважений:** **1) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому цим Кодексом;**

		2) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні; **3) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;** **4) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;** **5) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому цим Кодексом;** **6) здійснювати інші повноваження, передбачені цим Кодексом**
6.	ч. 4 ст. 347 Суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви.	ч. 4 ст. 347 Суд, з урахуванням розумних строків, може обмежити тривалість оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта, а також оголошення короткого викладу позовної заяви. **Якщо розгляд кримінального провадження відбувається судом присяжних, то обмеження тривалості оголошення прокурором короткого викладу обвинувального акта не допускається**
7.	ч. 1 ст. 349 Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуючий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні	ч. 1 ст. 349 Після виконання дій, передбачених статтею 348 цього Кодексу, головуючий надає стороні обвинувачення та стороні захисту право проголосити вступні

	промови. У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони. Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови. Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту.	промови. У вступній промові зазначається, якими доказами сторона підтверджуватиме наведені нею обставини, порядок дослідження доказів, а також може бути зазначена позиція сторони. Сторона обвинувачення, сторона захисту має право відмовитися від проголошення вступної промови. Право проголосити вступну промову першою надається стороні обвинувачення, після чого вступну промову проголошує сторона захисту. **У вступній промові прокурора не можуть надаватися нові відомості або відомості, які суттєво змінюють межі обвинувачення, які були сформовані обвинувальним актом.**
8.	ч. 3 ст. 349 Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку.	ч. 3 ст. 349 Суд має право, якщо проти цього не заперечують учасники судового провадження, визнати недоцільним дослідження доказів щодо тих обставин, які ніким не оспорюються. При цьому суд з'ясовує, чи правильно розуміють зазначені особи зміст цих обставин, чи немає сумнівів у добровільності їх позиції, а також роз'яснює їм, що у такому випадку вони будуть позбавлені права оскаржити ці обставини в апеляційному порядку. **Не допускається визнання недоцільним дослідження доказів, які доводять винуватість особи, під час розгляду кримінального провадження судом присяжних.**
9.	ч. 1 ст. 386 Присяжний **має право:**	ч. 1 ст. 386 Присяжний **уповноважений:**

Додаток 3

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
Ректор
Національного університету
«Одеська юридична академія»
_____ Олег ТОДОЩАК
«__» _____ 2025 р.

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ляховченка Івана Анатолійовича на тему: «Підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» у навчальний процес Національного університету «Одеська юридична академія»

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінального процесу, д.ю.н, професора Торбаса Олександра Олександровича, професора кафедри кримінального процесу, д.ю.н., професора Аленіна Юрія Павловича, доцента кафедри кримінального процесу, д.ф. в галузі права Сидорчука Владислава Васильовича, склала цей акт з приводу того, що результати дослідження, викладені у наукових публікаціях за результатами дисертаційного дослідження Ляховченка Івана Анатолійовича на тему: «Підтримання обвинувачення прокурором в суді присяжних» використовуються в навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчального курсу «Кримінальний процес», «Сучасні проблеми кримінального процесуального права», «Проведення слідчих (розшукових) дій» та в науково-дослідній роботі студентів та аспірантів.

Необхідність використання вказаних матеріалів у навчальному процесі зумовлюються тим, що у дисертаційному досліджені містяться обгрунтовані наукові висновки щодо підстав та порядку оскарження повідомлення про підозру при розслідуванні корупційних кримінальних правопорушень. У навчальному процесі рекомендовано використання здобувачами матеріалів дисертаційного дослідження І.А. Ляховченка під час підготовки до практичних занять, а саме:

1. Ляховченко І.А. Моделі суду присяжних у країнах романо-германської правової системи: міжнародний досвід та можливості імплементації в Україні. Держава та регіони. Серія: Право. 2024. № 4. (86). С. 387-392. DOI https://doi.org/10.32782/1813-338X-2024.4.61 URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2024/63.pdf

2. Ляховченко І.А. Особливості оголошення прокурором обвинувального акту в суді присяжних. Правові новели: науковий юридичний журнал. 2024. № 24. С. 144-149. DOI https://doi.org/10.32782/ln.2024.24.19. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/24_2024/21.pdf

3. Ляховченко І.А. Вступна промова прокурора в суді присяжних. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 3. С 599-600. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/145 URL: http://lsej.org.ua/3_2025/147.pdf

4. Ляховченко І.А. Співвідношення понять «права» та «повноваження» присяжних у кримінальному процесі України. Право та державне управління. 2024. № 4. С. 501-506. DOI https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.69 URL: http://pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/4_2024/71.pdf

5. Ляховченко І.А. Аленін Ю.П. Участь прокурора в судових дебатах у суді присяжних. Право і суспільство. 2025. № 1. С. 617-622. DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.90 URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2025/1_2025/92.pdf

6. Аленін Ю.П., Іщук Д.О., Ляховченко І.А. Відмова судом присяжних від дослідження доказів щодо обставин, які ніким не оспорюються: аналіз потенційних ризиків. Юридичний науковий електронний журнал. 2025. № 1. С. 831-834. http://www.lsej.org.ua/1_2025/202.pdf

Крім цього, результати дисертаційного дослідження І.А. Ляховченка використовуються при визначенні напрямів наукових пошуків і тем, дисертацій викладачів, аспірантів кафедри кримінального процесу та кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності Національного університету «Одеська юридична академія».

Голова комісії: _____ **Олександр ТОРБАС**

Члени комісії: _____ **Юрій АЛЕНІН**

_____ **Владислав СИДОРЧУК**